

"วัฒนธรรมใหม่ในสังคมไทย : พินิจด้วยวิธีการมานุษยวิธี"

(Ethnomethodology)

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

บทนำ

เนื่องจากบทความเรื่อง "วัฒนธรรมใหม่ในสังคมไทย : พินิจด้วยวิธีการมานุษยวิธี" (Ethnomethodology) นี้ เป็นบทความหนึ่งในโครงการนำเสนอ "นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ในไทยศึกษา" ซึ่งเป็นโครงการที่รวบรวมความพยายามที่จะก้าวต่อไปอีกก้าวในการศึกษาสังคมไทยในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้เกิดความแปลกใหม่ทั้งในแง่แนวคิดแม่บท (กระบวนทัศน์) และวิธีการที่นำมาใช้ศึกษา โดยคาดหวังว่า จากการใช้กระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษาจะทำให้ภาพที่ออกมาของสังคมไทยนั้นถูกมองเห็นในแง่มุมที่แตกต่างออกไป

เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายรวมดังกล่าวของโครงการ ผู้เขียนจึงได้แบ่งเนื้อหาของบทความนี้ออกเป็น 4 ตอนด้วยกัน คือ

ตอนที่ (1) เหลียวหลังฟังเรื่อง"วัฒนธรรม" ที่มีเนื้อหาว่าด้วยการทบทวนอย่างสั้นๆ ว่า การศึกษาวัฒนธรรมที่มีในสังคมไทยยุคใหม่นั้นมีความเป็นมาอย่างไรบ้าง

ตอนที่ (2) ขอแนะนำให้รู้จักวิธีการ"มานุษยวิธี" (Ethnomethodology) ซึ่งจะเป็นเครื่องมือขึ้นที่ผู้เขียนจะใช้ส่องวัฒนธรรมใหม่ในลำดับต่อไป(โดยนำมาใช้แบบประยุกต์)

ตอนที่ (3) สืบแกนกลางของวัฒนธรรมใหม่ของไทย หลังจากที่พินิจวัฒนธรรมใหม่ของไทยแล้ว ผู้เขียนพบว่ามีแกนกลางสำคัญ 4 อย่าง คือ วัฒนธรรมแบบโลกฆราวาส วัฒนธรรมแบบระบบตลาด วัฒนธรรมแบบมีสื่อเป็นตัวกลาง และวัฒนธรรมไทยรุ่นโลกาภิวัตน์

ตอนที่ (4) ประเด็นทางวัฒนธรรมใหม่ที่น่าจะศึกษาวิจัย ในตอนนี้ผู้เขียนจะนำเสนอหัวข้อประเด็นต่างๆ ที่น่าจะเป็นหัวข้อสำหรับการศึกษาวิจัยเพื่อให้คำอธิบายกับวัฒนธรรมใหม่ของไทยที่ได้ก่อตัวขึ้นมาและกำลังสืบทอดตัวเองอยู่

ตีพิมพ์ใน **จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา**

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย .2539

ตอนที่ 1 : เหลียวหลังฟังเรื่องวัฒนธรรม

ตามหลักการที่ว่า ถ้าจะพุ่งตัวไปข้างหน้าให้ได้ระยะไกล ก็ควรจะต้องถอยหลังมาตั้งหลักสักเล็กน้อย ในตอนแรกนี้ ผู้เขียนจึงจะทบทวนวิธีการศึกษาวัฒนธรรมที่มีมาในสังคมไทยยุคใหม่ โดยจะใช้วิธีการแบ่งเป็นยุคๆ ตามลักษณะเด่นของแต่ละช่วงระยะเวลา และในตอนสุดท้ายเนื่องจากผู้เขียนมีทัศนะว่า สำหรับยุคปัจจุบันและอนาคตนั้น สถาบันสื่อมวลชนจะเป็นสถาบันหลักในการกลั่นวัฒนธรรมใหม่ของสังคมไทย ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ทบทวนวิธีการศึกษาสื่อมวลชนตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันอย่างคร่าวๆ

(1) ฉากโหมโรงของการศึกษาเรื่อง"วัฒนธรรมในสังคมไทย"

ก่อนที่จะมีการนำเสนอเรื่องเนื้อหาใหม่ของวัฒนธรรมและวิธีการใหม่ในการศึกษาวัฒนธรรม ขอทำความเข้าใจเรื่องการพูดถึง"วัฒนธรรม" ในสังคมไทยเท่าที่ผ่านมาในอดีตสักเล็กน้อย การพูดถึงเรื่อง"วัฒนธรรม" เท่าที่ผ่านมา นั้น จะมีทั้งในแวดวงของชีวิตประจำวันและในปริมนทลทางวิชาการ

สำหรับการพูดถึงเรื่อง"วัฒนธรรม"นั้น ที่ดูจะฮือฮามากที่สุดในสังคมไทย เห็นจะเป็นในยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งได้ยกเกณฑ์เรื่อง "วัฒนธรรม" ให้ขึ้นมาสู่ระดับความสนใจอย่างกว้างขวางด้วยการรณรงค์วัฒนธรรมแบบ"รัฐนิยม" นับตั้งแต่ยุคสมัยนั้นมา การฮือฮาในเรื่องวัฒนธรรมก็มาพุ่งสู่กระแสสูงอีกครั้งเมื่อมีปรัณรงศ์วัฒนธรรมไทยใน พ.ศ.2537 แต่เนื่องจากครั้งนี้เป็นการรณรงค์อย่างสมัครใจ ทำให้คนทั่วไปอาจจะเกิดความรูสึกว่าวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ แต่ก็อาจจะไม่แน่ใจว่าการรณรงค์นั้นมีความหมายอย่างไร ต้องการจะให้ทำอย่างไร เพราะเท่าที่สังเกต ทั้งก่อน-ระหว่าง และหลังการรณรงค์วัฒนธรรม ประชาชนทั่วไปยังคงใช้ชีวิตประจำวันอย่างที่ตนเองเคยเป็นมาและเห็นคนอื่น ๆ ก็เป็นอยู่อย่างไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง

ส่วนในแวดวงวิชาการนั้น เมื่อต้องการที่จะย้อนกลับมาหาจุดเริ่มต้นของความสนใจในการศึกษาเรื่อง"วัฒนธรรม"ในสังคมไทยนับตั้งแต่ยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทุกคนมักจะต้องถอยหลังมาตั้งหลักที่งานของพระยาอนุมานราชธน โดยเฉพาะจากหนังสือเรื่อง "วัฒนธรรมเบื้องต้น" ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2501 ในที่นี้ ขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการพูดถึงวัฒนธรรมของท่านผู้บุกเบิกดังนี้

(1) งานเรื่อง"วัฒนธรรมเบื้องต้น"นี้ นับว่าเป็นการเปิดตัวการศึกษาเรื่อง "วัฒนธรรม" อย่างเป็นทางการ อย่างเป็นขั้นเป็นอัน และทำให้เรื่อง"วัฒนธรรม"กลายมาเป็นเรื่องทางวิชาการอย่างเต็มขั้น

ท่านเจ้าของผลงานได้เขียนเอาไว้ว่า งานนี้เป็นงานแปลและเรียบเรียงมาจากนักวิชาการด้านมานุษยวิทยาเป็นส่วนใหญ่ และอาจจะมีผลพลอยทำให้เกิดการแบ่งงานกันทำในหมู่นักวิชาการอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย กล่าวคือ นักรัฐศาสตร์ก็ศึกษาเรื่องการเมืองการปกครอง นักเศรษฐศาสตร์ก็ศึกษาเรื่องเศรษฐกิจ นักสังคมวิทยาศึกษาสังคมสมัยใหม่ และนักมานุษยวิทยา

ศึกษาเรื่องวัฒนธรรม (อันเป็นไปตามธรรมเนียมของการแบ่งงานกันทำในแวดวงวิชาการต่างประเทศด้วย)

(2) สำหรับจุดยืนทางวิชาการของท่านผู้บุกเบิกนี้ก็คือ เรื่องของวัฒนธรรมนั้นจะใช้วิธีการศึกษาแบบเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติไม่ได้ เพราะวัฒนธรรมไม่สามารถจะชั่งตวงวัดได้ (กล่าวคือ ขัดแย้งกับพวกปฏิฐานนิยมอยู่กลายๆ) สำหรับเนื้อหาหลักของของหนังสือเล่มนี้รวมทั้งจากหนังสือเล่มอื่นๆ ที่ตามมา จะพบว่า ท่านผู้บุกเบิกพยายามจะนิยามวัฒนธรรมด้วยวิธีการให้รายละเอียดองค์ประกอบย่อยๆ ของวัฒนธรรมซึ่งมีอย่างหลากหลาย ดังนั้น ท่านผู้เขียนจึงได้จัดหมวดหมู่เพื่อช่วยให้ดูง่ายขึ้น จากองค์ประกอบของวัฒนธรรมที่เน้นว่า "เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น" อันมีภาษา ศิลปะ ประเพณี ศาสนา เครื่องมือเครื่องใช้ กฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ฯลฯ นี่จะมีอิทธิพลต่อผู้ศึกษาในชั้นหลังๆ ซึ่งได้เจริญรอยตามหัวข้อการแบ่งดังกล่าวนี้

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าการกล่าวถึง "วัฒนธรรม" ในยุคแรกเริ่มนี้จะครอบคลุมถึงทั้ง องค์ประกอบภายนอก (การแต่งกาย ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน) และ องค์ประกอบภายใน แต่ทว่าในชั้นต่อมา เนื่องจากองค์ประกอบภายนอกเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่ายกว่า ดังนั้น จึงมีการเลือกนำเอาแต่องค์ประกอบภายนอกเท่านั้นที่มากล่าวถึง โดยเฉพาะในแวดวงของชีวิตประจำวัน ส่วนในแวดวงของวิชาการนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2536) ได้วิจารณ์ว่า การศึกษาวัฒนธรรมอย่างแยกส่วนได้กลายมาเป็นกระแสหลักของการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทย ในขณะที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) ตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นมักจะพูดถึงเรื่อง องค์ประกอบภายใน เช่น ความเชื่อ โลกทรรศน์ ฯลฯ มากกว่า

(3) สำหรับคำถามที่ว่า วัฒนธรรมที่เรากำลังพูดถึงนั้น เป็นวัฒนธรรมของคนชนชั้นไหน กลุ่มใด ในงานเขียนของพระยาอนุมานราชธนนี้ ในด้านหนึ่งจะเป็นการกล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมด้วยหลักที่เป็นสากลแบบกลางๆ โดยมีได้ระบุกลุ่มคนเจ้าของวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด แต่ในงานเขียนบางชิ้น จะบ่งบอกอย่างชัดเจนว่าเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ในประเทศคือชนชั้นชาวนา (ซึ่งในระยะหลัง กลุ่มชนชั้นนี้ได้แยกตัวออกมาเป็นสายวัฒนธรรมพื้นบ้านต่างหากออกมาเลย และยังแยกย่อยออกเป็นกลุ่มชาวนาในภูมิภาคต่างๆ)

นับตั้งแต่นั้น เมื่อมีการกล่าวถึงวัฒนธรรมไทย ดูเหมือนว่าคนทั่วไปจะหมายถึง วัฒนธรรมของคน 2 กลุ่ม คือ วัฒนธรรมของพวกเจ้านายกลุ่มหนึ่ง และวัฒนธรรมของชนชั้นชาวนาอีกกลุ่มหนึ่ง ทั้งสองกลุ่มนี้ต่างก็มีจุดเด่นทางวัฒนธรรมกันไปคนละแบบ และต่างก็อยู่ร่วมกันอย่างค่อนข้างจะสันติ

ส่วนกลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางๆ ระหว่างชนชั้นทั้งสอง คือ ชนชั้นกลางที่อยู่ในเมืองนั้น ในระยะเริ่มแรกยังไม่ค่อยมีการศึกษาอย่างเป็นระบบ นอกจากจะมีงานเขียนในลักษณะของสารคดีที่พรรณนาถึงชีวิตคนที่อยู่แถวๆ คลองบางหลวง ชีวิตคนกรุงเทพมหานครสมัยก่อน ฯลฯ และสำหรับผู้มาจุดประเด็นเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมของชนชั้นกลางอย่างเป็นระบบก็คือ งานเรื่องวัฒนธรรม

กระฎุมพีตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ของ อ.นิธิ เอียวศรีวงศ์ (และสำหรับวัฒนธรรมใหม่ที่จะกล่าวถึงในตอนต่อไปจะให้ความสนใจกับวัฒนธรรมของชนชั้นกลางเป็นพิเศษ)

(4) กล่าวสำหรับนัยยะที่พระยาอนุมานฯ ได้กล่าวถึง"วัฒนธรรม"นั้น อาจตีความได้ว่า ครอบคลุมนัยยะตั้งแต่ชั้นที่เป็กลางๆ เช่น วัฒนธรรมคืออะไร ไปจนกระทั่งถึงนัยยะที่เป็นทางบวก (เน้นวัฒนธรรมที่กระเต๋ยดไปทาง อารยธรรม) กล่าวคือ เมื่อมีวัฒนธรรมแล้ว มนุษย์เราจะดีขึ้น แม้จะยอมรับว่า ตัววัฒนธรรมนั้นเองก็ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่ตลอดเวลา และความหมายของวัฒนธรรมนั้นค่อนข้างจะมีลุ่มเสี่ยงที่ไปในทางสันติและมีความสงบสุข

ในชั้นหลังๆ นัยยะของวัฒนธรรมนี้จะเริ่มค่อยๆ แปรเปลี่ยนไป ตั้งแต่จากระดับกลางๆ จนกระทั่งถึงขั้นติดลบ และลุ่มเสี่ยงของวัฒนธรรมชั้กจะเริ่มมีลักษณะสู้รบ (militant) มากขึ้นทุกที เช่น คำนิยามที่ว่า "วัฒนธรรมนั้นเป็นเสมือนเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ในการต่อสู้ทั้งกับธรรมชาติแวดล้อมและโครงสร้างชนชั้นในสังคม"

(5) เอกลักษณะเฉพาะตัวของพระยาอนุมานฯ ในการเขียนงานเรื่อง "วัฒนธรรมเบื้องต้น" นั้นก็คือ ทั้ๆ ที่ใช้ตำราฝรั่งมาเป็นต้นแบบ ความคิดและเนื้อหาสาระที่นำมาใช้ก็เ็นความคิดฝรั่ง แต่ทว่าวิธีการนำเสนอ นั้นกลับเป็นไทยอย่างมาก อันเห็นได้อย่างชัดเจนตั้งแต่ศัพท์แสงที่ใช้ รวมทั้งการแปลงเอาแนวคิดเรื่อง "ธรรม" ที่มีการตีความแบบพุทธศาสนามาใช้ ผู้เขียนไม่ทราบว่พระยาอนุมานฯ ท่าน"ตั้งใจ"จะทำความคิดฝรั่งให้เป็นไทยหรือเปล่า แต่ผลลัพธ์ที่ออกมาก็คือ "ได้เป็นไทยไปแล้ว" มิติเช่นนี้ ในยุคหลังๆ การแปลงความคิดฝรั่งให้มาเป็นไทยนั้นดูทำได้ยากลำบากมาก และทำอย่างไรก็มักจะไม่ค่อยเป็นไทย ทั้ๆ ที่มีความตั้งใจอย่างมาก

(6) แ่งมุมสุดท้ายที่น่าสังเกตก็คือ เหตุผลในการเขียนหนังสือเรื่อง"วัฒนธรรมเบื้องต้น"ขึ้นมา ดังที่ปรากฏในคำนำของท่านผู้เขียนว่า เหตุผลในการเขียนหนังสือเล่มนี้ เนื่องจากเล็งเห็นว่าสังคมไทยเรากำลังจะต้องเปิดตัวออกไปหาโลกภายนอก ซึ่งเป็นโลกที่มีการติดต่อค้าขายกันมากขึ้น (เริ่มเป็นรุ่งอรุณของโลกาภิวัตน์ที่คนไทยรับรู้ได้) การศึกษาวัฒนธรรมนั้นจะช่วยให้เข้าใจซึ่งกันและกัน เนื่องจากความไม่เข้าใจทางวัฒนธรรมนั้นมักจะเกิดมาจากโรคประจำวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอาการ "เห็นของของเราดีพิเศษกว่าของคนอื่น" (Ethnocentrism) ดังนั้นผู้เขียนจึงหวังว่า การเรียนรู้เรื่องวัฒนธรรมจะทำให้คนไทยเรามีจิตใจกว้างขวางจนสามารถเข้าอกเข้าใจคนอื่นได้

กล่าวได้ง่ายๆ ว่า เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 นั้น เราศึกษาหรือพูดถึงเรื่องวัฒนธรรมก็เพื่อป้องกันไม่ให้เราไป"หยาม"คนอื่นเขา แต่ทว่าในปัจจุบันนี้ ดูเหมือนว่าโทษเสียในการศึกษาวัฒนธรรมไทยของเรานั้นจะส่อไปในทางปลอบใจตัวเองว่า "เราเองก็มีของดีไม่น้อยหน้าไปกว่าคนอื่น" ซึ่งเท่ากับมีเหตุผลในการรู้จักตัวเองเอาไว้เพื่อไม่ให้รู้สึก"เหย"คนอื่น การเปลี่ยนแปลงท่่าที่ดังกล่าวเป็นเรื่องที่น่าสนใจสำหรับอนาคต

(2) การศึกษา"วัฒนธรรมไทย"ยุคฝรั่งมองไทย

หลังจากที่พระยาอนุมานราชธนได้วางศิลาฤกษ์ในการเปิดพรมแดนเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมเอาไว้ในสังคมไทย แต่ทว่าเนื่องจากสภาพความเป็นจริงของวงวิชาการไทยเองที่ยังเติบโตไม่ทัน เพราะในช่วงทศวรรษ 2500-2510 นั้น ยังไม่มีคนไทยที่ศึกษาด้านมานุษยวิทยาอย่างเป็นชิ้นเป็นอัน ดังนั้น ในช่วง 2 ทศวรรษนี้ การศึกษาสังคมไทยโดยเฉพาะในแง่วัฒนธรรม จึงยังคงเป็นภารกิจของนักวิชาการฝรั่งอยู่

อ.ชยันต์ วรรณะภูทิ (2524) ได้ประมวลภาพรวมของการศึกษาวัฒนธรรมไทยในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาไว้แล้ว ดังนั้นผู้เขียนจึงจะทำเพียงตั้งข้อสังเกตบางประการดังนี้

(1) นักวิชาการฝรั่งชื่อ เฮอเบิร์ต ฟิลลิปส์ (ค.ศ.1973) สรุปว่า นักวิชาการอเมริกันที่มาศึกษาสังคมไทยนั้น เริ่มต้นด้วยแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการ คือ

(ก) สังคมไทยเป็นสังคมที่มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษไม่เหมือนใคร เช่น ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของใคร เป็นชาตินับถือพุทธศาสนา มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ดังนั้น ฝรั่งจึงสนใจที่จะศึกษาลักษณะเด่นเหล่านี้ (และคงจะมีผลมาถึงการรับรู้ตัวเองของคนไทยด้วย)

(ข) สังคมไทยมีความชื่นชมในประวัติศาสตร์ของตัวเองที่ประสบความสำเร็จในการผสมผสานทางวัฒนธรรม (ปัจจุบันนี้ก็ยังมีการนำเอาความชื่นชมดังกล่าวมาใช้อยู่ตลอดเวลา)

(ค) สังคมไทยก็คือกรุงเทพ หากทำความเข้าใจกับกรุงเทพได้ ส่วนอื่นๆ นอกกรุงเทพก็จะเหมือนกันหมด เพราะส่วนอื่นๆ นั้นจะแตกต่างจากกรุงเทพก็เพียงในวันนี้เท่านั้น แต่ทว่าวันหน้าก็จะเหมือนกรุงเทพกันหมด

นับจากวันนั้นมาจนถึงวันนี้เป็นเวลาร่วมสองทศวรรษแล้ว ผู้เขียนเข้าใจว่า บรรยากาศในวงวิชาการคงจะเปลี่ยนแปลงแนวคิดพื้นฐาน 3 ประการดังกล่าวไปมากแล้ว แต่ทว่าในแวดวงของสังคมซึ่งมักจะเป็นที่รองรับการเคนของแนวคิดในวงวิชาการนั้น จะยังคงมีร่องรอยของแนวคิดพื้นฐานนั้นหลงเหลือตกค้างอยู่มากน้อยเพียงใด เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาค้นคว้าต่อไป

(2) แม้ว่าวัตถุดิบที่ใช้ศึกษาจะเป็นสังคมไทยเหมือนกัน แต่นักวิชาการฝรั่งมักมีลักษณะการใช้แนวทางวิชาการแตกต่างกันตามสำนักที่ตนเองสังกัด อ.ชยันต์ พบว่า งานศึกษาสังคมไทยที่มีมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1980 นั้น มีอยู่ประมาณ 4 แนวทางใหญ่ๆ เริ่มตั้งแต่สำนักชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) สำนักจิตวิทยา-วัฒนธรรม สำนักโครงสร้างและสถาบันสังคม และแนวทางการศึกษาแบบใหม่ซึ่งแยกย่อยเป็นหลายกระแส เช่น กลุ่มที่เอาสถิติเข้ามาช่วย กลุ่มที่เน้นความขัดแย้งในโครงสร้างแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง และกลุ่มปรากฏการณ์นิยม-มานุษยวิธี (Ethnomethodology)

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่สนใจการทบทวนงานไทยศึกษาในอดีตมาจนถึงปัจจุบันเช่นกัน คือ อ.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) เสนอว่า งานศึกษาสังคมไทยตั้งแต่ยุคเริ่มต้นมาจนถึงก่อนปี พ.ศ. 2516 นั้นมีอยู่เพียง 2 แนวทางเท่านั้น คือ การศึกษาแบบมองจากเบื้องบนลงมาข้างล่าง อันเป็น

การศึกษาแบบเจ้าขุนมูลนาย และการศึกษาแบบ(ฝรั่ง)มองจากข้างนอกเข้ามาข้างใน คืองานที่ นักวิชาการฝรั่งศึกษาโครงสร้างของสังคมไทยโดยใช้ทัศนะแบบจิตนิยม และยุคหลังจากนั้น ก็จะ เริ่มเป็นรุ่นของคนไทยศึกษาคนไทยด้วยกันเอง โดยเพิ่มเติมแนวทางใหม่อีก 2 แนวทาง คือ ศึกษา ประวัติศาสตร์สังคมเศรษฐกิจ (ขยายด้านมิติ) และการศึกษาชุมชนท้องถิ่น (ขยายด้านพื้นที่)

(3) สำหรับวิธีการศึกษาของฝรั่งนั้น แม้จะศึกษาเฉพาะกรณีรูปธรรมของสังคมไทย แต่นักวิชาการฝรั่งมักจะต้องมี ตัวแบบ เอาไว้เป็นหลัก แล้วนำเอากรณีรูปธรรมนั้นไปทาบทาบ ตัวอย่างเช่น เมื่อฝรั่งใช้ category เรื่อง "หลวม-แน่น" มาเป็นตัวแบบ ก็ได้ข้อสรุปว่า เมื่อเทียบกับ สังคมญี่ปุ่นแล้ว สังคมไทยเป็นสังคมหลวม และหลังจากที่มีข้อสรุปแล้ว ต่อจากนั้นผลงานส่วนใหญ่ ก็จะเป็นการถกเถียงกันว่า "สังคมไทยหลวม : จริงหรือไม่จริง"

ลักษณะการสร้างตัวแบบขึ้นมา ยังคงเป็นแบบแผนหลักต่อมาอีกเมื่อนักวิชาการไทยเข้ามา รับลูกต่อ แต่ทว่าได้เปลี่ยนตัวแบบไป เช่น หันมาใช้ตัวแบบสังคมอุปถัมภ์แทน เป็นต้น แม้แต่ในช่วงที่ กระแสสังคมนิยมพุ่งสู่กระแสสูงในสังคมไทย ก็ยังมีแนวคิดเรื่องตัวแบบ เช่น สังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่ง ศักดินาตามมา และในยุคสุดท้ายนี้ เราก็ได้รู้จักสังคมตัวแบบเช่น สังคมยุคโลกาภิวัตน์หรือ สังคมสารสนเทศ แต่ทว่าสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปก็คือ บรรยายการถกเถียงอย่างเป็นวิชาการว่า "ใช่ หรือไม่ใช่" นั้นชักจะแผ่วเบาลง การยอมรับตัวแบบใหม่กันโดยปริยายและอย่างถ้วนหน้าชักจะมีมาก ขึ้น (ทำไมก็ไม่รู้ !!)

(4) เนื่องจากนักวิชาการฝรั่งที่เป็นนักมานุษยวิทยานั้นได้แยกย้ายกันออกไปศึกษา สังคมไทยในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในภาคอีสาน ภาคเหนือ รวมทั้งกลุ่มชาวเขา ผลจากการเก็บข้อมูลทำให้เกิดการรับรู้ว่า วัฒนธรรมไทยนั้นมีได้มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ทว่ามีลักษณะที่ หลากหลาย และนอกจากวัฒนธรรมไทยในภูมิภาคต่างๆ แล้ว ยังมีการศึกษาวัฒนธรรมของคนไทย เชื้อสายจีนที่นับวันจะทวีความสำคัญมากขึ้นในสังคมไทย

(5) ผลจากการประมวลภาพงานศึกษาวิจัยด้านวัฒนธรรมในวงวิชาการที่พิจารณาควบคู่ไป กับโลกทางการเมืองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและสหรัฐ รวมทั้งการตั้งคำถามเรื่องเหตุ จูงใจในการวิจัยด้านมานุษยวิทยาว่า "เป็นงานวิชาการหรืองานจารกรรม" กันแน่ มีผลทำให้ ภาพลักษณ์ของงานวิชาการของบุคคลจากภายนอกสังคม (ฝรั่ง) เปลี่ยนแปลงไป จากแต่เดิมที่ สังคมไทยเคยมองว่าเรื่อง วัฒนธรรมนั้นเป็นเรื่องดีงาม ติดจะเป็นเรื่องนามธรรม และเป็นเรื่องไม่มี ลับลมคมในที่นาหวั่นวิตก แต่ทว่าการศึกษาวิจัยภายใต้บรรยากาศของสงครามเย็นนั้น ทำให้ มองเห็นอีกแง่มุมหนึ่งของวัฒนธรรมว่า มิใช่เรื่องสะอาดบริสุทธิ์ แต่กลับโยงใยอยู่กับเรื่องการเมืองที่ สกปรก และเป็นเรื่องที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์อย่างจับต้องได้ให้แก่ผู้ที่มีความรู้ดีกว่าด้าน วัฒนธรรม

แนวความคิดเรื่องการเรียนรู้วัฒนธรรมเพื่อเข้าอกเข้าใจกัน และเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ได้กลับกลายเป็นเรื่องที่ว่า ใครจะล่วงรู้ตัวใต้ใฝ่ของใครก่อนกัน และใครล่วงตัวใครได้ก่อน ก็ย่อมได้เปรียบมากกว่าในโลกที่ต้องติดต่อค้าขายกันในปัจจุบันนี้

(3) การศึกษาวัฒนธรรมไทย : ยุคไทยศึกษาไทยกันเอง

การพูดถึงเรื่องวัฒนธรรมไทยดูเหมือนจะมาเฟื่องฟูอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่สังคมไทยได้เดินทางพัฒนาด้านเศรษฐกิจไปเกือบ 3 ทศวรรษ และพบว่าผลพวงที่เกิดขึ้นในด้านเศรษฐกิจนั้น อาจจะมีดีบ้างสำหรับคนบางกลุ่ม และเสียบ้างสำหรับคนหลายกลุ่ม แต่ทว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับด้านวัฒนธรรมนั้น แทบจะหาขึ้นดีไม่ได้เลย

วิธีการแก้ไขปัญหาด้านวัฒนธรรมในสังคมไทยก็คือ การจัดตั้งองค์การของทางราชการขึ้นมารับผิดชอบ ในที่นี้ได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) เพื่อให้ดำเนินการปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนรักและหวงแหนวัฒนธรรมไทย กิจกรรมหลายๆประเภทของ สวช. รวมทั้งการจัดตั้งปรีณรงศ์วัฒนธรรมไทย ทำให้การพูดถึงเรื่องวัฒนธรรมมีความหลากหลายและมีสีสันขึ้นมาอย่างแพรวพราว และในอีกทางหนึ่ง สวช. นั้นก็เท่ากับเป็นบ้านของบรรดามิดบินทั้งหลายที่ต้องการจะวิพากษ์วิจารณ์เรื่องวัฒนธรรม (เพราะมีผู้เปิดตัวรับผิดชอบอย่างเป็นทางการ)

สำหรับบรรยากาศในยุคปัจจุบันที่มีการพูดถึงเรื่อง "วัฒนธรรมไทย" นั้น ผู้เขียนมีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

(1) สำหรับนักวิชาการเจ้าประจำที่รับเหมาศึกษาเรื่อง "วัฒนธรรม" คือ นักมานุษยวิทยานั้น ยังคงสืบทอดประเพณีต่อมา แต่ในยุคปัจจุบันนี้ นักวิชาการไทยจะเป็นผู้จับจองพื้นที่การศึกษาวัฒนธรรมไทยอย่างเต็มที่ นักมานุษยวิทยาไทยที่โดดเด่นและเอาการเอางานอย่างเต็มที่ในการนำเสนอทั้งแนวคิด ทฤษฎี และข้อมูลจากภาคสนามได้แก่ กลุ่มอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เช่น อ.อานันท์ กาญจนพันธ์ และ อ.ฉลาดชาย รมิตานนท์ เป็นผู้นำ

แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดควบคู่ไปกับสายธารของนักมานุษยวิทยาก็คือ การพูดถึงวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษ 2530 นี้ เริ่มกระจายตัวไปในหมู่นักวิชาการสาขาต่างๆ นักรัฐศาสตร์ก็ศึกษาโลกทัศน์ของสุนทรภู่ หรือภาษากับการเมือง นักเศรษฐศาสตร์พูดถึงระบบอำนาจนิยมที่มีผลต่อระบบเศรษฐกิจ หรือพูดถึงวัฒนธรรมชุมชน นักประวัติศาสตร์เช่น อ.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำงานด้านวัฒนธรรมทั้งอดีตและปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง หมอประเวศ วะสี ก็ยังสนใจวิเคราะห์วิกฤตทางวัฒนธรรม นักดนตรีเช่น ดร.สุกรี เจริญสุข หรือแม้แต่พระสงฆ์องค์เจ้า เช่น พระธรรมปิฎก ก็ยังเข้ามาร่วมเวทีถกเถียงกันทางด้านวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง ซึ่งสะท้อนความเป็นจริงว่าเวทีวัฒนธรรมนั้นค่อนข้างเป็นเวทีที่เปิดกว้างสำหรับคนทุกสาขาวิชา (และคราวนี้ก็ถึงตาที่นักนิเทศศาสตร์จะมาร่วมแจมด้วย)

(2) พร้อมกับที่กลุ่มคนที่มาพูดถึงวัฒนธรรมไทยมีขอบเขตกว้างขวางขึ้น เวทีของการแสดงความคิดเห็นก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย จากแต่เดิม สถานที่ที่จะได้ฟังเรื่องการวิเคราะห์วัฒนธรรมมักจะเป็นเวทีสัมมนาทางวิชาการ และที่ที่จะหาอ่านเรื่องวัฒนธรรมได้ก็คือ ตามหน้าวารสารวิชาการ

แต่ในยุคปัจจุบันนี้ สถานที่ที่จะหาอ่านเรื่องวัฒนธรรมได้จะกลายเป็นพื้นที่บนหน้าหนังสือพิมพ์หรือสื่อสิ่งพิมพ์ทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเท่ากับว่าบรรยากาศทางวิชาการได้เคลื่อนคล้อยลงมาสู่วิถีชีวิตประจำวันของมวลชนมากยิ่งขึ้น และยังมีความหมายอีกว่า นักวิชาการได้ลดความสนใจที่จะปฏิบัติการทางวิชาการน้อยลง แต่เพิ่มความสนใจมากขึ้นที่จะปฏิบัติการทางสังคมในวงกว้าง การเปลี่ยนเวทีของการปฏิบัติการของนักวิชาการนี้ ดูคล้ายจะเป็นไปตามหลักการของแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองที่คาร์ล มาร์กซเคยกล่าวว่า เมื่อพลังทางด้านความคิดเข้าจับกับพลังของมวลชน อำนาจของพลังที่แท้จริงก็จะเกิดขึ้น แต่ในเวลาเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงเวทิดังกล่าวก็สร้างข้อจำกัดในตัวเองเช่นกัน เช่น คำอธิบายแบบวิชาการที่ละเอียดรอบด้านก็ต้องถูกทำให้ง่าย (จนบางครั้งถึงขั้นหยาบ) เพื่อให้คนส่วนใหญ่เข้าใจได้ อย่างไรก็ตาม ปรัชญาการณการเคลื่อนย้ายชุดคำอธิบายทางวัฒนธรรมนี้ก็เป็นแง่มุมที่น่าสนใจ

เมื่อประเด็นเรื่อง"วัฒนธรรม"ถูกสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นผู้รักษาประตู (Gate keeper) ยิงลูก (เรื่องราวของวัฒนธรรม) ให้มาปรากฏบนเนื้อที่สื่อมากเท่าใด ความสนใจและการรับรู้ถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในหมู่ประชาชนก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ทุกครั้งที่มีการวิจารณ์ความล้มเหลวของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ข้อความที่ไม่เคยขาดหายไปเลยก็คือ ผลเสียด้านความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรม

(3) เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีพูดของนักวิชาการฝรั่งแล้ว จะพบว่า เมื่อคนไทยหันมาสนใจเรื่องวัฒนธรรมไทยนั้น คนไทยเราไม่ค่อยสนใจที่จะใช้"ทฤษฎีตัวแบบ" มาจัดประเภทของสังคมไทยเท่าไร คนไทยอาจจะไม่สนใจที่จะตอบว่า "สังคมไทยเป็นสังคมหลวมหรือแน่น" เพราะสังคมไทยก็คงเป็นอย่างที่เป็นอยู่ แต่ทัศนะของคนไทยกลับสนใจที่จะ ประเมิน วัฒนธรรมไทยว่าเป็นไปในทางที่ดีขึ้นหรือแย่ลง เมื่อเทียบกับอดีต และแสดงความวิตกกังวลในอาการเจริญและอาการเสื่อมของวัฒนธรรมไทยมากกว่า เช่น ความวิตกกังวลตามหมวดหมู่ของวัฒนธรรมอย่างง่าย ๆ เช่น เด็กไทยพูดภาษาไทยไม่ชัด หรือไหว้ผู้ใหญ่ไม่เป็น ไปจนกระทั่งถึงความวิตกกังวลในส่วนลึก เช่น วัฒนธรรมไทยละทิ้งวิถีทางแก้ไขความขัดแย้งแบบสันติวิธี หันไปใช้ความรุนแรงมากขึ้น ฯลฯ ความวิตกกังวลและการประเมินค่าเช่นนี้คงจะเป็น "มุมมองจากคนภายในสังคม"นั้นที่แตกต่างไปจาก "มุมมองของคนภายนอก" เนื่องจากโรคทางวัฒนธรรมแบบว่า "ของของใครของใครก็หวง" นั้นเกิดมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า หากความรุนแรงในสังคมมีมากขึ้น คนที่มีโอกาสจะรับเคราะห์จากความรุนแรงนั้น ก็คือคนที่อยู่ในสังคมนั่นเอง

(4) บรรยากาศอย่างหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในการพูดถึงเรื่อง "วัฒนธรรม" ก็คือดูเหมือนว่าความไร้เดียงสาทางวัฒนธรรมจะเลือนหายไปเสียแล้ว การมองวัฒนธรรมในแง่มุมที่สดใส

และมองโลกในแง่ดีแบบเดิมแทบจะไม่มีปรากฏ เพราะทั้งในหมู่นักวิชาการและประชาชนทั่วไปจะพูดถึงวัฒนธรรมในแง่ที่เกิดวิกฤตแล้ว ระบบทุนนิยมเข้ามาทำลายวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นเวทีของการต่อสู้แห่งการให้คำนิยาม แม้แต่กระบวนการรณรงค์หรือฟื้นฟูความเป็นไทยก็ดูเหมือนไม่มีเส้นทางที่จะแจ่มใสสัก หากมีอาการอยู่ในขั้นตรงกับทฤษฎีเท่านั้น

ในขณะที่การรับรู้เรื่องฝรั่งมาล้างดับคนไทยในด้านวัฒนธรรมเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของชาติฝรั่งเองนั้น ยังเป็นเรื่องราวที่พูดกันอยู่ในวงเล็กๆ ของนักวิชาการบางกลุ่มเท่านั้น แต่ทว่า เรื่องราวที่คนไทยกันเองนำเอาวัฒนธรรมมาค้าขายทำมาหากินกันเองในรูปแบบต่างๆ (เข้าที่ถูกต้องมากที่สุดคือ การท่องเที่ยว) ก็ชวนให้นามาสู่ข้อสรุปที่ว่า "สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อในตน" โดยแท้

(4) การศึกษาเรื่องสื่อมวลชนกับวัฒนธรรม

เนื่องจากวัฒนธรรมใหม่ที่จะกล่าวถึงในตอนต่อไปนั้นจะมีบทบาทของสื่อมวลชนเป็นตัวละครหลัก ดังนั้น ในที่นี้จึงจะลองทบทวนวิธีการพูดถึงเรื่อง "สื่อมวลชนกับวัฒนธรรม" ที่มีมาในสังคมไทย

(1) จากมุมมองเดิมของนักวัฒนธรรม รอยเชื่อมต่อระหว่างการสื่อสารกับวัฒนธรรมนั้นจะอยู่ที่องค์ประกอบตัวหนึ่งของวัฒนธรรมคือ ภาษา อย่างไรก็ตาม คำว่า "การสื่อสาร" โดยเฉพาะในยุคสมัยใหม่นั้น มีขอบเขตกว้างขวางกว่าคำว่า "ภาษา" ใน version ขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมอยู่หลายเท่าตัว เพราะในขณะที่ ภาษา ในความหมายเดิม มักจะเน้นภาษาเขียนหรือภาษาพูด แต่ ภาษา ในสื่อสารมวลชนนั้น อาจะหมายถึงภาษาภาพ ภาษาท่าทาง ภาษาเสียง ฯลฯ ที่ไม่จำกัดตัวอยู่แค่สื่อสิ่งพิมพ์ หากแต่ได้ขยายไปถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ นอกจากนี้ ในขณะที่ยังคงประกอบด้านภาษาตามนัยยะของวัฒนธรรมมักจะมุ่งไปที่ "ตัวสาร" แต่สื่อมวลชนยุคใหม่นั้น กลับให้ความสนใจที่ "ตัวสื่อ" มากกว่า

(2) ในการศึกษาวัฒนธรรมนั้นมักจะมีทัศนะอยู่ 2-3 แนวในการมองวัฒนธรรม แนวแรกเรียก ว่าทัศนะแบบ Instrumentalist ซึ่งจะมองว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับสิ่งต่างๆ แนวที่สองเรียกว่า Manifestation ซึ่งมองว่า วัฒนธรรมเป็นการสะท้อนหรือแสดงออกของบางสิ่งบางอย่างในสังคม และทัศนะที่สามจะมองวัฒนธรรมในแง่ของกระบวนการผลิตและการสืบทอด (Production & Reproduction)

สำหรับทัศนะในการมองสื่อมวลชนก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน โดยส่วนใหญ่แล้วสื่อมวลชนจะใช้ทัศนะแบบ Instrumentalist เป็นกระแสหลัก โดยพิจารณาว่า ตนเองมีฐานะเป็นเครื่องมือและเป็นสื่อกลางสำหรับสิ่งอื่นๆ ทัศนะรองลงมาคือ มองว่าตนเองเป็นภาพสะท้อนหรือเป็นกระจกเงาส่องสังคม ซึ่งคล้ายๆ กับแนวทาง Manifestation (สังคมเป็นอย่างไร สื่อก็เป็นอย่างนั้น) และสำหรับ

ทัศนียภาพที่ตนนั้น สื่อจะมองตัวเองในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมเท่านั้น แต่จะละเลยบทบาทที่ว่า "สื่อตนเองเป็นตัวสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่สำคัญ"

ในงานเขียนด้านนิเทศศาสตร์และวารสารศาสตร์บางชิ้นที่มีหัวข้อเกี่ยวข้องกับสื่อมวลชน และวัฒนธรรมจะพยายามขีดเส้นแบ่งระหว่าง"สื่อมวลชน"กับ"วัฒนธรรม"เอาไว้อย่างชัดเจนว่าทั้ง 2 เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน (ในตอนต่อไป นักมานุษยวิธีจะอธิบายว่า ด้วยเหตุผลเชิงปฏิบัติ - Practice Reasoning จะทำให้นักสื่อสารมวลชนพยายามรักษาวิธีคิดแบบดังกล่าวเอาไว้) หัวข้อที่นักสื่อสารมวลชนจะรู้สึกสบายใจมากที่สุดก็คือ สื่อมวลชนจะทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเพื่อการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม (ส่วนใหญ่ หมายถึงวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมอื่นๆ) และหัวข้อที่จะทำให้รู้สึกอึดอัดอย่างยิ่งก็คือ สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งมักจะถูกโจมตีอยู่อย่างสม่ำเสมอจากคนนอกวงการสื่อมวลชน

(3) จากการที่สื่อได้วางทิศทางของตัวเองเอาไว้ในเรื่องวัฒนธรรมว่า ตนเองมีบทบาทเป็นเพียงแค่เครื่องมือและสื่อกลางเท่านั้น ทำให้ประเด็นความสนใจของสื่อรวมศูนย์อยู่ที่การสร้างประสิทธิภาพของเครื่องมือให้ดีที่สุด สื่อจะพยายามทำหน้าที่เป็นกระบอกปืนให้ยิงได้เร็วและแรงอย่างทรงพลังที่สุด โดยไม่ต้องสนใจถามว่า ลูกกระสุนนั้นจะไปตกที่ไหน และที่ใคร หัวข้องานวิจัยของสื่อมวลชนจึงมักเป็นเรื่องการศึกษาผลกระทบ (Impact study) ซึ่งเป็นหัวข้อที่นักวัฒนธรรมไม่ค่อยจะตั้งคำถาม

(4) สำหรับพัฒนาการทางวิชาการในต่างประเทศในเรื่องสื่อมวลชนกับวัฒนธรรมนั้นได้ก้าวไปไกลแล้ว เริ่มตั้งแต่ยุคสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นักวิชาการกลุ่มสำนักทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) ได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่สื่อมวลชนได้เข้ามาเป็นแกนกลางในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่รู้จักกันในนาม Culture Industry เช่นเดียวกันกับนักวิชาการสำนักปรากฏการณ์นิยมที่กล่าวถึงบทบาทของสื่อมวลชนในฐานะเป็นตัวสร้างความเป็นจริงทางสังคม (Social Construction of Reality) ห่อหุ้มตัวคนเราอยู่ วิธีการมานุษยวิธี (Ethnomethodology) ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของสำนักปรากฏการณ์นิยมที่จะได้นำมาใช้วิเคราะห์วัฒนธรรมใหม่ของไทยนี้ จะถูกเลือกนำมาใช้เพื่อมองดูแง่มุมของวัฒนธรรมใหม่จากทัศนะของนักนิเทศศาสตร์ที่มีแนวคิดพื้นฐานว่า "สื่อไม่มีใช้" เพียงแต่เป็นภาพสะท้อนเท่านั้น หากแต่เป็นผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมที่สำคัญโดยเฉพาะในยุคสารสนเทศด้วยต่างหาก"

ตอนที่ 2 : ขอแนะนำให้อ่านวิธีการมานุษยวิธี

การแนะนำวิธีการมานุษยวิธีให้อ่านนี้ เนื่องจากในเนื้อหาตอนต่อไป ผู้เขียนจะใช้วิธีการดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์วัฒนธรรมใหม่ของไทย การแนะนำให้อ่านนี้จะทำตามหลักแบบไทยๆ คือเริ่มต้นแนะนำตั้งแต่บรรพบุรุษของวิธีการนี้ จากนั้นจะหยิบยกเอาเอกลักษณ์เด่นๆ ที่ทำให้วิธีการนี้แตกต่างไปจากวิธีการแบบอื่นๆ และในตอนสุดท้ายจะกล่าวถึงหน่วยที่ใช้ใน

การศึกษาหรือวัตถุดิบที่วิธีการนี้ให้ความสนใจ คือ ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของบุคคล

(1) ต้นธารของวิธีการแบบ "มานุษยวิธี" (Ethnomethodology)

(1) ต้นธารของสำนัก"มานุษยวิธี"นั้นเกิดมาจากกระแสธารหลายสาย เช่น สังคมวิทยากลุ่ม Humanistic sociology Creative sociology Phenomenology Weberian Existentialists Symbolic-Interaction Interpretative sociology รวมทั้งกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า Sociology of the Absurd

แม้จะมีความหลากหลายแต่จุดร่วมประการหนึ่งของสำนักวิชาการเหล่านี้ และเป็นเอกลักษณ์ที่ทำให้กลุ่มสำนักทั้งหลายนี้แตกต่างจากสำนักปฏิฐานนิยม (Positivists) ก็คือ ความเชื่อเบื้องต้นที่ว่า "มนุษย์เราไม่เพียงแต่จะถูกโครงสร้างสังคม ปทัสถานของสังคม และสถาบันสังคมหล่อหลอมเท่านั้น แต่ฝ่ายตัวมนุษย์เองยังสามารถที่จะก่อรูปและสร้างสรรค์โลกทางสังคมของตัวเอง ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ภายในขอบเขตที่กำหนดให้"

พูดอย่างง่าย ๆ ก็คือ ความเชื่อนี้ได้ยกฐานะของมนุษย์ให้สูงขึ้นมาจากที่เคยตกเป็นเบี้ยรองบ่อนของฝ่ายสังคมในสายตาของสำนักปฏิฐานนิยม

อันที่จริง สำนักปฏิฐานนิยมเองก็มองเห็นปรากฏการณ์สังคมเช่นเดียวกับสำนักที่กล่าวมาแล้ว เพียงแต่ว่ากลุ่มปฏิฐานนิยมนั้นไม่สนใจที่จะอธิบายว่า บุคคลได้สร้างความเป็นจริงทางสังคมขึ้นมา และยังสามารถโต้แย้งความเป็นจริงดังกล่าวเอาไว้รอบ ๆ ตัว เพื่อใช้เป็นสะพานเชื่อมต่อกับคนอื่น ๆ หรือเพื่อตีความการกระทำของตนเองและคนอื่นได้อย่างไร

(2) จุดร่วมอีกประการหนึ่งของสำนักวิชาการที่กล่าวมาก็คือ ชนบในเรื่องวิธีการศึกษา โดยทุกกลุ่มได้ยึดถือชนบที่เรียกว่า Subjective tradition เป็นวิธีการหลัก วิธีการนี้จะสนใจกับ "โลกภายในตัวบุคคล" ที่สำนักปฏิฐานนิยมอาจจะตัดทิ้งในทางวิชาการ แต่ก็ไม่น่าจะตัดได้ขาดในโลกแห่งความจริง

ความเป็นมาของชนบวิธีการศึกษานี้ เริ่มต้นยุคที่เป็นระบบด้วยงานของ Weber ซึ่งสนใจสิ่ง queเรียกว่า"ความหมาย" (meaning) อย่างมาก โดยถือว่าความหมายเป็นส่วนสำคัญของ "การกระทำทางสังคม" (Social action) และสำคัญขนาดที่ว่ากระทำใดที่ปราศจากความหมาย การกระทำนั้นถือว่า "ไม่ใช่การกระทำทางสังคม"เลยทีเดียว

เพียงแค่แนวคิดเรื่องความหมายของ Weber นี้ หากนำเอามาตั้งคำถามกับวัฒนธรรมใหม่ โดยเฉพาะในส่วนเลี้ยวของวัฒนธรรมในเรื่องการสื่อสารของไทย เราอาจจะสร้างงานวิจัยที่สำรวจว่า ในท่ามกลางบรรยากาศของสังคมข่าวสาร ซึ่งมีข่าวสารอย่างมากมายและเสรีนั้น คนไทยได้ให้ความหมายต่อ "ความลับของทางราชการ" อย่างไรบ้าง ไม่ว่าจะเป็นตัวข้าราชการที่ใช้ข้อความนั้น และประชาชนทั่วไป หรือการให้ความสำคัญและความหมายต่อการอ่าน "คู่มือคำแนะนำ"ที่แนบมา

พร้อมสินค้าต่างๆ ของคนไทยเป็นอย่างไร รวมทั้งความหมายที่คนไทยได้ให้ต่อเครื่องคอมพิวเตอร์นั้นเป็นอย่างไร

(3) ผู้บุกเบิกยุคแรกๆ ของสำนักปรากฏการณ์นิยม คือ E. Husserl (1859-1938) นักปรัชญาเยอรมันผู้มีความวิตกกังวลกับปรากฏการณ์ของวงวิชาการสังคมศาสตร์ในขณะนั้นว่า หัวใจของวิชาการที่เรียกว่า "ปรัชญาสังคม" นั้น เริ่มหลุดหายไปจากแวดวงสังคมศาสตร์ และถูกปล่อยทิ้งให้อยู่ในมือของนักปรัชญา โดยนักสังคมศาสตร์เห็นว่าเรื่องปรัชญาสังคมเป็นหน้าที่ของนักปรัชญา มิใช่หน้าที่ของตน

เมื่อขาดปรัชญาสังคมเสียแล้ว ภารกิจของปัญญาชนที่ Descartes เคยระบุเอาไว้ถึงการค้นหาความแน่นอน (Search of certainty) และการแสวงหาสัจธรรมด้วยการค้นพบด้วยตนเอง (Self-evident) ก็เริ่มไม่ถูกตั้งคำถาม ตัวอย่างเช่น ในสังคมที่ความเป็นจริงเกือบจะทุกอย่างถูกฉายภาพผ่านสื่อมวลชนนั้น เราจะแสวงหาสัจธรรมให้พบด้วยตนเองได้อย่างไร และคำถามที่เคยถกเถียงกันมาตั้งแต่ไหนแต่ไร คือ ความเป็นจริงนั้นไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ (given) เพื่อรอให้คนไปค้นพบ แต่ความเป็นจริงนั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (established / constructed) ก็ควรเป็นคำถามที่ถูกนำมาถามกันให้มากยิ่งขึ้นในยุคสังคมข่าวสาร แต่ทำอย่างไร จึงจะก่อให้เกิดคำถามเช่นนี้ได้

(4) ต่อจากงานของ Weber และ Husserl นักปรากฏการณ์นิยมรุ่นบุกเบิกท่านหนึ่ง คือ A. Schutz ได้มาสานต่อและเป็นรากฐานส่วนหนึ่งของมานุษยวิธี คือ แนวคิดของ Individual Social Action กล่าวคือ Schutz ให้ความสนใจกับโลกทางสังคมที่มีความหมายโดยปัจเจกบุคคล เป็นผู้สร้างสรรค์และธำรงรักษาโลกที่ห่อหุ้มตัวเขาเอาไว้ เขาตั้งชื่อโลกดังกล่าวว่า "Social World" (โลกเชิงสังคม)

Social World นี้เป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นสิ่งที่บุคคลใช้ดำเนินชีวิตประจำวันด้วยสามัญสำนึก (commonsense knowledge) โดยไม่ต้องมี "ทฤษฎี" ชี้นำ ดังนั้น ลักษณะประการหนึ่งของโลกแห่งสามัญสำนึก จึงมักเป็นโลกที่ไม่ต้องมีการตีความอย่างไตร่ตรอง (reflexive interpretation) (ซึ่งอาจจะพูดในภาษาของพุทธศาสนาว่าใช้ชีวิตไปได้เรื่อยๆ โดยไม่ต้องมีสติ) ยิ่งในโลกยุคปัจจุบันที่สัดส่วนของสื่อมวลชนแบบสื่อร้อนมีเพิ่มมากขึ้นกว่าสื่อเย็น (คนดูโทรทัศน์มากกว่าอ่านหนังสือในชีวิตประจำวัน) ก็เป็นอันว่า การตีความแบบไตร่ตรองนั้นแทบจะไม่มีเวลาให้ปฏิบัติการทางสังคมในชีวิตกันเลย

(5) จากจุดเริ่มต้นของนักวิชาการภาคพื้นทวีปยุโรป โดยเฉพาะในเยอรมัน เมื่อ Schutz ได้มีโอกาสข้ามฟากไปยังสหรัฐอเมริกา และได้พบว่าในสหรัฐอเมริกานั้นมีกลุ่มนักคิดที่มีแนวทางศึกษาสังคม คล้ายคลึงกับตนเอง คือ กลุ่ม Symbolic Interaction ที่มี G. H. Mead ผู้โด่งดัง จากนั้นทั้ง 2 กลุ่มก็ได้ประสานแนวทางการศึกษากัน

ทัศนะหลักของกลุ่ม Symbolic Interaction ที่วิธีการมานุษยวิธีได้รับเอามาใช้ก็คือ การให้ความสนใจกับความหมายและวิธีการที่ปัจเจกบุคคลสร้างโลกแห่งสังคมและโลกแห่งความหมาย

ขึ้นมา ในการนี้ ผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาความหมายจากทัศนะของผู้รับรู้ (มิใช่นักวิจัยจะคิดเอาเอง ตีความหมายเอาเอง) และต้องสนใจปฏิสัมพันธ์ของคนที่แสดงออกในกิจวัตรประจำวัน ในการนี้ นักวิจัยที่อยากจะรู้จักโลกก็ต้องเข้าไปอยู่ในโลก (เป็นต้นกำเนิดของวิธีการศึกษาแบบ participation observation)

(6) จากการสานต่อด้านแนวคิดจากสำนักปรากฏการณ์นิยม มานุษยวิธีได้นิยามตนเองว่าเป็น วิธีการศึกษาด้านสังคมวิทยาที่ต้องการชี้ให้เห็นวิธีการตั้งคำถามทางสังคมแบบใหม่ โดยที่เป้าหมายของวิธีการนี้ยังคงอยู่ที่การศึกษความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และโครงสร้างของความสัมพันธ์นั้น (เน้นการเชื่อมโยงระหว่างสองฝั่งของสองสำนักที่เคยแยกกันอยู่ระหว่างสำนักปรากฏการณ์นิยมและสำนักโครงสร้างนิยม)

ในการดำเนินการตามวิธีการแบบมานุษยวิธีนี้ มีเงื่อนไขเบื้องต้นอยู่ 2-3 ประการ คือ

(i) ต้องยกเลิกการรับรู้ปรากฏการณ์ทางสังคมว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยปริยาย (take-it for granted) ต้องไม่พอใจกับคำตอบที่ว่า "ก็ทุกอย่างมันเป็นอย่างนี้" แล้วก็จบกัน หากแต่จะต้องมองว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นถูกจัดระบบขึ้นมา (organized) ถูกวางโครงสร้างที่แน่นอนเอาไว้ (structured) ตัวอย่างเช่น นักมานุษยวิธีจะยังไม่พอใจกับคำตอบที่ว่า "ที่คนไทยชอบละครน้ำเน่าก็เพราะว่ามันสนุกดี" หากแต่จะพิจารณาหาคำตอบที่ลึกกว่า "ความสนุกของคนไทยในการดูละครน้ำเน่านั้นถูกจัดระบบขึ้นมาอย่างไร ถูกวางโครงสร้างเอาไว้อย่างไร แบบไหนที่ทำให้สนุก แบบไหนที่ทำให้ไม่สนุก" เป็นต้น

(ii) แม้ว่าหน่วยที่นักมานุษยวิธีใช้ศึกษาจะเป็นหน่วยระดับจุลภาคคือชีวิตประจำวัน การพูดจา (talk) แต่ทว่า วิธีการนี้ก็ยังคงเชื่อมั่นในหลักวิธีคิดของกลุ่ม Gestalt ที่กล่าวว่า ส่วนย่อยส่วนหนึ่งจะมีความหมายขึ้นมาเมื่อพิจารณาอย่างสัมพันธ์กับส่วนร่วม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นทัศนะแบบองค์รวม (Holistic) เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาชีวิตประจำวันของบุคคลที่นักมานุษยวิธีถือว่า เป็นฉากของเหตุการณ์อันหนึ่งนั้น ฉากนี้ถูกจัดวางอย่างเป็นระบบโดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างของเรื่องราวทั้งหมด

(iii) ปรากฏการณ์ของ "การยอมรับโดยปริยาย" นั้น สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งในหมู่คนสามัญทั่วไปและในหมู่นักวิชาการ โดยมีสมมุติฐานมาจากสาเหตุเดียวกัน คือ การมีทฤษฎีหรือมีคำตอบสำเร็จรูปบางประการอยู่แล้ว ตัวอย่างเช่น เมื่อเราเห็นละครแบบผีๆ ซางๆ ที่ใช้ไสยศาสตร์มาแพร่ภาพอยู่ในโทรทัศน์ เราก็จะมีคำตอบสำเร็จรูปว่า ละครโทรทัศน์ที่ถ่ายทอดความเชื่อทางไสยศาสตร์นี้แหละ เป็นสาเหตุให้ความคิดของคนไทยล้าหลังและทำให้สังคมไทยไม่ก้าวหน้า

การมีคำตอบหรือมีทฤษฎีดังกล่าวเช่นนี้ทำให้เราไม่อาจจะมองเห็นประตูที่จะเปิดกว้างออกไปสู่การตั้งคำถามใหม่ๆ ในลักษณะของการพิจารณาไตร่ตรอง (reflexive) เช่น ทั่วๆ ที่มีละครไสยศาสตร์เช่นนี้อยู่กับโทรทัศน์ไทยมาโดยตลอด แต่ทว่าสังคมไทยก็ยังก้าวหน้ามาได้เป็น

ลำดับ หรืออาจจะมองไม่เห็นว่ ละครณีๆ รางๆ เหล่านี้ได้เพิ่มดีกรีความทันสมัยมากขึ้นทุกทีแล้ว เป็นต้น

ดังนั้น หลักการศึกษาที่สำคัญของวิธีการมานุษยวิธีจึงเป็นการลงไปสำรวจโลกแห่งประสบการณ์ก่อนที่จะมีทฤษฎีอะไรขึ้นมา การศึกษาวิจัยแบบมานุษยวิธีจึงมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว คือ ต้องปล่อยวางสมมติฐานหรือทฤษฎีที่เป็นนามธรรมออกจากตัวนักวิจัยเสียก่อน (แต่จะทำได้อย่างไร และทำได้มากน้อยแค่ไหน ยังเป็นประเด็นที่ยังถกเถียงกันอยู่) ในแง่นี้ ความหมายของการทำวิจัยในทัศนะของนักวิชาการกลุ่มนี้ จึงมิใช่การใช้ตรรกะตามความเข้าใจของผู้วิจัยเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริงบางอย่าง หากทว่าเป็นการพบกันทางสังคม (Social encounter) ระหว่างผู้ศึกษากับผู้ที่ถูกศึกษา ซึ่งทำให้ความเสมอภาคระหว่างสองฝ่ายดูจะมีมากขึ้นกว่าทัศนะของกลุ่มปฏิฐานนิยม

(2) ขอแนะนำไปสู่จักรวิธีการแบบ "มานุษยวิธี"

การเกิดขึ้นของวิธีการแบบ "มานุษยวิธี" นั้น มีขึ้นเพื่อจะยืนอยู่ตรงกันข้ามกับวิธีการของพวก Conventional Sociology โดยสิ้นเชิง วิธีการนี้ระบุว่า แบบฉบับของมานุษยวิธีนั้น ไม่เพียงแต่จะแตกต่างจากสังคมวิทยาแบบดั้งเดิมตรง "วิธีการศึกษา" เท่านั้น หากทว่าจะเริ่มต้นสร้างความแตกต่างตั้งแต่ "วิธีการตั้งคำถาม" เลยทีเดียว

(1) สำหรับวิธีการอธิบายแบบวิธีของมานุษยวิธีนั้นจะไม่ใช้การพรรณนาหรืออธิบาย แม้แต่การให้คำนิยาม แต่จะใช้วิธีการอธิบายด้วยการยกตัวอย่าง เช่น ในการอธิบายเรื่องอาชญากรรม การสร้างเอกลักษณ์ทางเพศ ฯลฯ นักสังคมวิทยาตามแบบดั้งเดิมจะตั้งคำถามเหมือนกับคนทั่วไป (ยังมีปัญหาว่า "ใครเริ่มต้นก่อน" อยู่เหมือนกันระหว่าง "นักสังคมวิทยา" กับ "คนทั่วไป") เช่น คำถามว่าอะไรเป็นสาเหตุของการเกิดอาชญากรรม ความรุนแรงมีมากน้อยแค่ไหน มีอาชญากรรมมากในคนกลุ่มไหน แล้วจะป้องกันอาชญากรรมได้อย่างไร ฯลฯ

วิธีการตั้งคำถามแบบนี้มองดูโดยผิวเผิน หรือเมื่อมองดูโดยผ่านม่านควันทางวิชาการแล้ว จะดูเหมือนว่า เป็นคำถามที่ถามมาจากจุดยืนแบบกลางๆ แต่ความจริงแล้ว นักมานุษยวิธีก็กล่าวว่า "คำถามแบบนี้ ใครเล่าที่จะสามารถตั้งคำถามได้" กล่าวคือ เป็นคำถามที่ที่ถามมาจากคนบางกลุ่มที่มีบางมุมมองเท่านั้น เช่น ปัญหาเหล่านี้จะไม่ถูกถามอย่างแน่นอนจากตัวอาชญากรเอง หรือญาติพี่น้องของอาชญากร (ยังไม่มีควมสนใจว่า ตัวอาชญากรเองจะตั้งคำถามนำการวิจัยเรื่องเรื่องอาชญากรรมว่าอย่างไร) แต่น่าจะเป็นคำถามที่ถามมาจากมุมเวทีของตำรวจมากกว่า เช่นเดียวกับปัญหาเรื่องวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน คำถามที่ว่า วัฒนธรรมไทยกำลังตกอยู่ในวิกฤต วัฒนธรรมไทยกำลังล่มสลายไปหมดแล้ว สังคมไทยกำลังเป็นสังคมข่าวสาร สังคมโลกาภิวัตน์ ฯลฯ ปริศนาเหล่านี้เป็นปริศนาของใคร นี่ยังเป็นปริศนาอยู่

(2) ในขณะที่นักสังคมวิทยาตั้งคำถามในลักษณะเดียวกับคนทั่วไป แต่การที่สังคมรับรู้คำถามของนักวิชาการนั้นแตกต่างจากชาวบ้านร้านถิ่นทั่วไปนั้น ก็เป็นเพียงเพราะว่า

(i) นักวิชาการมีวิธีการเก็บข้อมูลที่ดูมีระบบระเบียบมากกว่า มือคติน้อยกว่า สามารถพิสูจน์ให้ยอมรับได้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์มากกว่า มีการใช้สถิติต่างๆ มาอ้างอิงได้มากกว่า เป็นต้น

(ii) งานวิชาการมีความแตกต่างตรงที่มีทฤษฎีชี้นำ ทั้งในช่วงเวลาก่อนลงไปเก็บข้อมูลและหลังจากเก็บข้อมูลแล้วนำมาตีความ ตัวอย่างเช่น ข้อมูลที่พบว่า ชนชั้นล่างมีแนวโน้มเป็นอาชญากรมากกว่าชนชั้นกลางและชั้นสูง เพราะวิธีการอบรมเลี้ยงดูของชนชั้นล่างจะใช้ความรุนแรง (ทาง กายภาพ) มากกว่า ทำให้เด็กจากชนชั้นนี้เคยชินกับความรุนแรง และโน้มนำไปสู่การใช้วิธีการรุนแรงในการแก้ปัญหาซึ่งเป็นเนื้อหาของอาชญากรรม

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นว่า การทำงานของนักวิชาการนั้น จะมีการคิดสร้างและใช้ "categories" (เกณฑ์) ขึ้นมาอธิบาย เช่น แบบแผนของครอบครัว ชนชั้นทางสังคม หรือในกรณีของวัฒนธรรมก็อาจจะมีเกณฑ์เรื่องวัฒนธรรมไทย v.s. วัฒนธรรมตะวันตก กลุ่มวัยรุ่นไม่สนใจวัฒนธรรม การแตกสลายของวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น อาการของวิกฤตวัฒนธรรม ฯลฯ

(3) สิ่งที่น่าสนใจวิธีทำงานต่อมาก็คือ การอธิบายถึงหน้าที่ เหตุผล และความจำเป็นในการสร้างและใช้ categories ว่า มิใช่มีแต่เพียงนักวิชาการเท่านั้นที่สร้าง categories ขึ้นมาใช้ความจริงแล้ว คนทุกคนในสังคมจำเป็นต้องสร้าง categories ขึ้นมาใช้ด้วยกันทั้งนั้น และเหตุผลในการใช้นั้นก็มีหลากหลายมากกว่าผลประโยชน์ทางวิชาการ ตัวอย่างเช่น ตำรวจจำเป็นต้องสร้าง categories ขึ้นมา เพื่อจัดระบบและตัดสินสภาพความเป็นจริงที่ต้องเผชิญหน้าอยู่ เช่น ตัดสินแยกแยะว่า ใครเป็นผู้ร้าย ใครไม่ใช่ ฯลฯ (เรียกว่าเป็น practice reasoning) categories นั้นเป็นความจำเป็นประการหนึ่งในชีวิตเพราะทำให้คนเราคำนึงชีวิตประจำวันอยู่ได้อย่างเป็นปกติ ทำให้เราไม่ต้องย้อนกลับไปตั้งต้นตั้งคำถามที่ศูนย์ทุกครั้ง หรือไม่ต้องตั้งคำถามกับเรื่องทุกอย่าง

ยกตัวอย่างเช่นเรื่องของวัฒนธรรมไทยหรือเรื่องของสื่อมวลชน เราทุกคนก็จะมี categories เรื่องวัฒนธรรมตะวันตกกำลังรุกรานความเป็นไทย เรื่องอิทธิพลของสื่อมวลชน เรื่องสื่อมวลชนเป็นตัวการทำลายวัฒนธรรมไทย ฯลฯ categories แบบนี้ช่วยให้เราจัดระบบชีวิตประจำวันและตัดสินใจสภาพความเป็นจริงได้โดยไม่ต้องตั้งคำถามไปเสียทุกครั้ง เช่น ถ้าเราต้องเข้าฟังสัมมนาเรื่อง "วัฒนธรรมไทย" ด้วย categories ที่มีอยู่ในระบบความทรงจำของเรา เราก็สามารถจะร่วมแจ่มการสนทนาได้ทันที (ควรมีการวิจัยแบบทดลองด้วยการนำเอาคนที่ไม่มี categories เรื่องวัฒนธรรมไทยเข้าฟังการสนทนาในเรื่องนี้ เพื่อดูความยากลำบากในการจัดระบบและจัดการกับสภาพการณ์ที่กำลังเผชิญหน้าอยู่)

(4) ยิ่งไปกว่านั้น ในสภาพความเป็นจริง ยังมีช่องว่างอยู่เสมอระหว่าง categories ที่มีอยู่ในวิธีคิดของคนๆหนึ่ง เมื่อต้องเผชิญกับการแลกเปลี่ยน categories กับคนอื่นๆ ในกรณีของตำรวจที่

ได้กล่าวถึงไปแล้ว เวลาที่ตำรวจคนเดียวกันนี้ต้องสืบสวนคนร้าย เวลาต้องไปอบรมเด็กวัยรุ่น เวลาไปให้สัมภาษณ์ในรายการ talk show เวลาคุยกับเพื่อนตำรวจด้วยกัน เวลาทำรายงานส่งผู้บังคับบัญชา ฯลฯ ในสถานการณ์ที่แตกต่างกันนี้ categories ที่ตำรวจนายนั้นใช้ย่อมแปรผันไปมาอยู่เสมอ และ categories ที่ใช้งานจริงๆ ย่อมมีช่องห่างจากโครงสร้างของ categories ที่มีอยู่

กล่าวโดยสรุป ณ ที่นี้ วิธีการของมานุษยวิธีนั้นอาจจะไม่ได้สนใจที่จะตอบคำถามว่า "อะไรเป็นอะไร" มากเท่าใดนัก (เช่น วัฒนธรรมไทยกำลังมีวิกฤตจริงหรือ) หากแต่สนใจที่จะตอบคำถามว่า "อย่างไร" มากกว่า ในการนี้ มานุษยวิธีได้สร้างแนวคิดเรื่อง "categories" ขึ้นมาโดยมีคำอธิบายว่า คนทุกคนจำเป็นต้องสร้าง categories ขึ้นมาเพื่อจะนำไปใช้จัดการกับโลกเชิงสังคม (deal with) เพื่อที่จะลงมือทำอะไรบางอย่าง รวมทั้งเพื่อที่จะยอมรับ categories สำเร็จรูปบางอันไปโดยปริยาย (take it for granted) เรายังคงเหลือคำถามที่ว่า แล้วใครกันเล่าเป็นคนสร้าง categories สำเร็จรูปนั้นขึ้นมา สร้างขึ้นมาเพื่อใช้งานอะไร และทำให้ categories ดังกล่าวทำงานได้อย่างไร

(5) ย้อนกลับมาในเรื่องการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมไทย เราได้เดินผ่านยุคของการศึกษาวัฒนธรรมไทยที่มี categories แบบต่างๆ ซึ่งหากมองจากมุมมองของนักมานุษยวิธีแล้ว การมี categories นั้น ก็เป็นสิ่งที่จำเป็น แต่ทว่า เราน่าจะทำอะไรไปให้มากกว่าการมี categories ใช้ คือการย้อนถอยหลังกลับมาดูว่า categories นั้น ถูกใช้งานเพื่ออะไรและอย่างไร เพื่อตั้งคำถามกับ categories นั้น เช่น ทำไมคนไทยจึงพูดถึงวัฒนธรรมไทยในแง่บวกของความภาคภูมิใจ ทำไมคนไทยจึงต้องการความภาคภูมิใจอย่างมากมายเช่นนี้ และเราภาคภูมิใจในอะไร/แง่บวกไหน เวลาเราพูดถึงเรื่อง "วัฒนธรรมไทย" กับคนภายนอก หรือพูดกับคนไทยด้วยกันเอง เราใช้ categories ที่แตกต่างกันอย่างไรในการเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมตะวันตก ทำไมเราถึงเลือกใช้แค่ categories เรื่องการ "เลือกรับ" แทนที่จะพูดถึง "การเลือกนำเสนอ" (อันสะท้อนให้เห็นวิธีการประเมินสถานการณ์ของการตกเป็นรองทางวัฒนธรรม) เป็นต้น

(6) สำหรับ categories ที่แยกแยะโลกเชิงสังคมออกโดยใช้แนวคิดเรื่อง "ขอบเขต"(boundary) ซึ่งทำให้แยกทุกอย่างออกเป็น "ของเขา" และ "ของเรา" นั้น เป็น set of categories แบบเก่าที่เคยมีมาในสังคมไทยตั้งแต่ยุคที่คนไทยต้องหาวิธีการจัดการกับ "ผี" ด้วยวิธีการต่างๆ (ปักเขตแดนให้รู้กัน บนบานศาลกล่าว ต่อรอง หลอกหลอให้เข้าใจผิด ฯลฯ) categories ชุดนี้ยังคงถูกใช้งานมาอยู่โดยตลอด สิ่งที่เปลี่ยนไปเห็นจะมีแต่ตัวผีเท่านั้น เช่น อาจจะเป็นคอมพิวเตอร์ ทุนนิยม เทคโนโลยี สังคมข่าวสาร รวมทั้งวัฒนธรรมจากตะวันตก

(7) ในทางปฏิบัติ มานุษยวิธีเสนอวิธีการทำงานเป็นขั้นตอนดังนี้คือ

ขั้นตอนแรก : ค้นหาก่อนว่า ภายใต้ปรากฏการณ์ที่มีการแสดงความคิดเห็น การพูดถึง การให้คำอธิบายต่างๆ นั้น มี categories อะไรบ้างที่ถูกสร้างขึ้นมา และสร้างขึ้นมาเพื่อใช้งานอะไร

ขั้นตอนสอง : ติดตามดูว่าประชาชนกลุ่มต่างๆ ใช้ categories เพื่อเป็นหัวข้อประเด็นในการตั้งคำถาม (topic of inquiry) อย่างไร เช่น คำว่าโลกเราเป็นยุคสังคมข่าวสารหรือโลกาภิวัตน์นั้น กลุ่มคนต่างๆ ในสังคมพูดถึงว่าอย่างไร หรืออย่างง่ายไปกว่านั้นก็คือ เวลาพูดถึง "วัฒนธรรมไทย" ทำไมต้องคิดถึงการไหว้ ชูชไทย อาหารไทย (ใครเป็นต้นคิด)

ขั้นตอนสาม : categories บางอย่างที่ถูกสร้างขึ้นมาแล้วนั้น มีวิธีการที่ถูกทำให้เข้าใจได้อย่างไร ถูกทำให้เข้าใจไปในแนวทางนั้นแนวทางนี้ได้อย่างไร อย่างเช่นในกรณีของสังคมไทย มีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจว่า เมื่อเวลาที่มีหัวข้อใหม่ๆ เช่น โลกาภิวัตน์ แผน 8 สงครามเศรษฐกิจ NICs ฯลฯ กลุ่มสังคมต่างๆ จะตอบรับด้วยการนำหัวข้อประจำสถาบันของตัวเองไปเชื่อมโยงกับหัวข้อตามสมัยเหล่านั้น เช่น พุทธศาสนากับ NICs การศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์ ฯลฯ ปฏิบัติการเช่นนี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการส่งผ่าน categories สำเร็จรูปให้แก่สมาชิกในสังคม (แต่การที่สมาชิกจะรับ categories นั้นออกมาในรูปแบบไหน เนื้อหาสาระอย่างไร คงต้องมีรายการ"ตามไปดู"ในลำดับต่อมา)

(3) ชีวิตประจำวัน : จุดนัดพบระหว่างปัจเจกกับสังคม

(1) ความสนใจของนักมานุษยวิทยานั้นมีจุดร่วมกับนักปรากฏการณ์นิยมโดยทั่วไปที่จะให้ความสนใจมุมมองของปัจเจกบุคคลว่า มีกระบวนการอย่างไร (ในฐานะที่ตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของการจัดระบบตามปกติ (ระเบียบสังคม)) เรียนรู้ลักษณะที่เด่นชัดของระบบแต่ละที่นั้น (ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ เวลามีน้องใหม่เข้ามาในกลุ่ม) คำตอบง่าย ๆ ก็คือ บรรดากลุ่มประเภทต่างๆ ทั้งกลุ่มปฐมภูมิและกลุ่มทุติยภูมินั้นจะเป็นสถานที่ที่กระบวนการดังกล่าวจะทำงาน

(2) คำอธิบายที่สำนักปรากฏการณ์นิยมได้วางพื้นฐานเอาไว้ก็คือ คนเราทุกคนจะมีคลังสะสมความรู้ (Stock of knowledge) ที่เกี่ยวกับโลกเชิงสังคม คลังความรู้นี้จะเป็เครื่องมือในการตีความโลก ตีความเหตุการณ์รอบๆ ตัว เช่น ถ้าเรามีคลังแห่งความรู้สะสมเอาไว้ว่า วัฒนธรรมตะวันตกกำลังเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมไทย ถ้าเมื่อใดที่เรานั่งรถผ่านร้านอาหารประเภทฟาสต์ฟู้ด เราก็จะได้ตีความว่า "ใช่แล้ว! นี่แหละคือประจักษ์พยานที่ว่าวัฒนธรรมตะวันตกกำลังเข้าแทนที่วัฒนธรรมไทย" แม้ว่าในรายละเอียด ความรู้นี้จะแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ แต่ทว่า ก็มีโครงสร้างที่แน่นอนอยู่ในคลังความรู้

(3) Garfinkel หนึ่งในกลุ่มตัวตั้งตัวตีของมานุษยวิธีขมวดประเด็นปัญหาที่มานุษยวิธีสนใจว่า คือ คนเรา"ค้นพบ"และ"สร้างสรรค์"ระเบียบสังคม (social order) จากภายในตัวเองได้อย่างไร (กลุ่มนี้ไม่เชื่อแนวคิดที่อธิบายว่า ระเบียบสังคมได้ซึมผ่านเข้าไปในตัวบุคคลเหมือนน้ำหมึกซึมผ่านกระดาษซับ แต่เชื่อว่า กระดาษนั้นได้เลือกผสมสีน้ำหมึกเอาเอง) และปรากฏการณ์ทางสังคมที่เราเห็นๆ กันอยู่นั้น เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนี้ได้อย่างไร ในการแสวงหาคำตอบนั้น นักมานุษยวิธีเชื่อว่า การวิเคราะห์ภารกิจในชีวิตประจำวันจะเป็นหนทางที่ช่วยอธิบายได้

อันที่จริง นักสังคมวิทยาแบบดั้งเดิมก็เคยมีความสนใจในเรื่องชีวิตประจำวันอยู่บ้าง แต่ที่ว่า ความสนใจนั้นอยู่ในระดับเพียงว่า ชีวิตประจำวันเป็นแหล่งข้อมูลที่จะใช้ศึกษาได้ ในขณะที่ในทัศนะของนักมานุษยวิธิมองว่า ชีวิตประจำวันมิได้มีฐานะเป็นแค่ แหล่งข้อมูล เท่านั้น หากแต่เป็น ประเด็นหัวข้อที่จะต้องศึกษา เลยทีเดียว ในชีวิตประจำวันนี้เองที่ทั้งตัวแสดงทั้งผู้ชมพยายามสร้างและต่อรองฉากที่จะเกิดขึ้นมาว่าจะให้เป็นไปในรูปแบบไหน

(4) ส่วนบรรดาเนื้อหาความรู้ที่เรียกว่า “ความรู้แบบสามัญสำนึก” (commonsense knowledge) นั้น นักสังคมวิทยาแบบดั้งเดิมจะมองข้ามไปเลย เพราะมักจะมองว่าความรู้ดังกล่าว มักขัดแย้งกับความรู้ที่เป็นวิชาการ (ลองดูนัยยะที่นักวิชาการเลือกใช้คำว่า “สามัญสำนึก” เช่น งานวิจัยครั้งนี้ไม่ได้มีข้อค้นพบอะไรใหม่ เป็นแบบสามัญสำนึก) แต่ในขณะที่นักมานุษยวิธียุคใหม่สนใจสิ่งที่เรียกว่า “สามัญสำนึก” นั้น Garfinkel ได้ระบุว่า สิ่งที่นักมานุษยวิธียุคใหม่สนใจอย่างแท้จริง อาจจะไม่ใช่ว่า folk knowledge หากแต่สนใจสิ่งที่เรียกว่า folk methodology กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า นักมานุษยวิธียุคใหม่สนใจว่า คนเราใช้ลักษณะการจัดการเพื่อให้คนอื่น ๆ มองเห็นคุณลักษณะ (character) ของกลุ่มได้อย่างไร และกระบวนการที่บุคคลใช้เพื่อรู้จักโลกเชิงสังคมเป็นอย่างไร ตัวอย่างที่นักมานุษยวิธียุคใหม่กล่าวถึงก็คือ เมื่อเวลาแม่สอนการทำกับข้าวให้ลูกสาวนั้น เป้าหมายและความหมายของกิจกรรมนี้ มิได้อยู่ที่ความต้องการให้ลูกสาวได้เรียนรู้ทักษะการทำกับข้าวเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายถึงการเรียนรู้คุณสมบัติของ “ความเป็นหญิง” ด้วย

(5) ความสำคัญของภารกิจในชีวิตประจำวันนั้น ในด้านแรกที่ได้กล่าวถึงไปแล้วคือการเรียนรู้กระบวนการทางสังคมของปัจเจกบุคคล และในอีกด้านหนึ่งนั้น ในขณะที่กำลังเรียนรู้สิ่งต่างๆ อยู่ นั้น ปัจเจกบุคคลก็ได้สร้างสรรค์ “ความเป็นตัวตนของตนเอง” ขึ้นมาพร้อมๆ กัน เพื่อจะได้นำเอาความเป็นตัวตนนี้ไปมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ โดยผ่านกิจกรรมทั้งการกระทำและคำพูด ดังนั้นสิ่งที่นักสังคมวิทยาเรียกว่า “การกระทำทางสังคม” (social action) จึงเป็นการพบกันระหว่างเจตน์จำนงค์ของปัจเจกบุคคลกับโครงสร้างสังคม และปัจเจกบุคคลเองก็จะสร้างโครงสร้างต่างๆ ของสังคมโดยผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันไปพร้อมๆ กัน หน้าที่ของนักมานุษยวิธียุคใหม่ก็คือ การแสดงให้เห็นว่า ปัจเจกบุคคลกระทำการนั้นได้อย่างไร

(6) เนื่องจากหน่วยที่นักมานุษยวิธียุคใหม่ศึกษานั้นเป็นหน่วยเล็กๆ ของสังคม เช่น ปัจเจกบุคคล กิจกรรมในชีวิตประจำวัน ทำให้มีข้อติดขัดจากนักวิชาการสำนักอื่น โดยเฉพาะพวกที่ยึดถือแนวโครงสร้างระดับมหภาคว่า วิธีการแบบมานุษยวิธินี้จะหลงทางอยู่ในรายละเอียดปลีกย่อยจนลืมนู่นดูภาพรวมทั้งหมด ต่อประเด็นนี้ Harvey Sacks นักมานุษยวิธียุคใหม่ท่านหนึ่งให้ข้อโต้แย้งว่า หน่วยที่ใช้ศึกษานั้นอาจเป็นเพียงหน่วยเล็กๆ ของสังคมก็ได้ เพราะถ้าหน่วยสังคมใหญ่มีการเรียงตัวเป็นระเบียบเช่นไร โครงสร้างในหน่วยเล็กก็จะเป็นเช่นเดียวกัน ทัศนะดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับทัศนะของ S. Freud ที่กล่าวว่า หากเจาะลึกเข้าไปในลึบชั้นในสุดของโครงสร้างทางจิตของปัจเจกบุคคล เราก็จะพบโครงสร้างสังคมอยู่ ณ ที่นั้น

ตอนที่ 3 : สีแกนนกลางของวัฒนธรรมใหม่ของไทย

ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วว่า ผู้เขียนมีสมมติฐานอยู่ในใจว่า วัฒนธรรมใหม่ในสังคมไทยนั้นจะมีสถาบันสื่อมวลชนที่เป็นสถาบันสังคมอันหนึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลั่น (generate) วัฒนธรรมออกมาอย่างมากมายทั้งในเชิงปริมาณและหลากหลายทั้งในเชิงคุณภาพ ในการศึกษาครั้งนี้เรื่องดังกล่าวนี้จากโลกวิชาการตะวันตก ผู้เขียนพบว่า มีความสนใจศึกษาทั้งจากด้านนักสังคมศาสตร์ นักนิเทศศาสตร์ ที่จะศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างสื่อมวลชนกับสังคมโดยเฉพาะในกลุ่มสาขาที่เรียกว่า Media Sociology

พื้นฐานทฤษฎีที่ผู้เขียนได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์วัฒนธรรมไทยด้วยวิธีการมานุษยวิธีนั้น ประกอบด้วยหลายทฤษฎี คือ

- (1) สำนักปรากฏการณ์นิยม โดยเฉพาะงานของ P. Berger ที่กล่าวถึง แนวคิดเรื่องการสร้างความเป็นจริงทางสังคม (Social construction of reality) Berger มีความสนใจเป็นพิเศษที่จะวิเคราะห์คุณลักษณะของสังคมที่เรียกว่า "สังคมทันสมัย" (Modern society) ว่าเป็นอย่างไร
- (2) กลุ่มทฤษฎีสังคมมวลชน (Mass society) ทฤษฎีนี้มีความเห็นว่า ส่วนใหญ่แล้ว รูปแบบสังคมที่กำลังมีอยู่เป็นสังคมมวลชน ซึ่งหมายถึงสังคมที่มีคนอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก แต่ทว่าสายสัมพันธ์แบบดั้งเดิม (เครือญาติ/ ประเพณี) กลับสูญสลายไปแล้ว เฉพาะในรูปแบบสังคมมวลชนเช่นนี้ที่รูปแบบการสื่อสารของสังคมจะต้องเป็นการสื่อสารมวลชนเป็นหลักเท่านั้น และสื่อสารมวลชนจะเข้าทำหน้าที่ต่อกสายสัมพันธ์ใหม่เพื่อยึดโยงระหว่างสมาชิกแทนสายสัมพันธ์แบบเก่าที่เลือนหายไป
- (3) กลุ่มสำนักวิพากษ์ (Critical Theory) นักทฤษฎีกลุ่มนี้สนใจในการวิเคราะห์การสร้างสรรค์วัฒนธรรมในสังคมสมัยใหม่ (โดยเฉพาะจากสถาบันสื่อมวลชน) ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากยุคสมัยเดิม กล่าวคือ เป็นการสร้างวัฒนธรรมในแบบอุตสาหกรรมที่ใช้หลักตรรกะของระบบทุนนิยมที่ถูกขนานนามว่า เป็น "อุตสาหกรรมการสร้างวัฒนธรรม" (Culture Industry) รวมทั้งได้วิเคราะห์ข้อเสียของการสร้างวัฒนธรรมในแบบนี้ด้วย

(4) ทศนะของกลุ่ม Futurists กลุ่มนี้ให้ความสนใจกับอารยธรรมในยุคคลื่นลูกที่สาม คือ ยุคสารสนเทศ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ แล้ว กลุ่ม Futurists ค่อนข้างจะมองโลกในแง่บวก โดยมองเห็นว่า บรรดาปัญหาต่างๆ ที่หมักหมมมาตั้งแต่ยุคอุตสาหกรรม (คลื่นลูกที่สอง) นั้น จะเริ่มมีโอกาสมาแก้ไขอย่างจริงจังในยุคคลื่นลูกที่สามนี้

จากแนวทฤษฎีที่กล่าวมานี้ เมื่อนำมาเป็นกรอบของวิธีการมานุษยวิธีแล้ว ผู้เขียนได้วิเคราะห์ว่า ลักษณะแกนกลางสำคัญ ของวัฒนธรรมใหม่ของสังคมไทยจะประกอบไปด้วยคุณลักษณะ 4 ประการ คือ เป็นโลกแบบฆราวาส (Secularization) ระบบตลาดจะเป็นกลไก

ควบคุมชีวิตทางสังคมของบุคคล จะเกิดวัฒนธรรมใหม่ที่มีสื่อเป็นตัวกลางเพิ่มมากขึ้น และ วัฒนธรรมไทยใหม่จะเป็นวัฒนธรรมแบบโลกาภิวัตน์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(3.1) วัฒนธรรมไทยเคลื่อนไปทางโลกฆราวาสมากขึ้นทุกที (Secularization)

สังคมไทยมีวิวัฒนาการหรือพัฒนาการเหมือนกับสังคมอีกหลายสังคม ไม่ว่าจะมองจาก ทฤษฎีของยุคก่อนทุนนิยมเข้าสู่ยุคทุนนิยม หรือพิจารณาจากทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงจากสังคม เกษตรเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม หรือจากสังคมประเพณีเข้าสู่สังคมทันสมัย การเปลี่ยนแปลง ประการหนึ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ รากฐานเดิมของวัฒนธรรมเดิมที่เคยวางอยู่บนพื้นฐานศาสนาเป็น หลัก (หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งสูงสุดเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสรรพสิ่งอื่นๆ) พื้นฐานของศาสนานี้จะต้องค่อยๆ ถอยห่างทางให้กับ โลกแบบฆราวาสมากขึ้น อมรา พงศาพิชญ์ (1985) สรุปผลจากงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาของ นักวิชาการหลายท่านที่ศึกษาพัฒนาการของสังคมไทยและได้ข้อสรุปที่ตรงกันว่า ยิ่งนับวัน อิทธิพล ของศาสนาที่มีต่อสังคมจะลดน้อยลง เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมจะเข้ามามีอิทธิพลต่อระบบ ความสัมพันธ์ในสังคมมากขึ้น ในการนี้ กลุ่มชนชั้นที่มีลักษณะฆราวาสมากที่สุดเห็นจะได้แก่ ชนชั้น กลาง

อันที่จริง เนื่องจากวัฒนธรรมไทยกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน ดังนั้น เราจึงอาจจะมองเห็น จิตสำนึกของคนที่เป็นทั้งแบบศาสนาและแบบฆราวาสปะปนกันอยู่ เวลาที่เราอ่านข่าวว่ามีกลุ่ม อนุรักษ์บางกลุ่มพยายามที่จะทำพิธีบวงสรวงไม้ด้วยการเอาผ้าจีวรไปห่มต้นไม้ เพื่อให้ต้นไม้นั้นมี ความศักดิ์สิทธิ์มีสถานภาพที่สูงส่งขึ้น หรือมีเทวดาอารักษ์มาประจำอยู่ในต้นไม้ ทั้งหมดนี้ก็คือความ พยายามที่จะรื้อฟื้นโปรแกรมนิเวศนิยมศาสนาขึ้นมา เพื่อคัดง้างกับกลุ่มคนตัดไม้ที่มองเห็นต้นไม้ เป็นเพียงไม้แผ่นกระดานที่เลื่อยขายได้เท่านั้น

(1) มีปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันหลายประการที่แสดงให้เห็นลักษณะการเคลื่อนคล้อย ไปสู่โลกฆราวาสมากขึ้นของสังคมไทย เริ่มตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลในระดับการใช้ชีวิตประจำวัน แต่ เดิมนั้น จังหวะการใช้ชีวิตประจำวันของคนไทย (โดยเฉพาะคนในชนบท) จะถูกกำหนดด้วยกิจกรรม ทางศาสนา คนไทยตื่นเช้ามาก็ใส่บาตรพระ เที่ยงไปส่งข้าวพระที่วัด และรู้เวลาใกล้เที่ยงด้วยเสียง กลองเพล เย็นลง ก็ได้ยินเสียงพระทำวัตร และเข้านอนด้วยการไหว้พระสวดมนต์ก่อนเข้านอน แต่ ปัจจุบันนี้จะหาคนไทยที่มีวัฒนธรรมเวลาดังกล่าวได้น้อยเต็มที ทุกวันนี้สถาบันสื่อมวลชนจะเข้ามา เป็นตัวจัดการจังหวะชีวิตให้กับผู้คนมากกว่า

(2) แม้แต่ในระดับจิตใต้สำนึกซึ่งมักจะเป็นบทสรุปมาจากรูปแบบหลักที่เราใช้ชีวิตประจำวัน อย่างมีสำนึกนั้น ก็ยังพอมองเห็นการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ คนไทยโบราณนั้นมีคำพูดติดปากที่เกี่ยวข้อง กับเรื่อง "ธรรมะ ธรรม" ทั้งสิ้น เช่น เวลาตกใจ ก็จะร้องว่า "คุณพระช่วย" (คนรุ่นใหม่ที่เป็นฆราวาส อย่างสุดจิตสุดใจจะออกปากอุทานเวลาตกใจว่าอย่างไร !) หรือเวลาจะแสดงความเห็นใจก็จะออก

ปากว่า "เวรกรรม" รวมทั้งการอบรมบ่มเพาะให้รู้จัก "กัลยาปปัญญคุณโทษ" สำหรับคนในโลกสมัยใหม่ สำนักแบบศาสนาดังกล่าวคงเป็นเรื่องแปลกหน้าพอสมควร

(3) แม้แต่มิติทางกายภาพที่เป็นรูปแบบที่เห็นได้ง่ายและชัดเจนที่สุด เราก็คงสามารถมองเห็นการรูกืบไล้ของสถาบันศาสนาอย่างชัดเจน สมัยก่อนในหมู่บ้านไทยทุกหมู่บ้าน ศูนย์กลางหมู่บ้านจะเป็นบริเวณวัด และเมื่อแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านนั้น สิ่งก่อสร้างแรกๆ ที่ชุมชนจะต้องจัดหาให้มีก่อนก็คือ วัด เพราะกิจกรรมทางสังคมทุกอย่างจะวนเวียนอยู่รอบๆ วัด แต่ปัจจุบันนี้เวลาขับรถไปตามหัวเมืองต่างจังหวัด บริเวณที่เป็นใจกลางเมืองจะเริ่มเคลื่อนย้ายจากบริเวณวัดประจำจังหวัดมาเป็น"ศูนย์การค้า" หรือห้างสรรพสินค้า ตัวอย่างรูปธรรมการรูกืบไล้ที่ชัดเจนที่สุดก็คือ การที่ศูนย์การค้าเช่าซื้อที่ดินของวัดมาสร้างเป็นตึกอาคารหรือลานจอดรถของตัวเอง

(4) เมื่อกล่าวว่า วัฒนธรรมไทยเริ่มมีลักษณะเป็นฆราวาสมากขึ้น และเป็นศาสนาน้อยลงนั้น มิได้หมายความว่า คนจะมีความเชื่อและปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาน้อยลงเท่านั้น หากแต่ยังหมายความว่า ศาสนาถูกผลักให้กลายเป็นเรื่อง ส่วนตัว ไม่ใช่เรื่องระดับ สังคม ในสมัยโบราณ การที่ลูกผู้ชาย"ต้องบวช"นั้น เกือบจะเป็นข้อบังคับทางสังคม เพราะหากไม่บวชก็จะมีผลต่อเนื่องไปถึงขั้นตอนอื่นๆ ของชีวิต (แต่งงานได้ยาก หางานหาการทำได้ไม่ค่อยมีคนยอมรับ) แต่ปัจจุบันนี้ เรื่องการบวชเป็นเรื่อง "ใครใคร่บวชก็บวช" ถ้าไม่บวชก็ไม่มีผลอะไรต่อเนื่องตามมา คนในสังคมได้ปลดปล่อยตัวเองออกจากอิทธิพลและข้อบังคับทางศาสนา และในเวลาเดียวกัน สถาบันศาสนาก็ใช้สถาบันที่มีอำนาจผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว (ในเวลาเดียวกัน โลกฆราวาสก็กำลังสร้างอิทธิพลและข้อบังคับแบบใหม่ๆ ขึ้นมาแทนที่ สมัยปัจจุบันนี้ ใครที่ไม่รู้จักใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ก็แทบจะสมัครงานไม่ได้แล้ว)

(5) หลังจากหมดอำนาจผูกขาดแล้ว สถาบันศาสนาจำเป็นต้องมาลงสนามที่มีรูปแบบความสัมพันธ์หลักคือ ความสัมพันธ์แบบตลาด (ที่กำลังเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมไทย ดังที่จะได้กล่าวต่อไป) โดยสถาบันศาสนาก็ต้องสวมจีวรมาลงสนามในฐานะที่เท่าเทียมกับสถาบันอื่นๆ และดูเหมือนว่าคู่แข่งที่น่ากลัวที่สุดของทุกสถาบันก็คือ สถาบันสื่อมวลชน ซึ่งทำการทำชิงกับทุกสถาบันสำหรับเด็กๆ ที่อยู่ในเมือง เมื่ออายุได้ 3-4 ปีนั้น อาจจะยังไม่เคยมีประสบการณ์การไปวัดฟังพระเทศน์เลย แต่ทว่าหนูน้อยเหล่านี้คงจะไม่พลาดที่จะเบ่งตาดูโฆษณาในโทรทัศน์ และสามารถร้องเพลงไตเติ้ลของละครโทรทัศน์ได้ และหากทำการสำรวจบ้านเรือนของคนไทยปัจจุบันดู เราจะพบว่าศาลพระภูมิและหิ้งพระประจำบ้านจะมีน้อยลงทุกที และกลับถูกแทนที่ด้วยจานดาวเทียมและตู้โทรทัศน์ จนมีผู้กล่าวว่า "โทรทัศน์ คือ หิ้งพระอันใหม่ในบ้านคนไทยยุคใหม่"

มีโฆษณาชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นการประลองยุทธระหว่างเรื่องทางศาสนากับเรื่องทางโลกคือการที่ผู้ชายคนหนึ่งตัดสินใจอมสละกางเกงยีนส์ตัวโปรดเป็นระยะเวลา 3 เดือน เพื่อที่จะเปลี่ยนไปห่มจีวร แม้ว่าผลลัพธ์จะแสดงให้เห็นชัยชนะของสถาบันศาสนา แต่ก็เป็นชัยชนะภายในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น

(6) โดยเฉพาะในพื้นที่ของชีวิตประจำวันตามปกติซึ่งเป็นสนามที่ชีวิตช่วยชนะของสถาบันต่างๆ เราจะพบว่าสื่อมวลชนได้ยึดพื้นที่ชีวิตประจำวันเอาไว้เป็นส่วนใหญ่แล้ว วัฒนธรรมการฟังของวัยรุ่นไทยนั้นได้ถูกบรรดาดีเจวางพื้นฐานเอาไว้หมดแล้ว ดังนั้น หากหลวงพ่หลวงพี่ต้องการจะช่วงชิงตลาดวัยรุ่นคืน ก็จำเป็นต้องปรับรูปแบบการสื่อสารของตนเอง (ควรมีการวิจัยกระบวนการเทศน์ของพระพยอม กัลยาโณ รวมทั้งประสบการณ์ที่ท่านได้จัดรายการวิทยุร่วมกับดีเจสมัยใหม่) กรณีตัวอย่างระดับจุลภาคนี้อาจจะเป็นรูปแบบทางเลือกอันหนึ่งของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ในอนาคตของสังคมไทย

(7) ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่าชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่เป็นฆราวาสมากที่สุด แต่ในเวลาเดียวกัน เราก็จะเห็นปรากฏการณ์ที่ชนชั้นกลางหันหน้าเข้าไป"หา"และเข้าไป"ใช้"ศาสนาอย่างมากไปพร้อมๆ กัน เช่น การเกิดขึ้นของลัทธิบูชา ร.5 การตามล่าหาพระป่าดีๆ ในต่างจังหวัด ฯลฯ ปรากฏการณ์ของการหันหน้าเข้าวัดของชนชั้นกลางนี้ ผู้เขียนเข้าใจว่า มิได้มีความหมายเดิม เช่นเดียวกับที่สถาบันศาสนาได้ตั้งใจเอาไว้ เนื่องจากผู้เขียนมีสมมติฐานว่า ชนชั้นกลางได้เข้าไปใช้สถาบันศาสนาในฐานะที่เป็นหนทางหรือเป็นวิธีการในการบรรลุเป้าหมายของโลกฆราวาสมากกว่า ประจักษ์พยานก็มีตั้งแต่รูปแบบที่เห็นได้ง่ายและชัดเจน เช่น การนิมนต์พระมาเจิมป้ายร้านค้า-สำนักงาน ขบวนการค้าขายพระเครื่อง รวมไปถึงกระทั่งถึงรูปแบบที่ดูลึกซึ้งขึ้น เช่น การทำสมาธิซึ่งมิได้มุ่งสู่การหลุดพ้น แต่เพื่อคลายความเครียดจากการทำธุรกิจ หรือเพื่อให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ใหม่ๆ ของฝ่ายเครือฟิโฆโมนา เป็นต้น

เนื่องจากเทคนิควิทยาต่างๆ ในศาสนาได้พิสูจน์แล้วว่าเป็นวิถีทางที่มีประสิทธิภาพสำหรับบรรลุเป้าหมายของโลกฆราวาส เราจึงได้เห็นการเฟื่องฟูในบางส่วนเลี้ยวของสถาบันศาสนาที่มีอยู่ในวัฒนธรรมใหม่ของสังคมไทยปัจจุบัน

(8) ในขณะที่มีการวิเคราะห์ว่า วัฒนธรรมใหม่ของไทยจะเป็นโลกฆราวาสมากขึ้นอันมีนัยยะว่าจะไม่มีสถาบันศาสนาในรูปแบบและความหมายเดิมๆ อีกต่อไป นี่ก็ชวนให้ตั้งคำถามต่อไปว่า อะไรจะเกิดขึ้นกับชีวิตมนุษย์ที่ไม่มีศาสนา อันที่จริงคำถามนี้มีคำตอบอยู่แล้วในปัจจุบัน เพราะมีคนไทยจำนวนไม่น้อยที่ชีวิตประจำวันปกติส่วนใหญ่ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับศาสนาอยู่แล้ว โดยมีชีวิตอยู่ในโลกฆราวาสล้วนๆ นอกจากจะมีโอกาสพิเศษบางเวลาเท่านั้นที่เขาต้องเข้ามาข้องแวะกับศาสนา

อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้ว่า ปัจจุบันนี้ เราได้เห็นปรากฏการณ์ที่บางส่วนเลี้ยวของศาสนานั้นกลับมีอาการเฟื่องฟูมากยิ่งขึ้น แต่ความเฟื่องฟูของโลกศาสนากลับเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของโลกฆราวาส และยังเป็นโลกฆราวาสด้านที่มีมืดมิด เช่น พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนในการเจิมป้ายเปิดร้าน แต่ทว่ากลับไม่มีบทบาทในการแก้ปัญหาโสเภณีเด็ก ดังนั้น ดูเหมือนว่าปัญหาที่น่าจะตั้งขึ้นมา จึงมีว่า การมีอยู่หรือการจากไปของสถาบันศาสนานั้น ยังไม่สำคัญเท่ากับว่า ในขณะที่มีอยู่นั้น มีอยู่ในแบบไหน และในการจากไปนั้น อะไรที่เป็นส่วนที่จากไป

(1.2) เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยในกระบวนการกลายเป็นโลกฆราวาส

ถึงแม้ว่าสังคมไทยจะเจริญรอยตามสังคมตะวันตกในการที่ค่อยๆ แปรเปลี่ยนเคลื่อนย้ายลักษณะวัฒนธรรมที่มีศาสนาเป็นรากฐาน มาเป็นวัฒนธรรมแบบฆราวาสมากขึ้นทุกที แม้กระนั้นก็ยังมียึดแตกต่างบางประการระหว่างสังคมไทยกับสังคมตะวันตก คือ

(i) สังคมตะวันตกเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการต่อสู้ระหว่างฝ่ายทางโลกกับฝ่ายทางธรรมจากภายในระบบ ผลจากการต่อสู้ทำให้เกิดรอยแยกที่ค่อนข้างรุนแรง ในขณะที่สังคมไทย ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงนั้นถูกผลักดันมาจากกระแสนอกทำให้ภายในต้องปรับตัว แต่ไม่มีอาการแยกที่รุนแรงนัก

(ii) สังคมตะวันตกได้ผ่านการปฏิวัติระบบวิธีคิดให้เป็นแบบแยกขั้ว (dichotomy) ทำให้การจัดการระบบทางโลกและทางธรรมเป็นไปตามตรรกะของ "ข้างใดข้างหนึ่ง" (either or) ในขณะที่ระบบวิธีคิดในสังคมไทยยังมีอยู่หลายระบบ ทั้งระบบ "ข้างใดข้างหนึ่ง" และระบบ "ทั้งสองฝ่าย" (both) หรือระบบ "ไม่เอาทั้งสอง" (neither nor) นี่อาจจะทำให้สังคมไทยมีทางเลือกมากขึ้นในการจัดระบบระหว่างโลกทั้งสอง

ในการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมฆราวาสของวัฒนธรรมไทยมีเอกลักษณ์ที่น่าสังเกต ดังนี้

(1) ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตกมีการทะเลาะเบาะแว้งทั้งระดับแนวคิดและการปฏิบัติอย่างรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการประกาศท้าทายว่า "God is dead" หรือการประกาศตัว "เป็นผู้ไม่ปฏิบัติศาสนา" (non-practice) ของคริสตศาสนิกชนที่ไม่ยอมไปวัดในวันอาทิตย์ สำหรับเหตุผลที่ฝ่ายต่อต้านศาสนามีปฏิริยาที่ค่อนข้างรุนแรงนั้น อาจจะเนื่องมาจากลักษณะของศาสนาที่เข้ามาพัวพันกับชีวิตประจำวันของบุคคลอย่างมาก และมีลักษณะการใช้อำนาจเรียกร้องให้ทำตามกฎระเบียบของศาสนาอย่างมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับพุทธศาสนา

ในกรณีของสังคมไทยนั้น เราพบปรากฏการณ์น้อยมากที่จะมีการโต้เถียงตั้งคำถามท้าทายกับคำสอนของพุทธศาสนา ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากเหตุผลทางด้านตัวพุทธศาสนาเองที่เข้ามาพัวพันกับชีวิตประจำวันของบุคคลไม่มากและไม่มีลักษณะบีบบังคับ (เช่น การแต่งงาน การตั้งชื่อลูก ฯลฯ) ส่วนในด้านของคนไทยนั้น จากงานวิจัยของ อ.สุนทรี โคมิน (1985) พบว่า คนไทยจะไม่พูดรับหรือปฏิเสธ รวมทั้งจะไม่มีอาการชักสีหน้าต่อหน้าคนอื่น แต่จะแสดงออกเป็นการกระทำที่ต่อจากนั้นมา (เช่น เวลานั้นชวนไปไหนก็ไม่ปฏิเสธ แต่ถึงเวลาจะไม่ไป) ดังนั้น คนไทยสายฆราวาสจึงอาจจะไม่ได้แย้งหรือทะเลาะวิวาทกับสายทางธรรม แต่จะเลิกหันหน้าไปหาศาสนาเองโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม การไม่ทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงนี้อาจจะมีผลต่อมาในภายหลัง กล่าวคือ เมื่อจะหันหน้าเข้ามาหากันใหม่ จะทำได้ไม่ยากนัก เพราะไม่มีอาการฉีกขาดรุนแรง

(2) ในโลกตะวันตกนั้น เมื่อมีการแบ่งแยกระหว่างทางโลกกับทางธรรมแล้ว จะแยกขาดจากกันตั้งแต่หัวจรดหาง แต่สำหรับในวัฒนธรรมไทยนั้นอาจจะแยกกันแต่เฉพาะทางหัว แต่แล้วก็มาบรรจบกันใหม่ตรงหาง อ.กึ่งแก้ว อุตถากร (2519) ได้วิเคราะห์ความแตกต่างของโครงเรื่องนิทาน

พื้นบ้านของตะวันตกเปรียบเทียบกับของไทย และพบความแตกต่างว่า ในโลกตะวันตก ปัญหาทางโลกต้องแก้ไขด้วยวิธีการทางโลกเท่านั้น ในขณะที่พื้นบ้านของไทย วิธีการแก้ปัญหาแบบทางธรรม (เอาทางพระเจ้าเข้ามาทำบุญล้างบาป) ได้มีบทบาทเข้าไปแทรกแซงปัญหาทางโลกอยู่เสมอ นับตั้งแต่การสร้างเจดีย์เพื่อล้างบาปที่ฆ่าพ่อของพญางพญาพาน มาจนถึงละครโทรทัศน์สมัยใหม่ที่พระเอกล้างบาปที่ได้ทำลายผู้หญิงมาหลายคนด้วยการไปบวช นี่ยังคงเป็นความต่อเนื่องทางโครงสร้างวิธีคิดของวัฒนธรรมไทย

ในอนาคต ยังมีคำถามว่า เอกลักษณะของวัฒนธรรมไทยในแง่ของการเชื่อมประสานทางโลกและทางธรรมเอาไว้จะยังคงถูกรักษาและสืบทอดต่อไปหรือไม่ ตัวอย่างที่อาจจะแสดงความแตกต่างของวิธีคิด 2 แบบดังกล่าวก็เช่นในกรณีของขบวนการนิเวศวิทยา ในโลกตะวันตก ขบวนการดังกล่าวจะพยายามให้ความรู้แบบทางโลกเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์ เช่น ถ้าไม่มีป่าก็ไม่มีน้ำ โดยวางอยู่บนพื้นฐานคำอธิบายว่า "เมื่อ เข้าใจแล้ว จะได้ ลงมือกระทำ" (ใช้เหตุผลทางโลกให้เกิดผลกระทบทางโลก) แต่วิธีการของวัฒนธรรมไทยนั้น จะบอกแต่เพียงว่า "มีผีรักษาต้นไม้ มีผีน้ำ เพราะฉะนั้นห้ามทำลายป่าและต้นน้ำ" โดยหวังผลด้านการปฏิบัติมากกว่าความเข้าใจ (ใช้เหตุผลทางธรรม ให้เกิดผลกระทบทางโลก) วัฒนธรรมใหม่ในส่วนที่เกี่ยวข้องระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์-ธรรมชาติ-อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาจจะต้องขบคิดเพื่อหาทางเลือกให้ดีที่สุด

(3) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า วัฒนธรรมไทยไม่ได้มีวิธีคิดแบบเดียวว่า "ต้องตายกันไปข้างหนึ่ง" ดังนั้นในการแข่งขันระหว่างมิติทางโลกและทางธรรมจึงมีปรากฏการณ์อีกหลายๆ ด้าน เช่น พยายามแสวงหาหนทางอยู่ร่วมกันโดยสันติ ต่างคนต่างอยู่แบบ "ทางใครทางมัน" หรือบางครั้งอาจจะมาร่วมมือเพราะมีผลประโยชน์ร่วมกัน

นอกจากนั้น แต่ละสถาบันที่สังกัดทางโลกและทางธรรมต่างก็พยายามปรับปรุงตนเองให้ตอบรับกับความต้องการของสังคม ในฝ่ายของศาสนาซึ่งมีคะแนนเป็นรองอยู่มากนั้น เราได้เห็นปรากฏการณ์ที่ศาสนาพยายามแสวงหาบทบาทและที่ทางใหม่ในสังคม พระในหมู่บ้านชนบทพยายามเข้าร่วมงานพัฒนาชุมชน พระที่อยู่ในเมืองรับนิมนต์ไปประกอบพิธีกรรมในธุรกิจแทบจะทุกอย่าง พระสงฆ์บางรูปพยายามตัดเย็บคำสอนด้านศาสนาให้สามารถสื่อสารให้คนที่อยู่ฝั่งทางโลกเข้าใจได้ ความพยายามในหลายรูปแบบหลากเนื้อหานี้ก็เพื่อเอาใจ "มิตรรักนักธรรม" และ "ญาติธรรมทั้งหลาย" ให้ "หันหน้า เข้าวัด" บ้าง โดยใช้ทั้งยุทธศาสตร์เชิงรับบ้างและเชิงรุกบ้าง

ในส่วนของกระแสทางโลก โดยเฉพาะสถาบันใหม่ๆ เช่น สื่อมวลชน ก็ได้มีการขยายบทบาทของตนเองไปอย่างมาก และบทบาทที่จะขยายได้มากก็คือบทบาทเก่าที่สถาบันศาสนาต้องถอยร่นไป ปัจจุบันนี้ ศาสนาได้ลดบทบาทในแง่การเป็นผู้ชี้แนะสังคมและอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่เสียแล้ว แม้สถาบันที่อบรมสั่งสอนจะลดบทบาทลง แต่คนในสังคมย่อมต้องการการอบรมสั่งสอนอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น เราจึงได้เห็นปีกต่างๆ ของโลกฆราวาสที่เข้ามาทำหน้าที่ชี้แนะและอบรมสั่งสอนมากขึ้น สังคมไทยมี "ฆราวาส" ที่ทำตัวน่านับถือยิ่งกว่าพระบางรูปอยู่ในหลายๆ วิชาชีพ เช่น

เป็นนักเขียน เป็นตำรวจ เป็นหมอ เป็นนักการเมือง เป็นนักธุรกิจ ฯลฯ (แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าบุคคลเหล่านี้ได้รับการยอมรับจากสังคมก็เพราะอาศัยเส้นทางของศาสนาเช่นกัน)

และสถาบันที่ได้ถูกฝากความหวังเอาไว้มากที่สุด (เนื่องจากดูจะมีอิทธิพลมากที่สุด) ว่าจะเป็นผู้ชี้นำและอบรมสั่งสอนผู้คน เห็นจะได้แก่สถาบันสื่อสารมวลชน จึงเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาอย่างยิ่งในสังคมไทยที่ดีเจวิทยุจะออกมาถามผู้ฟังว่า "วันนี้คุณทำดีแล้วหรือยัง" ดาราวิทยุจะออกมาชักชวนให้ไปเลือกตั้ง หรือออกมาตักเตือนให้เล่นสงกรานต์กันอย่างสุภาพ และอะไรต่อมิอะไรอีกร้อยแปด

ในขณะที่โลกฆราวาสเข้าไปเล่นบทบาทชี้นำด้านจริยธรรมของสังคมแทนที่บทบาทศาสนา นั้น ก็มีคำถามว่า "ความแตกต่างระหว่างดีเจกับพระสงฆ์นั้นอยู่ที่ตรงไหน" คำตอบที่พอจะมองเห็นได้ในขณะนี้ก็คือ สำหรับพระสงฆ์นั้น สังคมมีความคาดหวังว่า "ท่านจะทำความดีที่ท่านเทศน์" ในขณะที่กับดีเจนั้น สังคมอาจจะคาดหวังเพียงแค่ "การเทศน์ได้ดี" เท่านั้น แต่ไม่อาจจะเรียกร้องให้ "ดีเจทำความดีที่ท่านเทศน์" ได้ ในแง่นี้ ช่องว่างระหว่าง "การเทศน์" กับ "การกระทำ" ของตัวผู้เทศน์เองก็กลายเป็นสิ่งที่วัฒนธรรมใหม่ยอมรับกันโดยปริยาย

(4) ผลจากการที่มีมิติทางโลกและทางธรรมเป็นวัฒนธรรมให้คนไทยได้เลือกใช้ได้ตามใจชอบนี้ ทำให้ชนชั้นกลางผู้มีเสรีภาพมากที่สุดในการเลือกใช้วัฒนธรรม มีวิธีการผสมผสานวัฒนธรรมอย่างน่าสนใจ ตัวอย่างเช่น เข้าๆ อาจจะไปเข้าวัดทำสมาธิ ตกบាយก็ไปตีกอล์ฟ และค่ำลงก็เข้าผับฟังเพลง หรือวันนี้อาจจะนั่งชาวมุสลิมไปเดินจงกรม แต่พรุ่งนี้ก็แต่งตัวสุดเร่ดแบบสติแตกไปเดินบนเวทีแคทวอล์ค เป็นต้น วิธีการเปลี่ยน"ช่องชีวิต"อย่างรวดเร็วเช่นนี้คล้ายคลึงกับรูปแบบการใช้รีโมทคอนโทรลเปลี่ยนรายการทีวี ซึ่งทำให้ต้องเปลี่ยนช่วงอารมณ์ความรู้สึกอย่างรวดเร็วตามไปด้วย นี่น่าจะเป็นรูปแบบวัฒนธรรมใหม่ของคนไทยในอนาคต

(3.2) แกนกลางของวัฒนธรรมใหม่คือความสัมพันธ์แบบตลาด (Market relationship)

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า วิธีการมานุษยวิธีสนใจเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกฎที่ควบคุมปฏิสัมพันธ์นั้น เมื่อนำวิธีการดังกล่าวมาวิเคราะห์วัฒนธรรมใหม่ของไทยจะพบว่า เมื่อคนไทยปลดปล่อยตนเองออกจากกฎทางศาสนา ข้อตกลงใหม่ทางสังคมที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมก็คือ "หลักเกณฑ์ของระบบตลาด" สถาบันต่างๆ ในสังคมต่างก็เข้าสู่ตลาดแห่งการแข่งขันเพื่อช่วงชิงพื้นที่การสร้างจิตสำนึกและชีวิตประจำวันของคนในสังคม

(1) เมื่อนำเอากฎของศาสนาและกฎของตลาดมาเปรียบเทียบกันดู เราจะพบทั้งข้อเหมือนและข้อต่างระหว่างกฎทั้งสอง ข้อที่เหมือนกันก็คือ ทั้งสองกฎต่างประกอบไปด้วยการต่อรอง โดยเฉพาะในสถาบันศาสนาแบบดั้งเดิมเช่นการถือผีนั้น เรื่องการต่อรองจะเป็นหัวใจสำคัญ สำหรับระบบตลาดสมัยใหม่ก็เช่นเดียวกัน

แต่ข้อที่แตกต่างกันก็คือ ในระบบศาสนานั้น แม้ว่าด้านหนึ่งจะมีการต่อรองเพื่อให้ประโยชน์สูงสุดแก่ฝ่ายที่ต่อรอง แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่ง ศาสนาก็พยายามสร้างความสัมพันธ์รูปแบบอื่นๆ (โดยเฉพาะในสังคมไทย) เช่น เน้นการให้มากกว่าการรับ (กรณีของการสืบทอดแนวคิดเรื่องพระเวสสันดร มาจนกระทั่งถึงยกย่องให้ "คนใจกว้าง" แบบว่า "พินิจมีแต่ให้" เป็นหัวหน้าแบบนักเลง)

สำหรับระบบตลาดนั้นจะสร้างรูปแบบความสัมพันธ์รูปแบบเดียวขึ้นมาคือ ต้องต่อรองให้ได้เปรียบสูงสุด ส่วนเส้นความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่นๆ จะหายไป

(2) ในสนามแข่งขันกันทำงานระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันสื่อมวลชนนั้น ชัยชนะของสถาบันสื่อมวลชนอาจจะพบเห็นได้จากการสำรวจอย่างง่าย ๆ ว่า ในแต่ละวัน เด็กอายุ 3-4 ปี ของเราใช้เวลาอยู่หน้าจอโทรทัศน์วันละกี่ชั่วโมง ในขณะที่อาจจะยังไม่เคยไปวัดเลย นอกจากนั้น บรรดาความรู้ ภาษา เรื่องที่พูดหรือสนใจ และวิถีคิดของคนในสังคมล้วนแล้วแต่มีแหล่งที่มาจากสื่อมวลชนแทบทั้งสิ้น เมื่อย้อนกลับไปวิเคราะห์ถึงการทำงานของสถาบันและกลไกสังคมที่ช่วยปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยให้เคลื่อนคล้อยมาสู่โลกของฆราวาสและลดทอนรูปแบบความสัมพันธ์อันหลากหลายให้เหลือเพียงรูปแบบเดียวคือ ความสัมพันธ์แบบซื้อขายแล้ว เราจะพบว่า สถาบันสื่อมวลชนเป็นสถาบันที่เอากำไรเองงานที่สุด ในกระบวนการนี้

สถาบันสื่อมวลชนมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากสถาบันเดิมๆที่เคยมีมาทั้งหมด เนื่องจากสถาบันสื่อมวลชนเป็นลูกผสม (hybrid) ระหว่างสถาบันที่ทำงานตามหลักธุรกิจและเศรษฐกิจ กับสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นกลไกด้านอุดมการณ์และจิตสำนึกไปพร้อมๆ กัน ด้วยคุณสมบัติแรกนั้น ทำให้สถาบันสื่อมวลชนเป็นองค์กรที่สืบทอดรูปแบบความสัมพันธ์แบบซื้อขายอย่างชัดเจนที่สุด (การซื้อตัวดารา การซื้อตัวคนทำงาน ดังแล้วแยกวง เป็นรูปแบบที่ปฏิบัติกันมาอย่างปกติธรรมดา) และผลผลิตที่ออกมาจากสถาบันนี้ก็คือ การถ่ายทอดสำนึกเกี่ยวกับเรื่องการค้าขายอย่างชัดเจนที่สุดเช่นกัน

และเมื่อนำเอาทฤษฎีของศาสนาและกฎของตลาดเข้าไปเทียบดูการทำงานของสื่อมวลชน จะพบว่า สถาบันใหม่นี้ทำงานตามหลักการตลาดเป็นส่วนใหญ่ และดูเหมือนเราจะยังมองไม่เห็นวามในสถาบันสื่อมวลชนนั้นมีกฎของศาสนาทำงานอยู่ส่วนใดบ้าง (ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของจรรยาบรรณทางวิชาชีพ) ในขณะที่สื่อมวลชนส่งสมชัยชนะได้มากขึ้นเรื่อยๆ แต่ทว่ากฎเกณฑ์ภายในระบบสื่อมวลชนนั้นยังมีลักษณะไม่หลากหลายตามไปด้วย

(3) ส่วนในเรื่องการดำรงชีวิตประจำวันด้วยการทำกิจกรรมต่างๆ และมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นนั้น เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างชนชั้นต่างๆ ในสังคมแล้ว ชนชั้นกลางจะเป็นชนชั้นที่ดำรงชีพอยู่ด้วยความสัมพันธ์แบบซื้อขายด้วยระบบตลาดอย่างมากกว่าชนชั้นอื่นๆ (เพราะมิใช่เป็นผู้ผลิต) และเมื่อมาเชื่อมโยงกับสถาบันสื่อมวลชนที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ตอนต้นว่า วัฒนธรรมที่ถูกสร้างสรรค์ใน "สื่อมวลชน" นั้น แม้จะใช้คำว่า "มวลชน" แต่แท้จริงแล้ววัฒนธรรมที่เป็นหลักอยู่ใน

สถาบันลือนั้น จะเป็นภาพตัวแทนของวัฒนธรรมชนชั้นกลางเป็นส่วนใหญ่ (แม้ว่าบางครั้งอาจจะมีภาพลวงตาว่าได้แบ่งที่ทางให้แก่ชนชั้นสูงหรือชนชั้นล่างบ้างก็ตาม)

(4) และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อวัฒนธรรมไทยเคลื่อนคล้อยเข้าสู่สังคมแบบฆราวาสมากขึ้น อาการมือตกของสถาบันศาสนาก็เป็นปรากฏการณ์ที่รับรู้กันโดยทั่วไป ปรากฏการณ์นี้อาจจะสร้างความรู้สึกริดก้างวลและห่วยไยให้เกิดขึ้นกับนักการศาสนา นักศีลธรรม นักการศึกษา และสามัญชนโดยทั่วไป สาเหตุหนึ่งของความริดก้างวลนั้น อาจจะเป็นเพราะว่า กลุ่มบุคคลเหล่านี้รับรู้ถึงคุณูปการของสถาบันศาสนาที่เคยทำหน้าที่ที่ผ่านมาในอดีต คือ การคอยถ่วงดุล คอยทัดทาน คอยตรวจสอบ มิให้ความสัมพันธ์แบบซื้อขายเข้ามาผูกขาดกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์อันหลากหลายของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้แล้ว การคงอยู่หรือการจางหายไปของศาสนานั้นอาจจะยังไม่น่าวิตกเท่ากับคำถามที่ว่า ในขณะที่ศาสนากำลังมีอยู่นั้น เป็นการมีอยู่ในลักษณะใด และในขณะที่จางหายนั้นไปนั้น ได้จางหายไปเป็นลักษณะใด

ที่กล่าวเช่นนั้น เพราะปรากฏการณ์ที่เห็นได้อย่างเด่นชัดในสังคมไทยก็คือ ปัจจุบันนี้ แม้ว่าพุทธศาสนาจะยังคงปักหลักอย่างค่อนข้างมั่นคงในสังคมไทย แต่ทว่าบ๊อมค้ายบางแห่งของพุทธศาสนาก็ได้ถูกความสัมพันธ์แบบซื้อขายเข้าไป take over กิจกรรมเรียบร้อยไปแล้ว ตัวอย่างของการจัดงานวัดแบบ "วัดครึ่ง กรรมกรครึ่ง" (โดยมีสื่อมวลชน เช่น วงดนตรีลูกทุ่ง ภาพยนตร์ เป็นส่วนผสมอยู่ด้วย) นั้นมีมาเป็นเวลานานแล้ว และที่เป็นปรากฏการณ์ขนาดใหญ่ในปัจจุบันก็คือ ตลาดเช่าพระเครื่องที่มีวงเงินหมุนเวียนแห่งละหลายสิบล้าน ซึ่งมีผู้ขนานนามว่าปรากฏการณ์นี้ว่า "พุทธพาณิชย์" การขยายตัวของธุรกิจเช่นนี้มีบทบาทของสื่อมวลชนเข้าไปร่วมงานอยู่ด้วยในบทบาทและรูปแบบต่างๆ เช่น ลงโฆษณาเต็มหน้าในหนังสือพิมพ์รายวัน เป็นต้น วาทกรรมจากฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์พุทธพาณิชย์นี้ ไม่ว่าจะเป็นมหาเถรสมาคม จากฝ่ายหนังสือพิมพ์ที่ลงโฆษณา จากกลุ่มผู้ทำธุรกิจ จากกลุ่มผู้ซื้อ เป็นประเด็นที่น่าจะศึกษาวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่ง แต่ข้อสรุปจากการสัมผัสข้อมูลในขั้นต้นนี้ก็คือ ปรากฏการณ์พุทธพาณิชย์นี้จะดำรงอยู่คู่กับวัฒนธรรมใหม่ของไทยไปอีกตราบนานเท่านาน

และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การยังคงดำรงอยู่และการขยายตัวของศาสนาจนถึงขั้นหุหร่าฟูฟ่านั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการที่ชนชั้นกลางกลุ่มต่างๆ ได้ "หันหน้าเข้าหาวัด" ด้วยมูลเหตุจูงใจต่างๆ กัน แต่ทว่ามีความหมายร่วมกันประการหนึ่งคือ ชนชั้นกลางที่อยู่กับโลกฆราวาสนี้ได้เข้าไปเกี่ยวพันกับสถาบันศาสนา โดยยังคงรักษาท่วงทำนองแบบทางโลกเอาไว้อย่างเหนียวแน่น ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชนชั้นกลางจะอยู่ในลักษณะที่ชนชั้นกลางเป็น "ผู้ใช้" ศาสนา มิใช่ศาสนาเป็น "เครื่องกล่อมเกล่า" ชนชั้นกลาง กระบวนการเช่นนี้จะทำให้สถาบันศาสนามีความหมายค่อนไปทางโลกฆราวาสมากยิ่งขึ้นทุกที และเมื่อดำรงอยู่ได้ในลักษณะนี้ สถาบันศาสนาก็ได้แปรเปลี่ยนความหมายของตนเองในแบบที่เคยเป็นมาในวัฒนธรรมไทย

(5) ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการที่วัฒนธรรมไทยเพิ่มสัดส่วนของความสัมพันธ์แบบตลาดมากขึ้นทำให้วัฒนธรรมไทยกลายเป็นวัฒนธรรมแห่งการซื้อขาย ดังนั้น คนไทยจึงเริ่มซื้อขายทุกอย่าง ตั้งแต่สินค้าที่มนุษย์ผลิตขึ้นมา เรื่อยไปจนกระทั่งค้าขายทรัพยากรธรรมชาติ และลงท้ายด้วยการค้าขายมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์ทุกคนได้แปรสภาพกลายเป็นสินค้าชิ้นหนึ่งท่ามกลางกองสินค้าอื่นๆ ทั้งอย่างที่เราตั้งใจและสมัครใจ หรือไม่ตั้งใจและถูกบีบบังคับ แต่ทว่าทุกคนก็คุ้นเคยอย่างยิ่งกับความหมายของการซื้อขายจนไม่รู้สึกรู้สีกแปลกหน้าหรือสะดุดใจเลยกับถ้อยคำบรรยายพาดหัวหนังสือพิมพ์ทุกวันว่า บริษัทนั้นได้"ซื้อตัว"ผู้จัดการคนนั้นคนนี้ไปเสียแล้ว ลมหายใจของชีวิตนี้มีอยู่ก็เพื่อการซื้อและขายเท่านั้น (พวกที่เล่นหุ้นจะซาบซึ้งกับลมหายใจแบบดังกล่าวอย่างยิ่ง)

อันที่จริง สังคมไทยในอดีตมีพื้นฐานเรื่องการซื้อขายคนอยู่แล้ว คือการซื้อขายทาสที่เรารู้จักกันดี แต่ทว่าคนที่จะถูกซื้อขายนั้นยังเป็นเพียงคนบางกลุ่มเท่านั้น แต่ในขั้นต่อมา วัฒนธรรมไทยสมัยใหม่ได้ตั้งข้อรังเกียจการซื้อขายมนุษย์ด้วยกันและได้ให้ความหมายใหม่ว่าเป็นการกระทำที่ป่าเถื่อน อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ในปัจจุบันนี้ได้ยืนยันแล้วว่า การซื้อขายมนุษย์ในวัฒนธรรมไทยนั้นไม่ได้สูญหายไปไหน ไม่ได้ลดน้อยลง ในทางตรงกันข้าม กลับแพร่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางในรูปแบบใหม่ๆ สไตล์แปลกๆ

(6) ลักษณะการซื้อขายของวัฒนธรรมใหม่นี้จะมีความซับซ้อนยิ่งกว่าในอดีตที่ผ่านมา หลักการตลาดแบบง่ายๆ ที่เคยใช้มาก่อนก็คือ ราคาอาจจะถูกกำหนดจากมูลค่าการใช้ หรือตกลงกันตามมูลค่าแลกเปลี่ยน แต่ในปัจจุบันนี้ ตัวอย่างงานวิจัยเรื่องการวิเคราะห์คุณค่าที่มีอยู่ในโฆษณาขายบ้านจัดสรร ของสวรรยา ยังพลพันธ์ (2538) กลับพบว่า การซื้อขายบ้านแบบปัจจุบันนั้นแทบจะไม่มี การบอกมูลค่าการใช้หรือแม้แต่มูลค่าแลกเปลี่ยนด้วยซ้ำไป ผู้ซื้อและผู้ขายกลับสนใจในคุณค่าเชิงสัญลักษณ์และคุณค่าของการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์มากกว่า (เราไม่สนใจซื้อเสื้อยืดที่ซักแล้วเนื้อผ้าไม่หดยืด แต่สนใจจะซื้อเสื้อยืดที่ใส่แล้ว ผู้ใส่ยืดได้เลย)

(7) ผลกระทบอีกประการหนึ่งที่เกิดจากความสัมพันธ์แบบตลาดก็คือการวางโครงสร้างอารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น โครงสร้างอารมณ์เมื่อยามหันหน้าเข้าหาศิลปวัฒนธรรมของไทยแต่เดิมนั้น เช่น การไปเดินดูภาพฝาผนัง การฟังดนตรี ฯลฯ จะมีขั้นตอนการดำเนินเรื่องดังนี้คือ จะเปิดฉากด้วยการกวณิกเลสน์ให้ลูกโชนเสียก่อน และเมื่อเรื่องถึงโคลแมกซ์ก็จะมี การใช้ธรรมะให้บุคคลสามารถสยบกิเลสได้ด้วยตนเอง ดังนั้น การเข้าหาศิลปะแบบโบราณจึงเป็นไปเพื่อสร้างความรู้สึกลึกซึ้ง ให้จิตใจสงบในตอนจบของเรื่อง

สำหรับสมัยปัจจุบัน การไปฟังเพลงหรือดูคอนเสิร์ตนั้นก็เพื่อจะเปิดฉากก่อนกวณิกเลสน์ให้ฟังชานเช่นกัน แต่เมื่อเรื่องดำเนินไปถึงโคลแมกซ์แล้ว อาจจะเนื่องจากคนสมัยใหม่ไม่เชื่อฝีมือของหลักธรรมะที่จะโน้มนำบุคคลให้สามารถสยบกิเลสได้ด้วยตนเองเสียแล้ว ดังนั้น วิธีการที่คนสมัยใหม่จะใช้ดับกิเลส จึงมีอยู่ 2 วิธี วิธีการแรกมาจากคำอธิบายของทฤษฎีจิตวิทยาเรื่องการปลดปล่อยพลังที่ก่อตัวขึ้น เช่น การโทรศัพท์ไปขอรีดตามสถานีวิทยุต่างๆ วิธีการที่สองคือ การสรรหาเอา

วัตถุมงคลกิเลสด้วยการสนองความต้องการนั้นเสีย อันเป็นเค้าโครงการดำเนินเรื่องที่โฆษณาทุกชิ้นให้อยู่ (วิธีดับกิเลสแบบนี้ ต้องมีคนได้เงินเสียเงินอยู่อย่างแน่นอน)

(8) ถึงแม้ว่ารูปแบบความสัมพันธ์แบบค้าขายจะเคยดำรงอยู่ตลอดมาในสังคมไทย แต่ทว่าความสัมพันธ์แบบนี้ก็ดำรงอยู่อย่างเป็นเพียงหนึ่งในบรรดาความสัมพันธ์รูปแบบอื่นๆ อันหลากหลายและยังคงอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าความสัมพันธ์แบบอื่น ดังเช่นที่มีคำกล่าวที่ว่า "สิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยง" เช่น มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แบบบุญคุณระหว่างเจ้ากับไพร่ นายกับบ่าว มีความสัมพันธ์แบบสายเลือดในครอบครัวพ่อแม่กับลูก มีความสัมพันธ์แบบ "ยาขอหมอวาน" ระหว่างคนไข้กับหมอ มีความสัมพันธ์แบบศิษย์ต้องรู้คุณครูในเรื่องการถ่ายทอดความรู้ ฯลฯ

แต่สังคมไทยที่กลายมาเป็นสังคมฆราวาสนั้น รูปแบบความสัมพันธ์ทุกชนิดจะถูกลดทอนลงเหลือเป็นความสัมพันธ์แบบซื้อขายทั้งหมด เจ้านายจะเป็นเจ้านายก็ตราบเท่าที่จ่ายเงินเดือน ครูก็คือคนรับจ้างสอนเป็นรายชั่วโมง พ่อแม่คือตู้ ATM ในสายตาของลูก และถ้าหากจะให้ยกตัณูญก็ ต้องจ่ายแพงขึ้นอีกหน่อย ความสัมพันธ์แบบ "ทั้งหมดนี้ราคาเท่าไร" เข้า take over ความสัมพันธ์แบบอื่นๆ ทั้งหมด และอาจเปรียบเทียบได้กับการแปรเปลี่ยนการเพาะปลูกพืชแบบหลากหลายมาเป็นการปลูกพืชแบบชนิดเดียวที่เกิดความคุ้นเคยกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

(9) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของคนไทยอย่างมาก เพราะในรูปแบบวัฒนธรรมเดิม ความสัมพันธ์อันหลากหลายนั้นจะทำให้คนไทยมองมนุษย์แต่ละคนอย่างมีหลายมิติ เมื่อยามที่จะเข้าสู่ปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนั้น คนไทยจะเปิดโปรแกรมหารายละเอียดของอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งในแง่วัยวุฒิ ชาติวุฒิ คุณวุฒิ และเพศ เพื่อจะกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ให้ถูกต้องว่าเรากำลังพูดคุยอยู่กับเด็กหรือผู้ใหญ่ ผู้หญิงหรือผู้ชาย คนพิการหรือคนสมประกอบดี ฯลฯ แต่ปัจจุบันนี้ ความสัมพันธ์แบบซื้อขายจะทำให้เรามองเห็นคนด้วยกันเป็นมิติเดียว คือ เป็นสินค้า (ดังที่เราอาจจะเคยได้ยินผู้ใหญ่บ่นว่า คนเดี๋ยวนี้นี้ไม่รู้จักเด็ก รู้จักผู้ใหญ่) เพราะฉะนั้น เวลาเรามองเห็นมนุษย์คนหนึ่งที่เป็นเด็กอีสานมาหางานทำ เราก็ดีคำว่า 2,000 บาท ต่อปี บรรดารายละเอียดต่างๆ นั้นไม่ได้ทำให้ความเป็นสินค้าเลือนหายไป เพียงแต่ทำให้ราคาแตกต่างกัน ปรากฏการณ์ที่มักจะถูกนำมากล่าวถึงอย่างกังวลใจก็คือ กรณีที่พ่อแม่ชาวเหนือดีใจที่ลูกเป็นผู้หญิงเพราะสามารถจะขายได้ แต่อันที่จริง กรณีนี้ก็ไม่แตกต่างจากกรณีทั่วๆ ไปเท่าใดนัก เพียงแต่ว่า "ออกนอกหน้า" ไปหน่อยเท่านั้น

(10) ในขณะที่สังคมไทยเริ่มตระหนักถึงข้อเสียของวัฒนธรรมด้านการเพาะปลูก (cultivation) ว่าการลดทอนการเพาะปลูกพืชที่หลากหลายให้กลายมาเป็นการเพาะปลูกพืชชนิดเดียว และเป้าหมายของการเพาะปลูกได้ลดทอนจากเป้าหมายอันหลากหลายมาเป็นเป้าหมายเดียว คือ ปลูกเพื่อขายนั้น นับว่าเป็นการสูญเสียด้านวัฒนธรรมการเพาะปลูกเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เพราะ

หลักแห่งความอยู่รอดและหลักแห่งความเหมาะสมที่สุดนั่นคือ หลักของความหลากหลายทางชีวภาพ

ในเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมก็น่าจะเป็นไปในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ การมีรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมเพียงรูปแบบเดียว น่าจะเป็นความสับสนเชิงทางวัฒนธรรมอย่างยิ่งเช่นกัน และรูปแบบที่เลือกมาใช้นั้นได้สร้างความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรมดังที่ปรากฏขึ้นมาแล้วในสังคมไทย ดังนั้นในกระบวนการรื้อฟื้นความหลากหลายทางชีวภาพขึ้นมาใหม่นั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า สมควรที่จะมีการรื้อฟื้นความหลากหลายของรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมาใหม่ให้มีการถ่วงดุลกันด้วย

อันที่จริง ในขณะนี้ได้มีร่องรอยของการรื้อฟื้นในแง่ รูปแบบ ขึ้นมาบ้างแล้ว มีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจว่า เมื่อมีกรณีพิพาทร้ายแรงประสบอุบัติเหตุติดต่อกันหลายๆ คน ได้มีผู้ตีความว่าเป็นเพราะดาราเหล่านี้ไม่รู้จักรักการไหว้ครู ทำให้ครูแค้นทำเอาจนถึงตาย และก็ได้มีการริเริ่มให้มีการไหว้ครูขึ้นมาในวันสงกรานต์เพื่อแสดงความกตัญญูรู้คุณ ในวงการแพทย์ได้มีการรื้อฟื้นการหันมาใช้สมุนไพรและหมอยาพื้นบ้าน ฯลฯ กระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมเช่นนี้คงต้องผ่านการลองผิดลองถูกเพื่อหารูปแบบและเนื้อหาวัฒนธรรมที่เข้ากันได้กับสภาพความเป็นจริงของยุคสมัย

(3.3) วัฒนธรรมแบบมีสื่อเป็นตัวกลาง (Mass-Mediated Culture)

ในหมู่นักวิชาการด้านสื่อสารมวลชนได้ตั้งข้อสังเกตความแตกต่างระหว่างสังคมสมัยก่อนกับสังคมสมัยใหม่ว่า ลักษณะประการหนึ่งที่แตกต่างกันก็คือ ในสังคมสมัยใหม่นั้น สื่อมวลชนได้เพิ่มบทบาททั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพอย่างมากทั้งต่อชีวิตผู้คน ต่อสถาบันสังคม และต่อสังคมทั้งหมดโดยรวม สื่อมวลชนได้สอดแทรกตัวเองเข้าไปเป็นยาคำในทุกกิจการ ในทุกชอกทุกมุมของสังคม อย่างที่เรียกว่า แทบจะไม่มีบุคคลใด ไม่มีเหลี่ยมซอกใดของสังคมที่จะหลุดรอดไปจากการปฏิบัติการของสื่อมวลชน และทั้งนี้ย่อมหมายความว่า สื่อมวลชนได้เพิ่มอิทธิพลต่อสังคมขึ้นมาด้วย โดยเฉพาะในมิติของวัฒนธรรม ยิ่งสังคมเพิ่มความทันสมัยมากขึ้น โทรทัศน์ก็จะยิ่งเพิ่มบทบาทในฐานะเป็นตัวกลางวัฒนธรรมที่สำคัญมากขึ้นเป็นเงาตามตัว นักวิชาการกลุ่มที่สนใจศึกษาเรื่องนี้ได้ขนานนามวัฒนธรรมที่กำลังมีอยู่ในโลกสมัยใหม่นี้ว่า "วัฒนธรรมแบบมีสื่อเป็นตัวกลาง" และวัฒนธรรมของสื่อมวลชนนั้นเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นกลางเป็นหลัก

ในการนำแนวคิดเรื่อง "วัฒนธรรมแบบมีสื่อเป็นตัวกลาง" ซึ่งผู้เขียนคาดเดาว่าจะเป็นเนื้อหาและรูปแบบของวัฒนธรรมใหม่ของไทย มาจับภาพดูสังคมไทยนั้น ผู้เขียนจะพิจารณาใน 2 แง่มุม คือ

- (ก) บทบาทของสื่อมวลชนในฐานะศูนย์กลางแห่งการสร้างภูมิปัญญาของสังคม
- (ข) การเข้าแทนที่ของสื่อในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

(ก) บทบาทของสื่อในฐานะศูนย์กลางการสร้างภูมิปัญญาของสังคม

(1) ในวัฒนธรรมไทยโบราณนั้น ความคิดหรือความรู้ต่างๆ ของบุคคลจะมีที่มาจาก 2 แหล่ง แห่งแรกคือ ได้มาจากการถ่ายทอดของบุคคลใกล้ชิด หรือครู เช่น พ่อแม่ พระอาจารย์ ครูหมอ ครูช่าง ฯลฯ อีกทางหนึ่งได้มาจากการประสบการณ์ตรงของตัวเอง (direct experience) ดังนั้น คนไทย จึงให้ความสำคัญกับ "สืบทอดว่า ไม่เท่าตาเห็น สืบทอดว่าไม่เท่ามือคลำ สืบทอดว่าไม่เท่าความชำนาญ"

แต่ปัจจุบันนี้ วิถีทางได้มาซึ่งความรู้และความคิดของคนไทยได้เปลี่ยนไป ความรู้ที่เราได้อยู่เกินกว่าครึ่งอาจจะได้มาจากการอ่านหนังสือสำหรับคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในโลกยุคสื่อสิ่งพิมพ์ และอาจจะ เป็นความรู้เกือบทั้งหมดที่เราได้ยืมจากวิทยุหรือดูจากโทรทัศน์หากเราเกิดมาในยุคสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ปัจจุบัน คนไทยจำนวนมากได้เห็นปะการังใต้ทะเลลึก เคยเห็นทุ่งทิวลิปในเนเธอร์แลนด์ หรือไปได้ ยอดเขาหิมาลัยมาหลายรอบแล้ว แต่ประสบการณ์ทั้งหลายนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นประสบการณ์ผ่าน สื่อ (Mediated experience) มิใช่ประสบการณ์ตรงแต่อย่างใด

(2) สำหรับการตรวจสอบความถูกต้องของความรู้และความคิดนั้น ในอดีต เราใช้ ประสบการณ์ตรงและอวัยวะสัมผัสทั้งห้าบวกสมกับการคิดไตร่ตรองเพื่อวินิจฉัยความถูกต้อง ของความรู้ แต่ในปัจจุบันนี้ เมื่อความรู้ทั้งหลายส่งผ่านมาทางสื่อมวลชน เกณฑ์วินิจฉัยความ ถูกต้องจึงอยู่ที่ความน่าเชื่อถือของตัวเอง แม้ว่าคนทั่วไปจะมีความเชื่อถือหนังสือพิมพ์แต่ละ ฉบับหรือโทรทัศน์แต่ละช่องมากน้อยแตกต่างกัน แต่อาจจะกล่าวโดยรวมได้ว่า สถาบันสื่อมวลชน ได้สถาปนาความน่าเชื่อถือของสถาบันมากขึ้นทุกที ปัจจุบัน หากมีข่าวลือแบบประเภตกบตอกปาก เกิดขึ้นสักเรื่องหนึ่ง เมื่อหนังสือพิมพ์หรือโทรทัศน์นำไปรายงาน ประชาชนก็จะได้บทสรุปว่า ต้องเป็น เรื่องจริงอย่างแน่นอน เพราะถ้าไม่จริงหนังสือพิมพ์จะลงข่าวหรือ

ความน่าเชื่อถือนั้นอาจจะแปรผันไปตามประเภทของสื่อ เช่น ถ้าเป็นวิทยุอาจจะน่าเชื่อถือ มากกว่าหนังสือพิมพ์ แต่ถ้าเป็นโทรทัศน์แล้ว จะมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด ทั้งนี้เพราะธรรมชาติ ของสื่อโทรทัศน์นั้นสอดคล้องกับความเชื่อเดิมของไทยที่ว่า "สืบทอดว่า ไม่เท่าตาเห็น" (โดยที่อาจจะลืม ไปว่า ที่ตาเห็นนั้น เป็นการเห็นภาพใน จอโทรทัศน์ ไม่ใช่เห็นจาก ของจริง)

สำหรับความน่าเชื่อถือดังกล่าวมานั้น มีนักวิชาการด้านสื่อมวลชนบางท่านเห็นว่า เป็น ปรากฏการณ์ที่อันตรายมาก ทั้งนี้เพราะภาพที่ปรากฏนั้น ไม่เคยเป็นภาพที่แท้จริงเลย หากแต่เป็น "ภาพที่ถูก เลือกสรร ถูกตัดต่อ ถูกตกแต่ง" ที่เรียกว่าเป็น "เหตุการณ์เทียม" (pseudo - event) และ ดังที่เราได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กฎที่ควบคุมสถาบันสื่อมวลชนนั้นยังเป็นเรื่องของการตลาด กฎดังกล่าวนี้จึงจะเป็นตัวคัดเลือกภาพที่จะปรากฏออกมา และเมื่อบุคคลใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับ สื่อมวลชน โลกเชิงสังคมที่แวดล้อมอยู่รอบตัวเขาก็ย่อมถูกสร้างขึ้นจากเหตุการณ์เทียมของ สื่อมวลชน

(3) และสำหรับเรื่องบทบาทของสถาบันสื่อมวลชนในการสร้าง "ภาพความเป็นจริงทางสังคม" ขึ้นมานั้น นับตั้งแต่ยุคสมัยที่เกิดสื่อมวลชนขึ้นมาในโลก สื่อมวลชนได้สร้างภาพลักษณ์ของตนเองว่า "สื่อจะทำหน้าที่เป็นกระจกส่องสังคม" เมื่อสร้างภาพลักษณ์เช่นนี้จึงทำให้ดูเหมือนว่าเมื่อ"ของจริง"เป็นอย่างไร ภาพที่เกิดขึ้นในกระจกก็จะเป็นเช่นนั้น ภาพลักษณ์ดังกล่าวเริ่มถูกตั้งคำถามขึ้นจากสภาพความเป็นจริงในสังคมเมื่อประมาณทศวรรษ 1940 เมื่อปรากฏเหตุการณ์หลายๆ อย่างที่พบว่า โลกแห่งความเป็นจริงกับโลกที่สื่อสร้างขึ้นนั้นเป็นคนละโลกเดียวกัน ตัวอย่างที่ศึกษากันมากในวงการสื่อมวลชนก็คือ กรณีภาพลักษณ์ของพระเจ้าชาห์แห่งอิหร่านที่สื่อมวลชนตะวันตกสร้างขึ้นมาว่าทรงเป็นนักประชาธิปไตย ทรงเป็นที่รักของพสกนิกรมาโดยตลอด แต่แล้วอยู่มาวันหนึ่ง ประชาชนอิหร่านก็ลุกขึ้นมาโค่นล้มพระเจ้าชาห์แบบที่คนตะวันตกไม่อาจจะเข้าใจที่มาที่ไปได้เลย ปรากฏการณ์เหล่านี้เริ่มเป็นหัวข้อศึกษาในเรื่อง "การสร้างเหตุการณ์เทียม" ของสถาบันสื่อมวลชนในเวลาต่อมา

กระบวนการสร้างโลกแห่งความเป็นจริงผ่านสื่อ นั้นซับซ้อนยิ่งกว่าการทำงานของสถาบันอื่นๆ ในสังคม ทั้งนี้เพราะเป็นการทำงานผ่านเทคโนโลยี ดังที่เราพบเห็นกันอยู่เป็นประจำในโฆษณาขายบ้านจัดสรรที่สามารถจะใช้มุมกล้องถ่ายให้ห้องเล็กๆ ดูเป็นห้องที่กว้างขวางขึ้นมาได้ กล้องโทรทัศน์สามารถจะถ่ายซ้อนหรือถ่ายกดเพื่อทำให้นายกรัฐมนตรีดูทรงอำนาจหรือดูหมดท่าไปก็ได้ และทุกวันนี้ เราอาจจะกล่าวสรุปได้ว่า สื่อมวลชนไทยยังคงทำงานเหมือนสื่อมวลชนทุกแห่งทั่วโลกคือ ไม่น่าจะทำหน้าที่ "สะท้อนสภาพความเป็นจริงในสังคม" เป็นหลัก แต่น่าจะทำหน้าที่ "สร้างภาพความเป็นจริง" ขึ้นมาเสียมากกว่า และเนื่องจากสถาบันสื่อมวลชนเข้ายึดพื้นที่ทั้งในชีวิตประจำวัน (เวลาที่เรากับสื่อประเภทต่างๆ) และทั้งพื้นที่ในความคิดของประชาชนได้มากกว่าสถาบันใดๆ มิติด้านสำนักของวัฒนธรรมไทยจึงขึ้นอยู่กับกลุ่มคนในสถาบันนี้ค่อนข้างมาก ดังนั้นการทำความเข้าใจกับทิศทางการเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมไทยในอนาคตจึงจำเป็นต้องเข้าใจ "โปรแกรมในการคิด" ของสถาบันนี้อยู่พอสมควร

(4) ลักษณะอีกประการหนึ่งของสังคมแบบ Mass-Mediated Culture ก็คือ ความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีของการสื่อสารได้พัฒนาไปอย่างมาก และมากเสียจนมีผลกระทบถึงการเปลี่ยนแปลงด้านสำนักบางประการของปัจเจกบุคคลที่มีในยุคก่อนหน้านี้ ในช่วงระยะร้อยปีที่ผ่านมานี้ เราอยู่ในยุคสมัย "Modernism" ที่มีเครื่องจักรที่ผลิตสิ่งของเพื่อทำเทียมและเลียนแบบได้ แต่ทว่าวัฒนธรรมของเราก็ก็นำคุณค่าที่แตกต่างกันระหว่าง "ต้นฉบับ" (original) และ "ของเลียนแบบ" โดยให้คุณค่าอย่างสูงกับ "ต้นฉบับ" ดังเช่นการให้ราคาภาพวาดของแท้ที่ศิลปินเป็นคนวาดเอง แต่ทว่าในสังคมยุคข่าวสารหรือยุคหลังสมัยใหม่ (Post - Modernism) นั้น เราสามารถที่จะสร้างเครื่องถ่ายเอกสารที่กล้าประกาศว่า "ถ่ายได้คมชัดกว่าต้นฉบับจริง" หรือนักร้องไทยที่ไม่สนใจว่าเสียงจริงจะเป็นอย่างไร เพราะถ้าให้ "ไมโครโฟนหรือเครื่องมิกซ์เสียงดีซะอย่าง" เสียงที่อัดออกมา ก็จะ

ดีกว่าเสียงจริง วัฒนธรรมใหม่นี้จะไม่สนใจต้นฉบับของจริง รวมทั้งไม่สนใจด้วยซ้ำไปว่าอันไหนของจริงของปลอม

(5) ด้วยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดังกล่าว ยังมีผลต่อเนื่องมาถึงวัฒนธรรมในการแสวงหาภูมิปัญญาอีกด้วย แต่เดิมนั้น วิธีการบรรลุเป้าหมายนั้นอาจจะมีทางเลือก 2 ทาง คือ การพากเพียรฝึกฝนด้วยตนเอง (ซึ่งวัฒนธรรมไทยไม่ค่อยเน้นเท่าไรนัก) อีกทางหนึ่งคือ แสวงหาของวิเศษมาช่วยผ่อนแรง ในปัจจุบันนี้ ของวิเศษนั้นได้พัฒนาประสิทธิภาพขึ้นมาจนอยู่ในระดับของอภิมหาพิเศษอมตะนิรันดร์กาลไปแล้ว ดังนั้น จึงแทบไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องพากเพียรฝึกฝนตนเองให้เสียเวลา สำนึกดังกล่าวสร้างวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการพึ่งพาเทคโนโลยีอย่างมาก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องสังคมมวลชน (Mass society) กล่าวว่า เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งของสังคมมวลชน และในอนาคต หากอาการเสียสมดุลระหว่างความสามารถของ "มนุษย์กับ"เทคโนโลยี" ยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเช่นที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน เราก็จะต้องมีเครื่องคิดเลขและคอมพิวเตอร์ที่แสนฉลาด พร้อมกับเด็กไทยที่แม้แต่จะบวกเลขด้วยการนับนิ้วก็ยังไม่สามารถจะทำได้

(6) เมื่อภูมิปัญญาส่วนใหญ่มิได้เกิดมาจากประสบการณ์ตรง หากแต่เกิดมาจากการถ่ายทอดของสื่อ โดยเฉพาะในเงื่อนไขที่เราไม่อาจจะหาประสบการณ์ตรงมาตรวจสอบประสบการณ์ที่มาจากสื่อได้ นี่จะนำไปสู่สภาพการณ์ที่สื่อสามารถจะครอบครองความสำคัญ (hegemony) ในการเป็นสถาบันที่แสวงหาและเลือกองค์ความรู้ที่จะนำมาเสนอต่อสังคม ดังเช่น ทฤษฎี Agenda-setting กล่าวบทสรุปถึงพลังอำนาจของสื่อมวลชนเอาไว้ว่า "ถึงแม้สื่อจะไม่สามารถบอกได้ว่าประชาชนคิด อย่างไรได้ แต่สื่อก็สามารถจะกำหนดหัวข้อได้ว่า ประชาชนควรจะคิดเรื่อง อะไร" (และหากพูดด้วยภาษาของมานุษยวิธี ก็คงจะพูดในทางกลับกันจากมุมมองของผู้รับสารได้ว่า "แม้สื่อจะกำหนดให้เราคิดหัวข้ออะไรได้ก็ตาม แต่ที่จะคิดไปแบบไหน/อย่างไรนั้น ก็ยังเป็นเรื่องของเราอยู่")

อันที่จริง การให้ความสำคัญกับ "ตัวสื่อ" มากพอๆ กับ "ตัวสาร" นั้น เคยมีร่องรอยมาแล้วในวัฒนธรรมไทยเดิม ดังเช่นในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องที่เค้าโครงเรื่องทั้งหมดพลีลือคจากหน้ามือเป็นหลังมือเพียงเพราะบทบาทของ "ฤๅษีแปลงสาร" นี้เอง หากแต่ในวัฒนธรรมใหม่นี้ บทบาทของฤๅษีที่ทั้งสร้างสารและแปลงสาร เพิ่งจะมาออกฤทธิ์อย่างจริงจังในยุคสังคมข่าวสารนี้เอง ทั้งๆ ที่ตัวฤๅษี คือ สื่อมวลชนยังคงรักษาสำนึกที่ว่า ฤๅษีนั้นเป็นเพียงกระแจะที่สะท้อนภาพของสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมเท่านั้น

(7) สำหรับทัศนะของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองจะพิจารณาสถาบันสื่อมวลชนในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในยุคโลกสมัยใหม่ที่มีฐานะเช่นเดียวกับสถาบันศาสนาและสถาบันโรงเรียนในยุคก่อนหน้านั้น และมักจะมีคามเข้าใจต่อมาว่า "ใครก็ตามที่สามารถจะยึดกุมสื่อมวลชนได้ คน-กลุ่มนั้นจะสามารถยึดกุมกระบวนการสร้างสรรค์จิตสำนึกทั้งหมดของผู้คนในสังคมได้"

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากประวัติศาสตร์การก่อตัวของสถาบันสื่อมวลชนในโลกตะวันตกที่กำเนิดมาพร้อมกับกระแสต่อสู้ของชนชั้นกลางเสรีนิยม และได้ถูกใช้เป็นอาวุธต่อสู้กับระบบศักดินา ด้วยการชูธงเรื่อง "เสรีภาพในการคิดและการแสดงออก" จากประวัติศาสตร์ดังกล่าว ทำให้สถาบันนี้มี "ชนนักทางประวัติศาสตร์" ติดหลังมาอยู่ประการหนึ่ง คือการเป็นเวทีเสรีทางความคิด ด้วยเหตุนี้ ในปรากฏการณ์ที่เป็นจริงของสังคมไทย จึงไม่มีคนกลุ่มใดที่สามารถจะยึดกุมผูกขาดสถาบันสื่อมวลชนเอาไว้แต่เพียงผู้เดียว พื้นที่ในสื่อมวลชนจึงไม่เคยว่างเว้นจากการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ในการสร้างสรวงศรัทธาวัฒนธรรมจากคน-กลุ่มต่างๆ ในสังคมเลย และยังคงมีการผลักดันรุกรานผลักดันกันรับอยู่ตลอดเวลา

(ข) การเข้าแทนที่ของสื่อในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

(1) วัฒนธรรมไทยแต่เดิมนั้นเป็นวัฒนธรรมที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลแบบโดยตรงที่ต้องมาเห็นหน้าเห็นตากัน (Interpersonal / Face-to-face relationship) ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์แนวตั้งหรือความสัมพันธ์แนวนอนก็ตาม และได้มีการกำหนดรูปแบบการสื่อสารระหว่างบุคคลเอาไว้อย่างแน่นอน เช่น ในความสัมพันธ์แนวตั้ง หากเป็นผู้น้อยต้องเข้ามาเฝ้าแทน ต้องมาพบด้วยตัวเอง ต้องมารายงานตัวต่อผู้ใหญ่ ส่วนความสัมพันธ์แนวนอนนั้น ก็ต้องมีการเดินทางไปเยี่ยมเยียนไปมาหาสู่ถามทุกข์สุขของกันและกัน สัญญาณที่จะบ่งบอกอาการที่จางหายไปก็ดูกันที่ "หายหน้าหายตาไปนาน" หรือ "หายหัวไปไหนมา" เป็นต้น

ในระยะเริ่มแรกที่สังคมไทยนำเอาสื่อสมัยใหม่เข้ามาใช้นั้น คนไทยยังวางฐานะของการใช้สื่อสมัยใหม่เอาไว้ต่ำกว่าความสัมพันธ์แบบเห็นหน้าเห็นตา ตัวอย่างเช่น ผู้น้อยเช่นนักเรียนอาจจะลังเลที่จะโทรศัพท์ไปหาอาจารย์ชั้นผู้ใหญ่ เพราะรู้สึกที่ไม่สุภาพ แต่จะต้องไป"ขอเข้าพบ"ด้วยตัวเอง รวมทั้งการพยายามนำเอาลักษณะลำดับชั้นมาใช้กับสื่อสมัยใหม่ด้วย เช่น การประดิษฐ์คำว่า "ขอเรียนสาย" เมื่อต้องการพูดโทรศัพท์กับผู้ที่สูงกว่า เป็นต้น

(2) แต่สำหรับในสภาพการณ์ของวัฒนธรรมใหม่ของไทยนั้น กำลังมีการเคลื่อนย้ายสถานการณ์ของชีวิตประจำวันและจิตสำนึกจากแบบเดิมๆ ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลแบบโดยตรง มาเป็นความสัมพันธ์แบบผ่านสื่อ (Mediated interpersonal relationship) ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างโฆษณาทางโทรทัศน์ชุดหนึ่งซึ่งเป็นที่ประทับใจของผู้คนอย่างมาก คือโฆษณาโทรศัพท์ชนิดที่มีภาพประกอบซึ่งช่วยให้คุณพ่อนักธุรกิจ (ที่เข้าใจว่ากำลังอยู่ในสนามบิน) สามารถจะเล่านิทานก่อนนอนให้ลูกสาวตัวเล็กๆ ที่กำลังจะเข้านอนอยู่ที่บ้านฟังได้

โฆษณาชุดนี้เป็นเสาบอกระยะทางสภาพชีวิตของวัฒนธรรมใหม่ของไทยว่า เรากำลังเคลื่อนย้ายรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลแบบที่เคยต้องอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากัน มาเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ชนิดที่มีสื่อเข้ามาแทรกกลาง อันที่จริงตั้งแต่ครั้งอดีต คนไทยก็คุ้นเคยกับการส่งสารผ่านจดหมาย (สื่อสิ่งพิมพ์) เมื่อระยะเวลาและระยะทางเป็นอุปสรรคต่อการพบปะกันโดยตรง

ต่อจากจดหมาย ก็คือสื่อโทรเลข โทรศัพท์ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงเพจเจอร์ และท้ายสุดคือ อินเทอร์เน็ต

การเปลี่ยนแปลงจากการใช้จดหมายมาจนถึงการใช้ E-mail นั้น อาจจะมีได้เป็นการเปลี่ยนแปลงแต่ตัวสื่อเท่านั้น หากทว่าความหมายของการใช้สื่อกลางนั้นก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่นว่า ในครั้งเมื่อใช้สื่อจดหมายนั้น คนไทยเราอาจจะต้องใช้เพราะความจำเป็น และอาจจะยังเห็นว่า ถ้าได้มาเห็นหน้ากันก็จะดีกว่าเห็นแต่ลายมือ แต่ปัจจุบันนี้ ผู้เขียนไม่แน่ใจว่า คนไทยใช้ E-mail เพราะความจำเป็นหรือเปล่า และอาจจะเห็นว่า การพบกันทาง E-mail นั้นดีกว่าจะมาเห็นหน้าเห็นตากัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนั้นอาจจะยังให้คำตอบที่แน่ชัดไม่ได้ แต่ทว่าปรากฏการณ์ที่แน่นอนก็คือ ในชีวิตประจำวัน สัดส่วนของรูปแบบความสัมพันธ์ในวัฒนธรรมใหม่นั้น จะเริ่มเป็นไปตามแบบโฆษณาโทรทัศน์ชุดที่กล่าวมาแล้วมากยิ่งขึ้นทุกที เมื่อพ่อแม่ไม่มีเวลาจะพบหน้าลูก ก็คงต้องอวยพรวันเกิดด้วยการส่งเพจเจอร์ไปฝากข้อความเอาไว้ และหนุ่มสาวที่จะบอกรักกันในสมัยนี้ก็คงต้องใช้วิธีส่งแฟกซ์บอกกัน

(3) เมื่อการเคลื่อนย้ายดำเนินการสืบหน้าไปในทิศทางที่กล่าวมาอย่างต่อเนื่อง วัฒนธรรมไทยในส่วนที่เกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างบุคคลคงต้องแปรผันตามไปอย่างแน่นอน ในขณะนี้ เรายังมองไม่ทราบลักษณะของโครงสร้างอารมณความรู้สึกรู้สึกของคนไทยว่า เพียงแค่ได้เห็นข้อความในเพจเจอร์จะทำให้รู้สึกเสมือนว่าได้เห็นหน้ากันหรือยัง และคนไทยได้ให้ความหมายต่อรูปแบบการสื่อสารระหว่างบุคคลทั้งแบบโดยตรงหรือแบบผ่านสื่ออย่างไรบ้าง เมื่อเกิดปัญหาไม่เข้าใจกัน "การมาจับเข่าคุยกัน" จะมีค่าเท่าเทียมกับการส่งแฟกซ์มาปรับความเข้าใจไหม แบบไหนจะดีกว่ากัน ฯลฯ

ในขณะที่ตัวสื่อกลางมีการพัฒนาตัวเองมาเรื่อยๆ ด้วยธรรมชาติของตัวสื่อที่นั้นย่อมส่งผลกระทบต่อโครงสร้างการรับรู้ อารมณความรู้สึกรู้สึก ความคิดเห็น วิธีคิด และการกระทำของปัจเจกบุคคลอย่างแน่นอน จากสื่อกลางที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์เช่นจดหมายนั้น เมื่อยกระดับมาเป็นโทรเลข ก็ทำให้ได้อารมณ์เกี่ยวกับเรื่องความรวดเร็วมากขึ้น เมื่อเขียนมาเป็นการส่งเสียงตามสายโทรศัพท์ ความรู้สึกใกล้ชิดก็จะมีมากขึ้น เมื่อบวกผสมด้วยทั้งเสียงและภาพ (โทรศัพท์ที่มีภาพประกอบ) รวมทั้งการพัฒนาแบบสื่อจากแบบทางเดียว (one-way) ให้มาเป็นแบบ interactive ซึ่งทำให้การสื่อสารตอบโต้มีลักษณะคล้าย"ภาพจำลอง"ของการสื่อสารระหว่างบุคคลได้มากขึ้นทุกที

คำถามที่เกิดตามมาเป็นประการแรกเป็นคำถามแบบสามัญสำนึกที่บุคคลทั่วไปมักจะถามกันก็คือ อารมณความรู้สึกรู้สึกของคนไทยจะสามารถเคลื่อนไหวไปตามการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ภายนอกได้ทันหรือไม่ หนูน้อยที่ฟังคุณพ่อเล่านิทานทางโทรศัพท์นั้นจะได้รับอารมณ์ความรู้สึกเหมือนคนที่ฟังคุณพ่อเล่าจากข้างเตียงหรือไม่ ถ้าคำตอบคือ"ไม่เท่า" แล้วคนไทยมีวิธีการอะไรที่จะดำเนินชีวิตท่ามกลางความสัมพันธ์ผ่านสื่อเช่นนี้

ในการพิจารณาปัญหานี้ มีข้อสังเกตเล็กๆ ว่า อันที่จริงในวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม เราก็เคยมีประสบการณ์บางอย่างเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารผ่านตัวสื่อกลางมาแล้ว ตัวอย่างเช่น เราติดต่อกับจิตวิญญาณโดยผ่านทางทรงเจ้าเข้าผี ฉะนั้น อาจจะไม่เป็นการลำบากจนเกินไปนักที่คนไทยจะปรับตัวเองให้เข้ากับโลกที่ต้องผ่าน"ตัวกลาง" ทุกอย่างเช่นปัจจุบันและอนาคต

(4.1) วัฒนธรรมใหม่แบบโลกาภิวัตน์

ดังได้กล่าวมาในตอนต้นแล้วว่า ด้วยความรู้สึกรังรองออรุณแห่งโลกาภิวัตน์ได้มาเยือนประเทศไทยแล้วเมื่อเกือบ 50 ปีก่อน เป็นมูลเหตุจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้ความสนใจในประเด็น"วัฒนธรรม" ยกระดับขึ้นมาเป็นการถูกพูดถึงอย่างเป็นวิชาการ และ ณ บัดนี้ จากการพูดถึงปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ในกลุ่มนักวิชาการกลุ่มเล็กๆ ก็ได้ขยายตัวมาจนกระทั่งคนไทยทั่วทุกหัวระแหงต่างก็เคยได้ยินคำๆ นี้กันถ้วนหน้า และอาจจะคิดเปรียบเทียบอยู่ในใจว่า "สิ่งที่เรียกว่า โลกาภิวัตน์ นั้นมันแตกต่างจากการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก" ที่คนไทยเราคุ่นเคยมาก่อนอย่างไรบ้าง การศึกษาวิจัยวาทกรรมที่เกี่ยวกับการพูดถึงโลกาภิวัตน์เป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจว่า คนไทยเรารับรู้ปรากฏการณ์นี้อย่างไร

(1) ในทัศนะของผู้เขียน ภาพของโลกที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นหนึ่งตัวอย่างของโลกที่กำลังจะมีมาในอนาคต คือโลกแบบโลกาภิวัตน์ ซึ่งแปลตรงตัวว่า เป็นกระบวนการที่กำลังทำให้โลกทั้งโลก ซึ่งแต่ละส่วนเลี้ยวเคยมีความแตกต่างและแยกกันอยู่บ้างนั้นกลายเป็นโลกใบเดียวกันขึ้นมาจริงๆ (แต่จะได้มากน้อยแค่ไหน ก็คงต้องคอยดู) การหลอมรวมให้กลายเป็นโลกใบเดียวกันนี้ จะเป็นไปหมดในทุกมิติ เริ่มตั้งแต่ด้านเศรษฐกิจที่โลกทั้งโลกจะกลายเป็นระบบตลาดโลกเดียวกัน ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า สินค้า ทุน แรงงาน ทรัพยากรธรรมชาติ ต่างเดินทางอพยพโยกย้ายข้ามประเทศไปมากันเป็นว่าเล่น

ความเป็นโลกใบเดียวกันนี้ มิใช่เป็นเรื่องของการรณรงค์ให้เกิดจิตสำนึกแบบว่า "We are the world" เท่านั้น หากทว่าเป็นเรื่องจริง ที่มีผลกระทบที่เป็นจริงปรากฏให้เห็นและจับต้องได้ ดังตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดสงครามระหว่างอิรักกับอเมริกานั้น เศรษฐกิจของชาวบ้านไทยในอีสานต้องได้รับผลกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง เพราะแรงงานไทยในอิรักต้องเดินทางกลับบ้าน

ในมิติของการเมืองก็เช่นเดียวกัน โลกปัจจุบันนี้ ไม่มีประเทศใดสามารถจะกวาดบ้านของตัวเองได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงสายตา ทัศนะ และกระแสผลักดันจากนานาประเทศ ประเทศไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีประสบการณ์จากการสัมผัสกับแรงผลักดันจากภายนอกอย่างที่จะช่วยให้ชาวซึ่งได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นกรณีของ รสช. หรือแม้แต่การที่ สส.ของไทยผู้ไม่ได้วีซ่าเข้าประเทศสหรัฐ ก็อาจจะเสียคะแนนในการเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้น

ส่วนมิติทางด้านวัฒนธรรมนั้น จะยิ่งเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังเช่น เมื่อครั้งที่คนไทยอดตาหลับขับตานอนเพื่อดูฟุตบอลโลกพร้อมๆ กับประชาชนทั่วทุกมุมโลก หรือในระดับที่ย่อยลงมานั้นก็

เช่น การแข่งขันเทนนิสเฟรนช์โอเพ่น การดูสุนัขเกอร์ที่คนไทยมีหุ้นส่วนอยู่ด้วย รวมทั้งการที่มีนักวิ่งระดับขวัญใจชาวโลก เช่น ไมเคิล แจ็คสัน มาเล่นคอนเสิร์ตในประเทศไทย มิติทางวัฒนธรรมระดับโลกแบบนี้ แม้ว่าจะเริ่มต้นด้วยอาการผิวเผิน แต่ก็ดูเป็นจริงมากยิ่งขึ้นทุกที

ไม่เพียงแต่มิติต่างๆ ทางสังคมเท่านั้นที่มีลักษณะ "ระดับโลก" แม้แต่ความวิตกกังวลต่างๆ ที่เกิดขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่งในโลก จะก่อผลกระทบให้เกิดความรู้สึกห่วงใยกันไปทั่วทั้งพิภพ ตัวอย่างของปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นกรณีพิพจน์ได้อย่างชัดเจนที่สุด เมื่อป่าแบบ Tropical ในประเทศไทยถูกทำลายลงไปมากๆ นักนิเวศวิทยาในประเทศแถบสแกนดิเนเวียจำเป็นต้องมารวมเดือร้อนด้วย เพราะผลกระทบจากการทำลายป่าในเขตนี้ส่งผลให้อุณหภูมิของโลกร้อนขึ้น และทำให้น้ำแข็งที่ขั้วโลกละลาย สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประเทศเหล่านั้น ดังนั้น ปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน แรงงานเด็ก ฯลฯ ในประเทศหนึ่งๆ จึงถูกยกระดับให้กลายเป็น "ปัญหาอินเตอร์" ทั้งนั้น

อันที่จริง โลกเราก็เคยขมิลางกระบวนการกลายเป็นโลกเดียวกันมาบ้างแล้วเป็นระยะๆ ตัวอย่าง ในระดับเล็กๆ เช่น การสร้างอาณาจักรโรมันที่กว้างใหญ่ไพศาล ตามมาด้วยยุคล่าอาณานิคมของสหราชอาณาจักรที่ขยายพื้นที่ออกไปอย่างกว้างขวางด้วยกองทัพเรือปืน อย่างไรก็ตาม จากทัศนะของนักอนาคตนิยม (Futurist) ได้แจกแจงความแตกต่างระหว่างกระบวนการเป็นโลกเดียวกันในยุคสมัยเดียวกับในยุคสมัยใหม่ว่า ในครั้งของยุคแห่งจักรวรรดินิยมทางวัฒนธรรมนั้น วัฒนธรรมโลกหรือวัฒนธรรมสากลจะเกิดมาจากการหยิบยกววัฒนธรรมของชาติใดชาติหนึ่งที่มีอำนาจแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจและการเมืองขึ้นมาครอบงำวัฒนธรรมอื่น แต่ทว่าวัฒนธรรมสากลหรือวัฒนธรรมโลกในยุคปัจจุบันนี้จะเกิดจากการผสมผสานของการเอาสิ่งที่ดีที่สุดในแต่ละวัฒนธรรมมาผสมรวมเข้าด้วยกัน เช่น รูปแบบของการบริโภคแบบสากลนานาชาติจะประกอบด้วยสูตรดังนี้ "ดื่มกาแฟคาปูชิโน (อิตาลี) ดื่มน้ำแร่เปอริเย่ (ฝรั่งเศส) ตกแต่งอาหารทาร์ทาร์ด้วยผลิตภัณฑ์อะคาเดย์ รับประทานปลาซูชิ สวมชุดเบนเตอง ฟังเพลงร็อกของอเมริกันและอังกฤษ ในขณะที่ขับรถฮุนไดไปกินแมคโดนัลด์ เป็นต้น (แต่ทว่าบริษัทที่ผลิตและขายผลิตภัณฑ์เหล่านี้อาจจะเป็นบริษัทเดียวกันก็ได้)

ส่วนปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้โลกปัจจุบันสามารถสถาปนาระบบโลกที่ครบถ้วนทุกด้านนี้ คือ พลังการผลิตที่ก้าวหน้าอย่างยิ่งด้านหนึ่งของมนุษยชาติ คือ พลังทางเทคโนโลยีสาขาข้อมูลข่าวสาร (Information Technology) เทคโนโลยีข่าวสารได้วางระบบเครือข่ายเอาไว้ทั่วโลก และเป็นโครงสร้างพื้นฐานสำหรับมิติเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมระดับโลก และจากตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้น จะเห็นว่าสถาบันสื่อมวลชนเป็นตัวการสำคัญที่สร้างสรรค์วัฒนธรรมโลกให้เกิดขึ้น (โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบของการแพร่ภาพทางโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม)

(4.2) กระบวนการทางวัฒนธรรม 2 ด้านในยุคโลกาภิวัตน์

เนื่องจากกระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมโลกนั้น ก่อร่างขึ้นมาบนพื้นฐานของการมีวัฒนธรรมแห่งชาติดำรงอยู่แล้ว ดังนั้น ในปัจจุบันนี้ เมื่อมองจากมุมมองของชาติแต่ละชาติ (หรืออาจจะเขยิบให้เล็กลงมาเป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยๆ ในแต่ละชาติก็ได้) เราจึงมองเห็นปรากฏการณ์ที่วัฒนธรรมในแต่ละประเทศ ในแต่ละท้องถิ่นกำลังพยายามดำเนินการทางวัฒนธรรมอยู่ 2 อย่าง อย่างแรกคือ การคัดเลือกเอาวัฒนธรรมบางอย่างจากข้างนอกเข้ามาปรับใช้ในสังคมของตน เช่น สังคมไทยกำลังคัดเลือกเอาบางส่วนเสียของระบบคอมพิวเตอร์และภาษาอังกฤษเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย (ใช้แบบไทยๆ ให้ความหมายแบบไทยๆ)

และในอีกด้านหนึ่ง แต่ละสังคมแต่ละชาติก็พยายามจะคัดเลือกเอาบางส่วนเสียของวัฒนธรรมของตนเองออกไปทำให้เป็นสากล (หรืออย่างน้อยก็ระดับภูมิภาคเสียก่อนแล้วค่อยๆ ขยายในขั้นต่อไป) ตัวอย่างเช่น ที่ฝรั่งเศสกำลังทำให้ไวน์ของตัวเองกลายเป็นเครื่องดื่มระดับโลก เหมือนเช่นที่อเมริกาเคยทำให้กางเกงยีนส์กลายเป็นกางเกงของคนทั่วโลกมาแล้วแน่นอนว่า ภายใต้กระบวนการทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ย่อมมีเรื่องของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจผูกติดอยู่ด้วย อย่างไม่เคยแยกขาดจากกัน

(4.2.1) การคัดเลือกวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาใช้

สังคมไทยเป็นสังคมหนึ่งที่ขานรับและเลือกเอาวัฒนธรรมจากภายนอกบางอย่างเข้ามาใช้ด้วยวิธีการอันหลากหลาย (ซึ่งน่าจะมีโครงการลงมือศึกษาอย่างจริงจังให้ได้องค์ความรู้ที่ชัดเจนในเรื่องนี้ เพราะแม้ว่าเราจะรู้หลักการอย่างกว้างๆ ว่า ต้องเลือกรับ ต้องรู้จักปรับปรุง แต่เราก็กังหันว่า มี categories อะไรที่คนไทยใช้เลือก ตรงไหนที่ต้องปรับเปลี่ยน ตรงไหนที่อาจผ่อนปรนได้) ในการขานรับนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกตจากประสบการณ์ในอดีตอยู่บางประการ

(i) ในยุคสมัยที่ประเทศไทยเราเลือกรับวัฒนธรรมแบบความทันสมัยและการพัฒนาประเทศจากโลกตะวันตกนั้น ยุทธศาสตร์ที่เราใช้รับ คือ ยุทธศาสตร์แบบการแทนที่ (Substitution) กล่าวคือ เราได้กวาดทิ้งของเดิมที่เราเคยมีอยู่แล้วนำของใหม่มาแทนที่ทั้งหมด ผลจากการใช้ยุทธศาสตร์นี้ได้แสดงผลให้เห็นว่า "เราได้จ่ายแพงเกินไปอย่างมากสำหรับการพัฒนาประเทศ" และในยุคปัจจุบันเรากำลังต้องมาค้นหาของที่เคยกวาดทิ้งไปแล้ว ดังเช่นที่เราจะมองเห็นอาการโหยหาวันคืนอันเลิศจนแต่หลัง (Nostalgia) ของชนชั้นกลางไทยที่ใฝ่ฝันอยากจะได้ชีวิตอันสงบสุขริมแม่น้ำเจ้าพระยา จนกระทั่งบ้านจัดสรรนำเอามาเป็นจุดขายในงานโฆษณา หรือการย้อนกลับมาของบรรดาละครย้อนยุค (period) ทั้งหลาย เช่น สองฝั่งคลอง ทวิภพ สี่แผ่นดิน คือ หัตถาครองพิภพ ฯลฯ รวมทั้งการหันไปหาเครื่องเรือนโบราณ ของประดับแบบเก่า เป็นต้น

ปัจจุบันนี้ เราอาจจะกำลังทำผิดซ้ำรอยเดิมในการเลือกรับเทคโนโลยีทางการสื่อสารเข้ามา โดยใช้ยุทธศาสตร์การแทนที่แบบเช่นเดิม ดังเช่นตัวอย่างในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังคมไทย และกำลังจะถูกแทนที่ด้วยความสัมพันธ์แบบที่มีเทคโนโลยีเป็นตัวสื่อกลาง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ในกรณีนี้มีประสบการณ์ที่น่าสนใจว่า ในประเทศอเมริกาที่มีความทันสมัยและมั่งคั่งด้านเทคโนโลยีอย่างสูงสุดนั้น ปัจจุบันนี้มีคนอเมริกันจำนวนไม่น้อยที่พยายามส่งเสริมกิจกรรมทุกอย่างที่เป็นประสบการณ์ตรง เป็นกิจกรรมที่มีรูปแบบความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างมนุษย์โดยไม่ผ่านสื่อ

(ii) กระบวนการเลือกรับวัฒนธรรมจากภายนอกโดยกวาดของเก่าทิ้งไปนั้น ทำให้เกิดสภาพ"ของใหม่ก็ยังไม่ถึง ของเก่าก็โยนทิ้งไปหมดแล้ว" ซึ่งเป็นสภาพที่แตกต่างจากกระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตะวันตก เพราะในกรณีของสังคมตะวันตก ก่อนที่จะทำลายธรรมเนียมประเพณีเดิมของชุมชนลงไปนั้น สังคมตะวันตกได้สถาปนา civil society ขึ้นมาจนเข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นการเคารพกฎหมาย วินัยในตนเองสำหรับการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเมือง ในกรณีของวัฒนธรรมไทยเรานั้น จะแตกต่างกันออกไป แต่เดิมเราอยู่กันเป็นชุมชนโดยมีธรรมเนียมประเพณี (การผัดผั การเคารพผู้หลักผู้ใหญ่) เป็นตัววางกรอบการกระทำ แต่ปัจจุบันนี้ เราได้ทำลายของเก่าไปแล้ว ในขณะที่ของใหม่ก็ยังไม่ได้สร้างขึ้น เพราะแม้ว่าเมืองไทยจะมีกฎหมาย แต่คนไทยไม่ได้สร้างวัฒนธรรมในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมายขึ้นมาเลย สภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดความสับสนในสำนึกของผู้คนอย่างมาก ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาวัฒนธรรมของคนไทยในส่วนที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นองค์กร เป็นชุมชน (ตัวอย่างเช่น พฤติกรรมเกี่ยวกับด้านนิติวิทยา การเคารพกฎจราจร การอยู่ร่วมกันในอาคารชุด ฯลฯ) เพื่อศึกษาว่า หลักยึดแบบเดิมตามประเพณีกับสำนึกที่มีต่อกฎระเบียบสมัยใหม่นั้น คนไทยได้ให้ความหมายต่อการจัดระบบดังกล่าวอย่างไร

(iii) การเลือกรับของนอกเข้ามาแต่ใช้ด้วยวิธีการแบบไทย ตัวอย่างของการนำเทคโนโลยีเป็นอีกกรณีตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด และที่รับรู้กันมากที่สุดในสังคม คือ กรณีของโทรศัพท์มือถือหรือเพจเจอร์ โดยรูปแบบและเนื้อหาแล้ว เทคโนโลยีเหล่านี้ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ แต่เมื่อเรานำสิ่งเหล่านี้เข้ามาในสังคมไทยนั้น แม้ว่าโดยรูปแบบของเทคโนโลยีแล้วจะอยู่ในยุคสังคมข่าวสาร แต่วัฒนธรรมในการใช้สิ่งเหล่านี้ยังอยู่ในยุคศักดินาเป็นอย่างมาก เพราะเทคโนโลยีเหล่านี้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องหมายแสดงสถานภาพของผู้ใช้เช่นเดียวกับวัตถุแสดงฐานะของบุคคลในสังคมแบบเจ้าขุนมูลนาย อาการไม่ลงตัวพอดีของการรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามาในสังคมนั้น ก่อให้เกิดความขัดแย้งและการกระทบกระทั่งกันอยู่ในชีวิตประจำวัน และในประเด็นนี้ สังคมไทยยังคงต้องทำการบ้านต่อไปที่จะหล่อหลอมคนของเราให้รับวัฒนธรรมจากภายนอกมาแบบให้ครบทั้งชุด

(iv) การรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามานี้ เรารับมาแบบไม่ครบชุด หรือได้ชิ้นส่วนมาไม่ครบถ้วน เช่น กรณีของการเลือกรับแบบเพียงแค่ระดับผิวเผินเป็นแฟชั่นโดยไม่ได้อาศัยศึกษาให้ละเอียดรอบคอบ ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนคือ การรับเอาคอมพิวเตอร์เข้ามาอย่างรวดเร็วในสังคมไทย ด้านที่เราเลือกรับเข้ามาอย่างรวดเร็วที่สุดคือ ตัวเครื่องคอมพิวเตอร์ ส่วนที่เร้มคิดกันช้าลงคือ การผลิต software และส่วนที่คิดถึงกันน้อยที่สุดคือ วัฒนธรรมของประชาชนไทยในส่วนที่เกี่ยวกับข้อมูล

ข่าวสาร สำคัญของคนไทยโดยทั่วไปในเรื่องการเห็นความสำคัญของข่าวสาร การเก็บรวบรวมข้อมูล การใช้ข้อมูล ยังอยู่ห่างไกลจากระบบประมวลผลของเครื่องคอมพิวเตอร์อยู่หลายโยชน์

(v) พร้อมกับการเลือกรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาใช้นี้ ผู้เขียนยังมีทัศนะส่วนตัวว่าเราต้องยกเลิกความคิดแบบ Ethnocentrism ที่ถือเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง อะไรที่เป็นไทยก็แปลว่าต้อง"ดีหมด"ออกไปเสียบ้าง เพราะในการรับของใหม่เข้ามานั้น เราจำเป็นต้องตัดของเก่าบางอย่างของเราออกไปด้วย ตัวอย่างเช่น การโฆษณาของที่ทำจากต่างประเทศในทำนองที่ว่า "ยন্ত্রกรรมเยอรมัน เพื่อคนไทยวันนี้" หรือ"แอร์ต่างประเทศ แต่ราคาแบบไทยๆ" ซึ่งสะท้อนให้เห็นแต่จิตสำนึกที่จะเป็นแต่ผู้ใช้เทคโนโลยี และผู้ตั้งหน้าตั้งตาซื้อเทคโนโลยีจากคนอื่นแต่เพียงอย่างเดียว อันเป็นจิตสำนึกแบบ"โตแล้ว เรียนลัดดีกว่า" สำนึกแบบนี้ไม่น่าจะทำให้วัฒนธรรมไทยอยู่รอดได้ในโลกแห่งอนาคต

(4.2.2) กระบวนการคัดเลือกเอาวัฒนธรรมของตนเองออกไปทำให้เป็น"สากลโลก"

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า วิธีการสร้างวัฒนธรรมโลกในยุคปัจจุบันนั้น มิได้เกิดจากการหยิบยกวัฒนธรรมของชาติใดชาติหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมหลัก หากแต่ค่อนข้างจะมีการผสมผสานส่วนเลี้ยวของวัฒนธรรมหลายๆ แห่งเข้าด้วยกัน ในที่นี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกต 2-3 ประการดังต่อไปนี้

(i) สำหรับหลักการทั่วไปของการนำเสนอวัฒนธรรมของตนเองออกไปสู่โลกภายนอกนั้น ต้องมีการคัดเลือกและมีการปรับปรนเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งที่หนังสือลิวู๊ดขยายตลาดออกไปทั่วโลก ผู้สร้างฮอลลีวู้ดก็จำเป็นต้องดัดบทสนทนาให้มันน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และเพิ่มบท action ให้มากขึ้น เพื่อมิให้เป็นอุปสรรคสำหรับการฟังของประชาชนที่มีได้ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาแม่ ในกรณีของการทำอาหารไทย เช่น ต้มยำกุ้งให้กลายเป็นอาหารสากลนั้น เข้าใจว่าคนไทยคงต้องลดระดับความเผ็ดและเครื่องเทศลงไปบ้างเช่นกัน (ดังเช่นกรณีการโปรโมททุเรียนหมอนทองที่มีกลิ่นและรสชาติสอดคล้องกับความต้องการระดับโลก) ปัญหาของการปรับแต่งดังกล่าวนั้นก็คือ จะทำได้ถึงระดับไหนจึงจะไม่สูญเสียธรรมชาติและเอกลักษณ์ของเดิม (ผู้ที่จะตัดสินก็น่าจะเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้น เป็นกลไกที่ต้องทำงานทั้ง "ขาจับเข้า" และ"ขาส่งออก" เช่นกัน)

(ii) กล่าวเฉพาะสำหรับกรณีของวัฒนธรรมไทยซึ่งได้ผ่านประสบการณ์การส่งออกวัฒนธรรมออกไปสู่โลกภายนอกมาพอสมควรแล้ว ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ในการเดินทางออกไปยึดอณูฝัฒนธรรมอยู่ในเวทีโลกนั้น ประเทศไทยเรามักจะไม่ค่อยยึดดอกในเรื่องความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีหรือความเข้มแข็งทางการเมือง แต่มักจะมีจุดเด่นในเรื่องวัฒนธรรม เนื่องจากความที่เป็นชาติที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่เป็นสังคมชาวพุทธ เป็นชาติที่มีภาษาของตัวเองอย่างชัดเจน มีวิถีชีวิตหลายอย่างที่ตกผลึกในตัวเองจนสร้างความแตกต่างจากคนอื่น ๆ ได้ ดังนั้น ในสนามการต่อสู้ด้านเศรษฐกิจในเวทีตลาดโลก สิ่งประเทศไทยจะนำไปเป็น"จุดขาย"ได้นั้น

จึงมักจะเป็นเรื่องทางวัฒนธรรม และเราก็ยังมีคำถามที่จะต้องถามต่อไปจากจุดนี้ว่า แม้แต่จะนำเอาวัฒนธรรมไทยไปเป็นจุดขายนั้น เราจะขายออกหรือเปล่า ขายแล้วจะคุ้มทุนหรือจะเป็นแบบทุนหายกำไรหดหรือเปล่า และกำไรที่ได้จากการขายจะเอามาทำอะไรกับต้นทุนที่ร่อยหรอไปหรือเปล่า

(iii) ปริมาณพลที่จะเห็นปรากฏการณ์เรื่องนี้ได้ชัดเจนที่สุดก็คือ ธุรกิจของสายการบินแห่งชาติ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่พรมแดนของ"ความเป็นไทย" และ"ความเป็นสากล" จะมาพบกัน สุทธิณี ละไมเสถียร (2538) ได้ศึกษาว่า บริษัทการบินไทยได้นำเสนอภาพแห่งความเป็นไทยแก่สาธารณชนทั่วโลกโดยผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อโฆษณาของสายการบินอย่างไรบ้าง กรณีตัวอย่างเช่นนี้อาจจะเป็นการนำร่องในการก้าวเดินของเราต่อไป

ผลจากการศึกษาพบว่า "ความเป็นไทย" ที่ถูกคัดเลือกให้นำเสนอตัวเองต่อสายตาโลกนั้นมีอยู่สองระดับด้วยกัน ด้านแรกเป็นวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นวัตถุสิ่งของและศิลปะความบันเทิง เช่น อาหาร ภูมิศาสตร์ ข้าวของเครื่องใช้ ด้านที่สองเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมมากขึ้น เช่น อากัปกริยา ความมีน้ำใจ เป็นต้น

และเมื่อวิเคราะห์ลึกลงไปถึงความหมายที่อยู่ในโฆษณาแต่ละชุดแล้ว ผู้ศึกษาได้อ่านความหมายว่า เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว วัฒนธรรมและวิถีชีวิตในโลกของตะวันตกในยุคปัจจุบันค่อนข้างจะมีรูปแบบเดียว (Monotone) น่าเบื่อหน่าย ซาดส์สัน ในทางตรงกันข้าม วัฒนธรรมไทยหรือเมืองไทย กลับมีความหลากหลาย มีความแตกต่าง และมีสีสัน วัฒนธรรมไทยนั้นมิได้ใช้ประโยชน์ได้ในแง่มุมเดียว หากแต่มีลักษณะเอนกประสงค์ (เช่น เมืองไทยใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ทั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยว ชื้อของ พักผ่อน จัดประชุม ฯลฯ) หรือกล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ จุดยืนของ "ความเป็นไทย" นั่นก็คือ การขายความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ส่วนจุดขายในเรื่องงานบริการที่เราอาจจะไม่ได้เน้นด้านประสิทธิภาพเท่าใดนัก หากแต่ได้เน้นด้านมิตรภาพ เช่น ความมีน้ำใจ ความห่วงใย ความอ่อนโยนนุ่มนวล ซึ่งทั้งหมดนี้น่าจะมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมไทยเดิมที่สั่งสอนให้รู้จักคิดถึงผู้อื่นเป็นสำคัญ (Altruism) ดังที่ปรากฏว่าคนไทยมีคำกล่าวในทำนองนี้อยู่ไม่น้อย เช่น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา รู้จักคิดถึงคนอื่นบ้าง ห่วงเขาห่วงเรา ฯลฯ ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะถือตนเองเป็นศูนย์กลาง (Self-centered) และการบินไทยได้นำพื้นฐานดังกล่าวมาเป็นรากฐานของแนวทางให้บริการ

จากงานศึกษาชิ้นนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า การคัดเลือกแง่มุมของวัฒนธรรมไทยออกไปนำเสนอเพื่อให้มี"ที่ทาง"อยู่ในสากลโลกนั้น น่าจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องแล้ว ทั้งนี้เพราะจุดขายทั้งสองนั้น หากสามารถยกระดับให้เป็นมิติในความคิดและสำนึกของวัฒนธรรมสากล คือความหลากหลายและการรู้จักคิดถึงผู้อื่นแล้ว ก็นับว่าวัฒนธรรมไทยได้มีส่วนในการสร้างสรรค์โฉมหน้าของวัฒนธรรมสากลให้มีความงดงามมากยิ่งขึ้น

(iv) อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็ยังคงมีความกังวลตกค้างอยู่ว่า โฆษณาเรื่อง "ความเป็นไทย" ในสื่อสิ่งพิมพ์ของการบินไทยนั้น จะเป็นไปตามหลักตรรกะของสังคมยุคหลังสมัยใหม่ (Post-

Modern) ที่ว่า "สิ่งที่อยู่ในโลกแห่งจินตนาการกับโลกแห่งความเป็นจริงนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องเดียวกัน และสามารถจะเป็นเรื่องแบบทางใครทางมัน" เพราะหากเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็จะมีประโยชน์อะไรที่จะเหลือ "ความเป็นไทย" เอาไว้ในแผ่นพับ โปสเตอร์ และบรรยากาศบนเครื่องบินไทยเท่านั้น แต่ในสังคมไทยเองมีแต่จะห่างไกลจากสิ่งที่ปรากฏในโฆษณาออกไปทุกที หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วัฒนธรรมไทย (ฉบับที่นำเอาออกไปอวดสายตาชาวโลกนั้น) เป็นแต่เพียง "จุดขาย" แต่หาใช่ "วิถีชีวิตที่แท้จริง" ของคนไทยไม่ และนี่อาจจะถึงเวลาที่เรจะต้องหันหลังกลับมาสร้างสรรค์ความเป็นจริงให้เหมือนอย่างที่เราได้เที่ยวไปเล่าให้คนอื่นฟังแล้วกระมัง (ความวิตกกังวลแบบของผู้เขียนปรากฏอยู่ในงานโฆษณาเหล่านี้หนึ่งที่มีเสียงเด็กกับเสียงคนแก่พูดถึงลักษณะความเป็นไทยในลักษณะที่ขัดแย้งกันโดยสิ้นเชิง)

(4.3) ภาพที่เป็นจริงของกระบวนการเข้าสู่โลกาภิวัตน์ด้านวัฒนธรรม

ปัญหาที่เผชิญหน้าคนไทยในยุคโลกาภิวัตน์นั้นคงจะไม่แตกต่างไปจากเมื่อครั้งเกือบ 100 ปีที่แล้วซึ่งเป็นอีกช่วงเวลาหนึ่งที่กระแสวัฒนธรรมตะวันตกได้ไหลบ่าเข้ามาอย่างมาก (แต่ระดับความกังวลใจของคนไทยสมัยนั้นกับสมัยนี้จะมากน้อยแตกต่างกันอย่างไร เป็นเรื่องที่ยังไม่มีคำตอบ) แต่ทว่า เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว กระแสวัฒนธรรมจากภายนอกในยุคปัจจุบันนี้มีอัตราการไหลบ่าแบบว่ามาเร็ว มาแรง และมาบ่อยมากกว่าในครั้งอดีตอย่างแน่นอน ผู้เขียนจึงมีข้อสังเกตดังนี้

(i) หากจะให้ยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นภาพพจน์ของสภาวะการณ์ปัจจุบันของวัฒนธรรมไทยที่กำลังต้องดำเนินการอยู่ 2 อย่างต่อกระแสวัฒนธรรมโลกที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นแล้ว เรื่องของการประกวดนางสาวไทยดูจะเป็นภาพตัวแทนที่ดีที่สุดของอาการละล้าละลังที่วัฒนธรรมไทยต้องเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมโลก

แต่ครั้งอดีตนั้น การประกวดนางสาวไทยเป็นเรื่องราวในระดับประเทศ ดังนั้น มาตรฐานของการคัดเลือกจึงกำหนดมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมของไทยเอง เริ่มตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพ เช่น ความสูง สัดส่วน หน้าตา ตลอดจนไปจนถึงเรื่องอากัปกริยา (เช่น อ่อนหวาน นุ่มนวล) แต่ต่อมา เราก็เริ่มเอาการประกวดนางสาวไทยไปต่อแถวเข้ารอบกับการประกวดนางงามโลกหรือนางงามจักรวาล หลังจากนั้น มาตรฐานและหลักปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกวดนางสาวไทยก็ค่อยๆ เปลี่ยนโฉมหน้าไป โดยมีติด้านกายภาพ (ความสูง สัดส่วน) เป็นสิ่งแรกที่ต้องปรับเปลี่ยนไป จากนั้นมิติด้านอากัปกริยาก็อ่อนๆ แปรตามไป (นางสาวไทยต้องเดินได้อย่างกระฉับกระเฉง ไม่ใช่ขนาดเยื้องกรายแบบก่อนแล้ว)

และแล้ว พื้นที่สังคมไทยก็เริ่มไม่เหมาะสมที่จะผลิตนางสาวไทยที่ได้มาตรฐานสากล เพราะวิธีการกินอาหารแบบไทยๆ นั้น จะทำให้รูปร่างใหญ่โตสูงขนาดฝรั่งนั้นเป็นไปได้ยาก ยิ่งเรื่องอากัปกริยารวมทั้งการที่ต้องมีความคิดเปิดกว้าง ก้าวหน้า รอบรู้โลก จากสาวสวยแบบไทยๆ ก็ยิ่งเป็นคุณสมบัติที่ไม่อาจจะผลิตได้จากเบ้าหลอมของเราเอง ทางออกในเรื่องนี้จึงเป็นบรรดานางงามอิมพอร์ตทั้งหลายที่มีสัดส่วนของ "ความเป็นไทย" หลงเหลืออยู่บ้าง (เช่น ยิ้มง่าย ใจดี ทำท่าเอียงอายเป็น)

แต่ทว่าในช่วงหลังๆ นี้ ความตื่นตัวเรื่องวัฒนธรรมไทยโดยเฉพาะมิติด้านภาษามีมากขึ้น ความสามารถในการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือวัดระดับ"ความเป็นไทย"จึงมีความสำคัญขึ้นมา และถูกนำไปใช้เป็นเกณฑ์ตัวหนึ่งในการพิจารณาคัดเลือกนางสาวไทยด้วย ซึ่งหมายความว่าแรงผลักดันจากท้องถิ่น (เมืองไทย) เริ่มตื่นตัวขึ้นมา และมีผลทำให้นางสาวไทยในปัจจุบันสามารถพูดภาษาไทยได้อย่างถูกต้องอักขระ แต่อาจจะไม่ค่อยสวยตามมาตรฐานสากล

มาตรฐานการคัดเลือกนางสาวไทยในยุคที่เราเอาวัฒนธรรมในเรื่องนี้ไปผูกติดอยู่กับวัฒนธรรมสากล จึงทำให้มาตรฐานดังกล่าวเกิดอาการล้าละล้งเลียงไปทางซ้ายที่ขวาที่อย่างที่กำลังเห็นอยู่ จนใดก็จนนั้น วัฒนธรรมไทยในส่วนเลี้ยวอื่นๆ ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมสากลก็คงจะตกอยู่ในลักษณะการเดียวกัน

(ii) ปราบกฎการณ์ดังกล่าวนี้ให้ข้อสรุปว่า การจะเข้าสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกันทางสากล โดยทั้งยังคงรักษาความเป็นตัวของตัวเองอยู่ได้โดยไม่ถูกดูดกลืนไปนั้น คงเป็นเรื่องไม่ง่ายเท่าใดนัก (เราอาจจะทำได้ในเรื่องวัฒนธรรมแบบง่ายๆ ที่ผิวเผิน เช่น การดูฟุตบอลโลกที่เล่นจากทุกทีมทั่วโลกด้วยวิธีการดูแบบไทยๆ คือ มีการพนันขันต่อแบบนานาชนิด หรือการดื่มเบียร์ที่มีรสชาติเดียวกันทั่วโลก คงมีแต่วิธีรินเท่านั้นที่เป็นแบบไทยๆ เป็นต้น)

สำหรับกลุ่มบุคคลที่จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นกองหน้าในการดำเนินการของกระบวนการทางวัฒนธรรมทั้ง 2 กระบวนการนั้น ผู้เขียนมีทัศนะส่วนตัวว่าน่าจะเป็นภารกิจของชนชั้นกลางไทย ซึ่งเป็นชนชั้นที่เป็นรอยต่อระหว่างชนชั้นอื่นๆ ในสังคมไทยกับโลกภายนอกแบบสากลนิยม และการที่ชนชั้นกลางไทยจะดำเนินการกระบวนการทั้งสองได้ดีมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับฝีมือและประสบการณ์ของชนชั้นนี้ ซึ่งอาจจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่ชั้นผสมผสานวัฒนธรรมย่อยๆ ในระดับชาติของไทยเสียก่อน

ตอนที่ 4 : ประเด็นทางวัฒนธรรมใหม่ที่น่าจะศึกษาวิจัย

หลังจากที่ได้พิจารณาแกนกลางของวัฒนธรรมใหม่แล้ว ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะว่า ประเด็นการศึกษาด้านวัฒนธรรมใหม่ที่ยังไม่ค่อยได้รับความสนใจทั้งจากนักสังคมศาสตร์และจากนักนิเทศศาสตร์ แต่เป็นประเด็นที่ควรจะทำวิจัยต่อไปในอนาคต ควรจะมีเรื่องอะไรบ้าง

ในที่นี้ผู้เขียนได้ใช้มุมมอง 2 มุม ในการพิจารณาประเด็น มุมมองแรกคือ การพิจารณาแง่มุมบางแง่มุมของวัฒนธรรมใหม่ เช่น ด้านที่มุ่มมิดหรือด้านที่เป็นปัญหา มุมมองที่สองคือพิจารณาในเชิงปฏิบัติการทางวัฒนธรรมว่า ใครบ้างที่เป็นกองหน้าของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่นี้

จากมุมมองทั้ง 2 ผู้เขียนได้จัดกลุ่มประเด็นที่น่าจะศึกษาต่อไปดังนี้ คือ

- 4.1 ความรุนแรง : มุมมิดของวัฒนธรรมใหม่
- 4.2 สำนักแห่งความมั่นใจในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่

4.3 วัฒนธรรมแห่งความเสมอภาค

4.4 ผู้ผลิต ผู้เผยแพร่ และผู้บริโภคในวัฒนธรรมใหม่

4.5 ขนชั้นกลางกับวัฒนธรรมใหม่

(4.1) ความรุนแรง : มุมมองของวัฒนธรรมใหม่

หากเรายอมรับบทวิเคราะห์ที่นำเสนอมาตั้งแต่ต้นว่า วัฒนธรรมใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น จะมีสถาบันสื่อมวลชนเป็นเครื่องกลั่นวัฒนธรรมที่สำคัญ โดยที่สื่อได้แทรกตัวเข้ามาเป็นตัวจัดจ้งหะการใช้ชีวิตประจำวัน ชีตติทางวิธีคิดและประเด็นที่ควรจะพูดคุย หล่อหลอมอารมณ์ความรู้สึก ฯลฯ ดังนั้น หากนำเอาทฤษฎีการสร้างความเป็นจริงทางสังคมที่ P. Berger นำเสนอมาอธิบายปรากฏการณ์ ก็จะได้ผลดังนี้ คือ

(1) เนื้อหาย่อยๆ ของทฤษฎีกล่าวไว้ว่า มนุษย์เรามีโลกที่ห่อหุ้มตัวเองอยู่ 2 ชั้น โลกชั้นแรกเป็นโลกทางกายภาพ (Physical world) ซึ่งอาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก แต่โลกชั้นที่สองเป็นโลกทางสังคม-วัฒนธรรม (Social world) ซึ่งแต่ละสังคมสร้างขึ้น (Constructed) ทฤษฎีนี้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า โลกแห่งความเป็นจริงแท้ๆ อย่างสมบูรณ์นั้นไม่มี มีแต่ว่าในแต่ละยุค แต่ละสมัย แต่ละวัฒนธรรม โลกทางสังคมจะถูกสร้างขึ้นอย่างไร ตัวอย่างเช่น ในยุคสมัยก่อนหน้ากาลิเลโอ ความเข้าใจที่ว่าโลกแบนก็เป็นความเป็นจริงของคนในสมัยนั้น

การที่โลกเชิงสังคมของปัจเจกบุคคลจะเป็นอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับสถาบันที่เป็นตัวก่อสร้างความเป็นจริงนั้น ดังเช่นที่ทุกวันนี้ สื่อมวลชนกำลังเล่นบทบาทเป็นตัวกลางที่แทรกตัวเข้าอยู่ระหว่างปัจเจกบุคคลกับโลกแห่งความเป็นจริง โดยที่ปัจเจกบุคคลแต่ละคนก็จะเลือกรับความเป็นจริงจากสื่อ ในลักษณะที่เป็นปฏิสัมพันธ์ (interaction) ด้วยเหตุนี้ คน 2 คนที่นั่งดูข่าวบนายกฯ ให้สัมภาษณ์เหมือนกัน ก็ยังสร้างโลกแห่งความเป็นจริงที่แตกต่างกัน

(2) อิทธิพลของโลกทางสังคมนี้ทำให้กระบวนการเลือกรับรู้เหตุการณ์ กระบวนการตีความ และกระบวนการให้ความหมาย (สำนักสังคมวิทยาบางสำนักใช้ศัพท์ว่า "Definition of situation") แตกต่างกันไปอย่างมาก ตัวอย่างเช่น เด็กไทยอาจจะนั่งดูการ์ตูนไทยประเภทเลือดท่วมจอได้อย่างสนุกสนานมันสะใจ แต่เด็กสวีเดนอาจจะรู้สึกที่น่ากลัวจนดูไม่ได้เพราะก้าวร้าวรุนแรง ในขณะที่เด็กสวีเดนอาจจะมองดูฉากคนแก้ผ้าหรือกอดจูบกกันอย่างไม่สะอึ้งสะเพื่อน ในขณะที่เด็กไทยจะต้องเอามือปิดหน้าเพราะรู้สึกว่ "โป๊จ้งเลย"

เมื่อพิจารณาในแง่นี้ เราจึงพบว่า สถาบันสื่อมวลชนไม่เพียงแต่จะทำงาน 3-4 อย่างตามที่รับรู้กันทั่วไป คือ ให้ข่าวสาร ให้การศึกษา และให้ความบันเทิงเท่านั้น หากทว่าสถาบันนี้ยังทำการติดตั้งโปรแกรมโลกทางสังคมให้แก่คนในสังคม และปัจจุบันนี้เราจะพบว่า บางแง่มุมที่สื่อมวลชนได้สร้างโลกรอบๆ ตัวของคนไทยนั้น มีลักษณะที่แตกต่างไปจากโลกทางวัฒนธรรมเดิม ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ทศนะในเรื่องความรุนแรง

(3) เนื่องจากสื่อมวลชนเป็นสื่อสมัยใหม่ที่มีลักษณะเป็นสากลอย่างมาก ดังนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นกับสื่อมวลชนในที่หนึ่งจึงคล้ายคลึงกันในที่อื่นๆ ความกังวลใจที่คนทั่วไปมีต่อเรื่องอิทธิพลของสื่อมวลชนก็คือ ด้วยลักษณะที่เป็นลูกผสมระหว่างธุรกิจกับอุดมการณ์ จึงมีสื่อมวลชนจำนวนมากน้อยที่หากินอยู่กับสัญญาอนุญาตพื้นฐาน 2 ประการของมนุษย์ (ตามทัศนะของ Freud) คือ เรื่องเพศและความรุนแรง โดยเฉพาะในเรื่องความรุนแรงนั้น มีความใส่ใจและค้นคว้าศึกษาวิจัยกันอย่างเป็นการใหญ่โต อย่างเช่นในกรณีของไทย ก็มีข้อค้นพบว่า เด็กไทยนั่งดูการ์ตูนทางโทรทัศน์ที่มีภาพคนจะทำร้ายกันถึงวันละ 50 กว่าครั้ง (จนด้านชาติต่อการใช้ความรุนแรง) และคงจำกันได้ว่าประธานาธิบดีคลินตันเคยขอร้องฮอลลีวู้ดว่า ให้เพลๆ มือกับการสร้างหนังที่ใช้ความรุนแรงลงบ้าง เพราะขณะนี้แรมโบ้ตัวจริงนอกจอกำลังอาละวาดมากขึ้นทุกที

(4) ก่อนหน้าที่สื่อมวลชนจะสร้างโลกทางสังคมที่คุกรุ่นไปด้วยความรุนแรงมาห่อหุ้มคนในสังคมนั้น โลกทางสังคมของวัฒนธรรมไทยเดิมถูกสร้างขึ้นมาบนหลักการที่สำคัญของพุทธศาสนา 2 ประการ คือ ประการแรก มนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ล้วนแต่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้น มนุษย์เราจึงไม่ได้แยกตัวออกมาจากสรรพสิ่งต่างๆ หากแต่ยังยืนอยู่ในแถวเดียวกัน (แบบว่ามาก็ก้าวด้วยกัน ไปก็ไปด้วยกัน) ด้วยเหตุนี้ มนุษย์เราจึงไม่ใช่เจ้าโลก และไม่ใช่มั้แต่ผู้ที่จะมีสิทธิอาศัยอยู่ในโลกนี้แต่เพียงผู้เดียว (อันที่จริง มีสิ่งอื่นๆ ที่มีชีวิตหรือมีอยู่มาก่อนมนุษย์หลายร้อยล้านปี) มนุษย์จึงต้องแบ่งที่ทางให้แก่สิ่งอื่นๆ บนพื้นพิภพนี้ด้วย

ด้วยปรัชญาหรือโปรแกรมการคิดเช่นนี้แสดงออกเป็นวิธีการปฏิบัติ ชาวสวนไทยจึงมีวิธีการทำมาหากินเหมือนกับคนชาติอื่นๆ ที่มีโปรแกรมการคิดอย่างเดียวกัน คือ ในสวน (ที่สมมติว่าเป็นของเรา นั้น) จะต้องมียี่ทางให้สัตว์เล็กสัตว์น้อย เช่น นก หนู กระรอก อาศัยอยู่ด้วย แต่ในเวลาเดียวกัน เนื่องจากมีส่วนเสี้ยวที่ผลประโยชน์ขัดแย้งกันอยู่บ้าง เช่น กระรอกชอบมาเจาะมะพร้าวกิน ดังนั้น ชาวสวนก็จำเป็นต้องรักษาผลประโยชน์ด้วยการเอาสังกะสีไปพันรอบต้นมะพร้าวเพื่อป้องกันไม่ให้กระรอกเจาะ แต่ในเวลาเดียวกัน ก็เหลือมะพร้าวเอาไว้ 2-3 ต้นให้กระรอกได้กินบ้าง แง่มุมที่น่าสนใจตรงนี้คือ ชาวสวนไม่เลือกวิธีการฆ่ากระรอกให้ตายไป อันจะเชื่อมโยงไปถึงหลักวิธีคิดที่สองของวัฒนธรรมไทยโบราณ

(5) หลักประการที่สองก็คือ การจัดการกับความขัดแย้งด้วยวิธีการแบบอหิงสกรรม ไม่ใช่ความรุนแรง ดังตัวอย่างที่ได้ยกไปข้างต้น แต่ทว่าในยุคนี้ โปรแกรมการคิดดังกล่าวกำลังถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ปัจจุบันนี้ ถ้าเราลองดูโฆษณาฆ่าแมลง เราก็จะพบโปรแกรมใหม่ที่ว่า "มียุงร้ายที่ไหน เราจะปราบไม่ให้เหลือหลอ ... ขนาดแมลงสาบยังตาย แล้วยุงจะไปเหลืออะไร" ปฏิบัติการทางสังคมเช่นนี้ เป็นกระบวนการวางโครงสร้างพื้นฐานจิตสำนึกของคนไทยรุ่นใหม่ว่า ในโลกใบนี้ จะต้องมียี่แต่มนุษย์เราเท่านั้น นี่ยังไม่ต้องกล่าวถึง "จิตสำนึกนักฆ่ามืออาชีพ" ที่เด็กๆ ของเราฝึกฝนตั้งแต่หัวเท่ากำปั้นด้วยการเล่นเกมกดคอมพิวเตอร์ที่เด็กๆ ร้องแต่ว่า "ฆ่ามันเลยๆ"

นอกเหนือจากการใช้ความรุนแรงที่ผ่านรูปแบบความบันเทิง เช่น การ์ตูนประเภทเจ้าโลก การยิงทำร้ายกัน โฆษณา หนังสือ ละคร ฯลฯ ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะของภาษาที่ใช้ในสื่อเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็น ภาษา"สู้รบ"ทั้งนั้น หากเราเริ่มเปิดหนังสือพิมพ์ตั้งแต่หน้าหนึ่ง หน้าข่าวต่างประเทศ หน้าสตรี หน้าการศึกษา หน้าบันเทิง ไปจนถึงหน้ากีฬา เราจะพบคำศัพท์ประเภท "ศึกถูกหนังระเบิด แล้ว หุ่นทะลัก แฟนเพลงรุมทิ้ง สงครามทางเพศปะทุ ฯลฯ คำศัพท์เหล่านี้ในวงการสื่อมวลชน เรียกว่า เป็นการสร้างความรุนแรงทางความคิดโดยผ่านการใช้ภาษา (Militarization of language) ทำให้โลกทางสังคมที่ห่อหุ้มตัวเรามีแต่สงครามและความขัดแย้งอย่างหาสันติและความสงบไม่ได้ ในทัศนะส่วนตัวของผู้เขียนแล้ว ปัญหาของวัฒนธรรมในส่วนนี้มีความรุนแรงไม่น้อยไปกว่าปัญหา การพูดภาษาไทยหรือการแต่งชุดไทย เพราะถ้าเราพูดภาษาไทยได้อย่างชัดถ้อยชัดคำ หากทว่าพูดได้แต่คำว่า "สามันเลย" "มองหน้าแล้วเป็นไร" "มีอะไรอะป่าว" วัฒนธรรมไทยที่ชัดเจนนั้นก็ เป็น วัฒนธรรมที่น่ากลัวมากที่สุดทีเดียว

(4.2) สำนึกแห่งความมั่นใจในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่

คุณลักษณะประการหนึ่งที่ยังปรากฏอยู่ในค่านิยมของ"วัฒนธรรม"ก็คือ ต้องมีการปรับเปลี่ยน และมีการแลกเปลี่ยนกับวัฒนธรรมอื่นๆ อยู่เสมอ เพราะวัฒนธรรมที่อยู่หยุดนิ่งและไม่ไหลเวียนย่อม มีสิทธิ์ที่จะเน่าสลายไปได้ ในกรณีของวัฒนธรรมไทยนั้น จากการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ที่ ผ่านมาพบว่า ชนชาติไทยก่อร่างสร้างวัฒนธรรมของตนเองมาด้วยการปรับเปลี่ยนและแลกเปลี่ยน กับวัฒนธรรมของชนชาติอื่นๆ ที่แวดล้อมอยู่ตลอดเวลา สิ่งเดียวที่อาจจะแตกต่างออกไปก็คือ การ ปรับเปลี่ยนและแลกเปลี่ยนนั้นดำเนินไปอย่าง "เป็นต่อ" หรือ "ตกเป็นรอง" กระทำอย่างมีความมั่นใจ หรืออยู่ในอาการละล้าละลังที่จะต้องปรับเปลี่ยนและแลกเปลี่ยน

(1) ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมนี้ ผู้เขียนสนใจแนวคิดของปีเตอร์ เบร์เกอร์ (Peter Berger) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน สำนักปรากฏการณ์นิยม ที่สนใจว่า ลักษณะของสังคมที่มีความทันสมัย (Modernity) เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นั้นจะสร้างผลกระทบอะไรบ้าง ให้เกิดกับสำนึกของผู้คน

เบร์เกอร์กล่าวถึง"สังคมสมัยใหม่"ว่า เป็นสังคมที่มีต้นกำเนิด มีวิวัฒนาการ และมีการก่อตัว มาบนระบบเศรษฐกิจที่ใช้หลักเหตุผลและใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก (rationalized & technological economy) รวมทั้งสถาบันอื่นๆ ของสังคมก็พัฒนาไปในลักษณะเดียวกัน สังคมเช่นนี้ก่อผลกระทบ อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งต่อสำนึกของบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในสังคมนั้น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนิน ชีวิตประจำวัน สำนึกต่อเรื่องเวลาและจังหวะของชีวิต (เช่น ทุกอย่างต้องรีบร้อนและรวดเร็ว ต้อง บริหารเวลาเป็นนาฬิกา) ต่อการพัฒนาความเป็นตัวตน (เช่น เอกลักษณะของเอกบุรุษ โดดเด่นไม่ เหมือนใคร) ต่อการตีความหมายของชีวิตและจักรวาล (ที่เห็นชัดคือ มิติด้านศาสนา เช่น การจัดทำ เหยียบหลวงพ่อกุณรู้น"กูรักมึง") รวมทั้งธรรมชาติของการเมือง (เช่น ประชาชนไทยมีสำนึกว่า ปัญหาคอขาดบาดตายที่สุดในระบบประชาธิปไตยคือ การซื้อขายเสียง)

(2) เมื่อนำแนวคิดของเบอร์เกอร์มาส่งดูสังคมไทยในปัจจุบันนี้ ผู้เขียนเข้าใจว่า ปัจจุบันนี้คนไทยทั้งหมดคงจะเห็นพ้องต้องกันอย่างแน่นอนว่า สังคมไทยเราเป็นสังคมที่มีความทันสมัยอย่างแน่นอน (ความทันสมัยนี้แต่ก่อนเราเรียกว่า เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว แต่ปัจจุบันนี้เราเขยิบมาเรียกว่า เป็นสังคมยุคโลกาภิวัตน์) อย่างน้อยดูในระดับหน้าตาของสังคม ก็ก้าวหน้าทันสมัยเหมือนนานาประเทศอื่นเขา

ในท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านจากสังคมไทยสมัยโบราณมาเป็นสังคมไทยยุคทันสมัยนั้น มีสำนักบางอย่างทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ในยุคของสังคมไทยสมัยเก่า ผู้เขียนเข้าใจว่าบรรพบุรุษของเราอาจจะค่อนข้างมั่นใจว่าเรามีวัฒนธรรมไทย และแม้จะรู้ว่ามี ความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมของไทยไปบ้าง ด้วยการรับเข้า เลือกรับ และปรุง แต่งจากวัฒนธรรมอื่นๆ หลักฐานอย่างง่าย ๆ ที่ผู้เขียนจะใช้ยืนยันความเชื่อนี้ก็คือ ในกรณีของเพลง ไทยเดิมซึ่งบรรพบุรุษรับจากชนชาติอื่นๆ มาดัดแปลงทำให้เป็นของไทย เช่น รับเพลงจากพม่า มอญ เขก จีน แม้แต่ฝรั่ง มาทำเป็นเพลงไทย และสัญญาณที่บ่งบอกถึงความมั่นใจอย่างสูงสุดของบรรพ บุรุษไทยที่แม้จะคัดลอกดัดแปลงวัฒนธรรมของคนอื่น แต่ทว่า ก็ได้นำเอาวัฒนธรรมต่างชาติ เหล่านั้นมาผ่าน"กระบวนการทำให้เป็นไทย"ไปเสียแล้ว สัญญาณนั้นก็คือการระบุแหล่งที่มาของ วัฒนธรรมนั้นด้วย ดังเช่นที่เพลงไทยเดิมจะมีชื่อของเจ้าของตำรับระบุอยู่ข้างหน้า เช่น ฝรั่งรำเท้า เขกต๋อยหม้อ จีนรำพัด พม่าเห่ เป็นต้น

(3) เมื่อเปรียบเทียบกับคนรุ่นเก่าแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่า แม้แต่สำนักที่มีต่อตัว วัฒนธรรมไทยเองแท้ๆ คนในรุ่นปัจจุบันก็อาจจะสั่นคลอนเสียแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่าวัฒนธรรมไทยนั้น คืออะไร อยู่ตรงไหน มีความหมายอะไรในสังคมเช่นปัจจุบันนี้ และถ้ามีความหมายจริงๆ จะมี ความหมายว่าอย่างไร ทั้งนี้โดยยังไม่ต้องไปพูดถึง"กระบวนการรับเข้าและส่งออก" วัฒนธรรมไทยกับ วัฒนธรรมอื่นๆ ที่แม้จะมีการดำเนินการอยู่มากมายในเชิงปริมาณ และก็คงจะเป็นไปในทำนอง เดียวกับบรรพบุรุษ คือต้องทำวัฒนธรรมจากภายนอกให้ผ่านกระบวนการเป็นไทยเสียก่อน แต่สิ่งที่ อาจจะแตกต่างไปจากครั้งอดีต ก็คือ เรามั่นใจในการดำเนินการนั้นมาน้อยเพียงใด

(4) เหตุการณ์ที่ทำหน้าที่เป็นเสมือนมาตรหยังวัดความลึกของสำนักที่มีต่อวัฒนธรรมไทยก็ คือ การสร้างโครงการรณรงค์วัฒนธรรมไทยขึ้นมาในปี พ.ศ.2537 ซึ่งเมื่อเริ่มเปิดตัวขึ้นมาก็ได้ ก่อให้เกิดการแตกตัวของความคิดที่จะตีความหมายของเหตุการณ์ครั้งนี้ออกไปเป็นหลายสาขา บาง กระแสตีความว่า การรณรงค์นี้น่าจะหมายความว่าเรากำลังระดมสรรพกำลังของวัฒนธรรมไทยให้ กระชับแข็งแกร่งยิ่งขึ้นเพื่อก้าวไปพร้อมกับวัฒนธรรมโลก หรืออาจจะมีความหมายว่า วัฒนธรรม ไทยกำลังอยู่ในอาการบ๊อบบี้เต็มทีจนต้องลุกขึ้นมารณรงค์กัน

ปฏิกิริยาที่คนไทยกลุ่มต่างๆ มีต่อการรณรงค์วัฒนธรรมไทยนั้นเป็นมิติด้านอัตวิสัยที่น่าสนใจ ซึ่งผู้เขียนพบว่าอย่างน้อยก็มีอยู่ 4-5 สำนัก สำนักแรกมาจากกลุ่มที่มองโลกในแง่ดีว่า โครงการ รณรงค์เช่นนี้จะมีประโยชน์ เนื่องจากเป็นกระบวนการสืบทอดวัฒนธรรมไทยให้แก่คนรุ่นหลัง โดยที่

ตามปกติ การสืบทอดนี้อาจจะทำอย่างเป็นแบบธรรมชาติ ค่อยเป็นค่อยไป แต่การมาจัดระบบให้เป็นรูปแบบของการรณรงค์ก็อาจจะสร้างความคึกคักทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นได้อย่างดี (เหมือนบรรยากาศของการลงแขกทางวัฒนธรรม) ส่วนกลุ่มที่สองเห็นว่า วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เป็นธรรมชาติของชีวิต เป็นเรื่องที่มาบรรจบกันไม่ได้ รณรงค์ไปก็ผิดธรรมชาติของวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นจะรณรงค์หรือไม่รณรงค์ก็มีผลเหมือนกัน กลุ่มที่สามมีความเห็นว่า ถ้าจะรณรงค์กันแล้วก็ต้องทำตั้งแต่สุดยอดจนถึงระดับรากลึก ที่เราบรรจบวัฒนธรรมกันอยู่นั้นยังเป็นแค่ระดับเปลือก ยังเจาะไม่เข้าถึงแม้แต่ชั้นของกระดูก เพราะฉะนั้น เรื่องถึงแก่นก็คงไม่ต้องพูดถึง ทักษะที่สี่ที่ค่อนข้างจะมองโลกในแง่ร้าย เนื่องจากกลุ่มนี้ได้ตีความว่า สิ่งใดก็ตามที่ถูกหยิบยกมารณรงค์นั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงภาวะอ่อนแอหรือภาวะชะงักงันของสิ่งนั้นอยู่เสมอ การหยิบเอาเรื่องวัฒนธรรมไทยมารณรงค์ก็ย่อมแปลว่าวัฒนธรรมไทยกำลังตกอยู่ในอาการที่มีแต่ทรงกับทรุดเท่านั้น และทักษะสุดท้าย ซึ่งประเมินการรณรงค์ไปในแง่ร้ายอย่างเต็มที่คือ ยิ่งรณรงค์ก็ยิ่งเท่ากับเร่งวันตายของวัฒนธรรมไทยให้มาถึงเร็วก่อนกำหนด เพราะฉะนั้น ข้อเสนอที่เป็นรูปธรรมก็คือ ควรจะหยุดรณรงค์ได้แล้ว

ผู้เขียนคิดว่า เราน่าจะมีการศึกษาความคิดเห็นของประชาชนไทยในวงกว้างที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไทยว่า พวกเขาปฏิบัติและรับรู้ความหมายของโครงการรณรงค์วัฒนธรรมไปในทิศทางใดกันบ้าง ซึ่งการศึกษาเช่นนี้จะเป็นการหยั่งวัดสำนึกทางวัฒนธรรมของคนไทยที่น่าสนใจ โดยขอบเขตของการศึกษานั้นอาจจะเริ่มตั้งแต่ค้นหาที่มาและที่ไปของปรากฏการณ์ที่เกิดโครงการเช่นนี้ในสังคมไทย (ซึ่งได้ข่าวว่าเป็นแห่งเดียวในโลก) รวมทั้งปฏิบัติตามสนองจากผู้คนและสถาบันต่างๆ (การจัดกิจกรรม การจัดสัมมนา การทำสโปตโฆษณา) รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นผลกระทบหรือผลสืบเนื่อง ซึ่งคงจะไปไกลกว่าตัวเป้าหมายของโครงการเอง (ผู้เขียนมีทักษะว่า นักวิชาการไม่ควรจะตั้งคำถามและให้คำตอบเพียงแต่ว่า การรณรงค์เช่นนี้จะให้ผลหรือไม่ให้ผลเท่านั้น แต่น่าจะถือว่า โครงการดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งของสังคมที่สามารถทำหน้าที่เป็นไม้หยักความลึกของน้ำได้)

เมื่อหยิบยกประเด็นเรื่องสำนึกแห่งความมั่นใจในวัฒนธรรมขึ้นมาเป็น category ในการศึกษา เราจะพบว่าคำตอบที่ขัดแย้งกันอยู่สองกระแส กระแสแรกเห็นว่า ปัจจุบันคนไทยยังขาดความมั่นใจในวัฒนธรรมใหม่ของไทยเป็นอย่างยิ่ง กระแสหลังมีความเห็นในทางตรงกันข้าม

(5) สำหรับกระแสแรกที่เห็นว่าสำนึกแห่งความไม่มั่นใจในวัฒนธรรมไทยนั้นเป็นคุณลักษณะหลักของคนไทยรุ่นปัจจุบัน ได้หยิบยกเอาเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาวิเคราะห์ เช่น เวลาที่มีปรากฏการณ์การพบปะหรือเผชิญหน้ากันระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมอื่นๆ ได้มีวาทกรรม (discourse) อะไรเกิดขึ้นบ้าง เช่น กรณีที่มีราชาเพลงป๊อประดับโลกไมเคิล แจ็คสัน มาเปิดคอนเสิร์ตเล่นที่เมืองไทย ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เนื้อหาของวาทกรรมที่เป็นหลักในประเด็นนี้จะเน้นหนักไปทางด้านการคัดค้านการเข้ามาของนักร้องท่านนี้ ด้วยข้อหาที่ว่าคุณไมเคิลจะเข้ามาทำลายวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ตัวอย่างของวาทกรรมเช่นนี้ค่อนข้างจะเป็นแบบฉบับที่ถูก

นำมาใช้ทุกครั้งที่เราต้องการจะอธิบายปัญหาเรื่องวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมหรือปัญหาที่วัฒนธรรมไทยมีอาการเสื่อมโทรมลงไป

ได้มีการวิเคราะห์วาทกรรมแบบฉบับที่นำเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาเป็นผู้ร้ายในการทำลายความดีพร้อมของวัฒนธรรมไทย และเป็นแพะรับบาปที่ต้องรับผิดชอบในอาการเสื่อมทรุดของวัฒนธรรมไทยว่า เบื้องใต้ของวาทกรรมชนิดนี้นั้นเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงสำนึกบางอย่างในเรื่องวัฒนธรรมของคนไทย สำนึกแรกก็คือ ความไม่มั่นใจในรากฐานวัฒนธรรมของเราเอง ดังเช่นกรณีตัวอย่างของไมเคิล แจ็คสัน ซึ่งเป็นเสมือนกระแสดมที่พัดกระหน่ำมาทดสอบรากฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นแต่ละแห่งว่ามีความแข็งแกร่งมากน้อยเพียงใด และคงจะมีแต่สิ่งก่อสร้างที่ไม่มั่นคงแข็งแรงเท่านั้นที่จะสั่นสะเทือนแม้เมื่อยามต้องลมแบบแผ่วๆ นอกจากนั้น วาทกรรมแบบดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมที่เอาแต่กันโทษผู้อื่นอย่างไม่ค่อยจะพิจารณาจุดอ่อนของตนเอง และประการสุดท้าย วาทกรรมดังกล่าวนั้นสร้างขึ้นมาบนความเชื่อที่ว่า ของเดิมที่คนไทยเรามีอยู่นั้นมีความดีพร้อมอยู่แล้ว ส่วนของใหม่ที่จะเข้ามาจากภายนอกนั้นก็มีความเลวทรามอย่างชนิดไม่มีดีเจือปนอยู่เลย

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า วัฒนธรรมทุกชาติทุกภาษาย่อมต้องมีการแลกเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลาอยู่แล้ว ดังเช่นที่บรรพบุรุษของไทยก็ได้ดำเนินการมาโดยมิได้หวาดผวาท่อเรื่องการถูกดูดกลืนทางวัฒนธรรมแต่อย่างใด จึงน่าจะเป็นเพราะความมั่นใจในรากฐานวัฒนธรรมของตนเอง จึงสามารถจะแลกเปลี่ยนได้อย่างเสมอภาคเคียงบ่าเคียงไหล่โดยไม่รู้สึกลัวว่า "ต้องตกเป็นรอง" เช่นในปัจจุบัน

(6) สำหรับอีกกระแสหนึ่งกลับตีความตรงกันข้าม โดยเลือกดูจากปรากฏการณ์การผสมผสานวัฒนธรรมย่อยๆ ภายในสังคมไทย โดยที่ในสมัยก่อนนั้น วัฒนธรรมจากส่วนกลางยังไม่แนใจในความเป็นหลัก (Dominant) ของตนเอง ดังนั้นจึงมีกระแสที่ห้ามการสืบทอดวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่างๆ เช่น การห้ามพูดภาษาท้องถิ่นในโรงเรียนหรือสถานที่ราชการ ห้ามศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะเกรงว่าจะทำให้สูญเสียเอกภาพในชาติ แต่ปัจจุบันนี้ วัฒนธรรมไทยกระแสหลักมีความมั่นใจในการหยั่งรากลึกลงในสังคมแล้ว ดังนั้น จึงเปิดเสรีให้วัฒนธรรมกลุ่มย่อยแสดงตัวได้อย่างเต็มที่ ในทำนองเดียวกัน วัฒนธรรมย่อยของคนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มชาวจีนในประเทศไทย ซึ่งจะถูกรับรู้ว่าเป็นวัฒนธรรมระดับล่างอยู่เสมอ (เช่น การพูดไทยไม่ชัด สำนวนเจ๊กตีนไฟ) แต่ปัจจุบันนี้ สังคมไทยก็ได้เห็นการประกาศศักดาของวัฒนธรรมย่อยของกลุ่มชาวจีนในเมืองไทยที่ฉายผ่านสายตาสาธารณะอย่างเปิดเผย (เช่น บรรดาชุดของละครโทรทัศน์ที่มีตัวเอกเป็นชาวจีนในสังคมไทย เช่น ลอดลายมังกร) นี่ก็อาจจะแสดงถึงความมั่นใจของวัฒนธรรมย่อยๆ ในสังคมไทยได้เช่นกัน

(4.3) วัฒนธรรมแห่งความเสมอภาค : ของจริงหรือในจอโทรทัศน์

(1) ในขณะที่วัฒนธรรมไทยเคยมี category ต่างๆ มากมาย เช่น ความเอื้ออาทร การรู้จักประสานประโยชน์ ความมีน้ำใจ ฯลฯ แต่ทว่า category ที่แทบจะไม่เคยติดอันดับในวัฒนธรรมไทยเลยก็คือ ความเสมอภาคเท่าเทียมและความยุติธรรมในสังคม ไม่ว่าสังคมไทยจะมีความทันสมัยทางการเมือง มีความเจริญทางเศรษฐกิจ หรือมีระดับไฮเทคแค่ไหนก็ตาม

ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยให้มีลักษณะเป็นฆราวาสมากขึ้นนั้น เกิดมาจากกระแสผลักดันจากภายนอก และในกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกนี้มีอุดมการณ์หลายอย่างที่เหมาะอยู่กับลักษณะการเป็นโลกฆราวาสนี้ด้วย ฉะนั้น เมื่อวัฒนธรรมไทยรับเอากระแสวัฒนธรรมจากภายนอกมานั้น ก็น่าสงสัยว่าได้ติดเอาอุดมการณ์อื่นๆ เข้ามาด้วยหรือเปล่า อย่างเช่นตัวอย่างอุดมการณ์เรื่องความเสมอภาค

(2) สังคมศักดินามีลักษณะทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากสังคมทุนนิยมในแง่ที่ว่า ในสังคมศักดินานั้นจะมีสัญลักษณ์แห่งการแบ่งแยกทางลำดับชั้นปรากฏเอาไว้อย่างชัดเจน เช่น ใครมีสิทธิจะนั่งผ้าแบบไหน จะกินอาหารแบบไหน จะใช้เครื่องประดับแบบไหน

แต่ในสังคมทุนนิยมนั้น เนื่องจากระบบทุนนิยมนั้นอาศัยอุดมการณ์ 3 อย่าง คือ เสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ เป็นธงชัยในการต่อสู้กับระบบศักดินา ระบบทุนนิยมที่มาพร้อมกับ "ความเสมอภาค" ได้ขจัดความแตกต่างทางลำดับชั้นแบบศักดินาซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนออกไปแล้ว ทั้งนี้ อาจจะเป็นไปได้ว่า สังคมทุนนิยมได้บทรียนมาจากสังคมศักดินาว่า หากปล่อยให้เห็นความแตกต่างระหว่างชนชั้นอย่างเปิดเผยล่อนจ้อนแล้ว ความแตกต่างนั้นจะเป็นบ่อเกิดแห่งความไม่พึงพอใจของมวลชน ดังนั้น หากจะมีความเหลื่อมล้ำกัน ก็ต้องซุกซ่อนเอาไว้ในโครงสร้าง

(3) ในการซุกซ่อนให้ความเหลื่อมล้ำหลบในและมองเห็นความเสมอภาคแผ่พร่าอยู่ในสังคมนั้น สื่อมวลชนจะมีบทบาทช่วยสร้างบรรยากาศอย่างสำคัญมาก ตัวอย่างง่ายๆ ก็คือ ด้วยธรรมชาติของสื่อมวลชนเองที่เกิดขึ้นมาด้วยการผลิตแบบมวลชน ไม่ว่าจะเป็นสื่อประเภทใดก็ตาม ปัจจุบันหนังสือพิมพ์ฉบับที่ประชาชนนิยมมากที่สุด พิมพ์ออกจำหน่ายถึงวันละล้านฉบับ (และจำนวนคนอ่านจะต้องมากกว่านั้นอีก 2-3 เท่า) ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีของการทำวิทยุโทรทัศน์ทำให้ครัวเรือนไทยแทบจะทุกหลังคาสามารถเป็นเจ้าของได้ เช่นเดียวกันกับการมีโทรทัศน์สักเครื่องหนึ่งภายในบ้านก็เป็นได้จริง สำหรับเกือบจะทุกครอบครัวไทย ไม่ว่าจะยากดีมีจนอย่างไร โทรทัศน์ช่วยสร้างความรู้สึกเสมอภาคให้เกิดขึ้นได้โดยง่ายในสังคม เพราะคนชั้นระดับมหาเศรษฐีจนถึงผู้หาเช้ากินค่ำต่างก็ดูภาพและเสียงจากโทรทัศน์ช่องเดียวกันอย่างเท่าเทียม จนดูเหมือนว่าไม่มีความแตกต่างในแง่ประเภท (kind) อีกแล้วในการเสพสื่อ หากจะยังมีการเหลื่อมล้ำหลงเหลืออยู่บ้างก็คงเป็นความแตกต่างในแง่ของดีกรีเท่านั้น เช่น โทรทัศน์แบบสีหรือขาวดำ จอภาพที่นิ้ว เท่านั้น

อันที่จริง ความเสมอภาคเท่าเทียมในแง่ของการเข้าถึงหรือเป็นเจ้าของสื่อ นั้น มิได้เกิดขึ้นแบบม้วนเดียวจบ แต่ทว่า สื่อมวลชนมีทฤษฎีการอธิบายการมีนวัตกรรมใหม่ๆ ในสังคมว่าเป็นไป

ตามหลักการของ Elite-Popularize-Specialize (E-P-S) ตัวอย่างเช่น ในระยะแรก โทรศัพท์จะมีใช้ในกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้น และในขั้นตอนต่อมา ทุกคนแม้แต่ชาวเขาที่อยู่บนดอยก็จะได้ใช้เหมือนกัน ในขณะที่ชนชั้นสูงหันไปใช้โทรศัพท์แบบพิเศษ (มีภาพประกอบ) และชนชั้นกลางใช้โทรศัพท์มือถือ แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ทุกคนก็จะเข้าถึงเทคโนโลยีการสื่อสารเหมือนกัน เพียงแต่ "รักแล้ว (แต่มีเงินน้อย) ก็ต้องรอนาน น้อย" ซึ่งเป็นลักษณะวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากสังคมศักดินาที่ "ชาตินี้ทั้งชาติก็อย่าได้หวัง"

(4) ไม่เพียงแต่"ตัวสื่อ" (Media) เท่านั้นที่ได้สร้างความรู้สึกเสมอภาคให้เกิดขึ้น แม้แต่"ตัวสาร" (Message) เองก็ยิ่งนับวันจะสร้างความรู้สึกที่เสมอภาคให้เกิดขึ้นเช่นกัน ในรายการโทรทัศน์มิได้มีแต่ตัวละครที่เป็นคนชั้นสูงหรือชั้นกลางเท่านั้น แม้แต่ตัวคนรับใช้ก็มีบทบาทที่จะขาดเสียมิได้เช่นกัน รายการประเภทข่าวหรือสารคดี ซึ่งแม้ว่าจะเป็นเวทีสำหรับนำเสนอภาพและเสียงของ "ผู้มีอำนาจในสังคม" เป็นส่วนใหญ่ แต่โอกาสที่ประชาชนคนธรรมดาจะได้แสดงความคิดเห็นบ้างก็ยังพอมีอยู่ แม้แต่ความเสมอภาคในเรื่องเชื้อชาติก็ยังมีโอกาสได้แสดงออกเป็นครั้งคราว ดังเช่นเมื่อตัวละครไทยเชื้อสายจีนสามารถพูดภาษาไทยด้วยสำเนียงจีนได้อย่างเต็มภาคภูมิ (ตัวอย่างเช่นในละครเรื่อง"ลอดลายมังกร") หรือพระเอกนางเอกจากละครเรื่อง "ชิงช้าชาลี" ก็สามารถจะพูดภาษาอีสานได้อย่างไม่กระดากกระเดื่อง

ดังได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า มีนักวิชาการบางกลุ่มตั้งข้อสังเกตว่า ปรากฏการณ์ที่สังคมไทยเริ่มเปิดโอกาสให้มีวัฒนธรรมไทยย่อยๆ จากหลายท้องถิ่น จากหลายเชื้อชาติ จากหลายเพศ จากหลายวัย มีโอกาสเปิดตัวเองต่อเวทีสาธารณะโดยผ่านสื่อมวลชนนั้น แสดงให้เห็นวุฒิภาวะหรือความมั่นใจของ "วัฒนธรรมไทย" ที่เป็นหลักว่าสามารถลงหลักปักรากตนเองได้อย่างมั่นคงแล้ว

(5) ในเรื่องวัฒนธรรมแห่งความเสมอภาคที่ติดมากับกระบวนการกลายเป็นโลกพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยนั้นมีปฏิกริยาที่แตกต่างกันต่อปรากฏการณ์นี้ บางทัศนะเห็นว่า ความเสมอภาคโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดจากการกระทำของสื่อมวลชน (เช่น โทรทัศน์) นั้น เป็นเพียงมายาลวงแบบทันสมัยเท่านั้น เพราะแม้ว่าในจอโทรทัศน์ ทั้งคุณนายและคนใช้จะมีบทบาทสำคัญเท่าเทียมกัน แต่เมื่อจบจากจอโทรทัศน์แล้ว ในโลกนอกจอ อำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันทางสังคมก็ยังคงมีอยู่เช่นเดิม คุณนายก็ยังคงเป็นคุณนาย และคนใช้ก็ยังคงเป็นคนใช้อยู่เช่นเดิม ความเหลื่อมล้ำระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง

แต่แม้กระนั้น เราก็ยังมีคำถามต่อไปว่า แล้วเหตุใดจึงต้องมีการสร้างมายาลวงขึ้นมาเล่า และเมื่อคนทั่วไปก็รู้ว่า นี่เป็นเพียงละครโทรทัศน์น้ำเน่าแบบลวงตาลวงใจ แล้วทำไมยังดูอยู่ สำหรับคำถามแรกนั้น โดยส่วนใหญ่่นักวิชาการจะมีคำตอบอยู่แล้ว โดยการหันไปหาทฤษฎีเรื่องอุดมการณ์จิตสำนึก หรือทฤษฎีเรื่องการเมืองมอมเมาครอบงำทางความคิดว่า เหตุที่ต้องสร้างมายาลวงดังกล่าวนั้นก็เพื่อสะกดให้ผู้ที่เสียเปรียบเคลิบเคลิ้มไปชั่วขณะและยอมรับความเหลื่อมล้ำให้อยู่ตลอดไป แต่ปัญหาที่น่าวิเคราะห์เจาะลึกไปยิ่งกว่านั้นก็คือ การสร้างมายาลวงนั้นทำได้อย่างไร

ส่วนคำตอบของคำถามที่สองว่า ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นมายาลวง ไม่ใช่เรื่องจริง แต่ยังยินดีที่จะเปิดรับและเชื่อถือมัน อาจจะมีปัจจัย 2 ประการที่เข้ามาเกี่ยวข้อง (แต่ถ้าอยากรู้จริงๆ ก็คงต้องทำวิจัยถามผู้รับสารดู) ปัจจัยแรกน่าจะมาจากตัวเนื้อหาของสื่อมันเอง ดังที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า สื่อมันได้สร้างความน่าเชื่อถือติดตัวมา สำหรับในรายการที่มีเนื้อหาแบบเรื่องจริง (Non-fiction) เช่น ข่าว สารคดี ย่อมทำให้ผู้คนเชื่อถืออยู่แล้ว ส่วนในรายการประเภทเรื่องแต่ง (Fiction) นั้นเป็นสัดส่วนของความจริงผสมความลวง (วิธีพูด การแต่งกาย สถานที่ที่เป็นของจริง แต่เรื่องราวเป็นความลวง) ทำให้ผู้ผสมผสานกลายเป็นจริงไปได้

อีกปัจจัยหนึ่งเกิดมาจากข้อเท็จจริงในโลกแห่งความจริงที่เกิดขึ้นเพื่อตอกย้ำเรื่องราวในโลกแห่งจินตนาการเป็นครั้งคราว แม้ว่า ข้อเท็จจริงนั้นจะเป็น ข้อยกเว้น แต่ถึงอย่างไรก็เป็น ความจริง ตัวอย่างเช่น ความโศกเศร้าในการเลื่อนชั้นทางสังคมตามสูตรของซินเดอเรลล่านั้น ก็มีข้อเท็จจริงเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวว่า เด็กสาวจากสลัมได้กลายเป็นดาราชื่อดังหาเงินหาทองได้มากมาย หรือมีชื่อเสียงกลายเป็นนางงามจักรวาล เป็นต้น ข้อเท็จจริงเหล่านี้ทำให้ "ยังมีหวัง" สำหรับเรา

(6) สำหรับปฏิกิริยาของคนบางกลุ่มที่มองเห็นการสร้างความสะดวกสบายในลักษณะดังกล่าวว่า จะให้ผลในทางร้ายโดยให้คำอธิบายว่า เนื่องจากลักษณะสื่อสมัยใหม่มีราคาแพง เป็นสิ่งที่ต้องซื้อหา ถ้ามีเงินต่างกัน ก็จะได้คุณภาพข่าวสารที่ต่างกัน (ถ้าฐานะดีก็ดู pay TV หรือ Cable TV ถ้ารายได้น้อยก็ดู Free TV ไปซึ่งมีคุณภาพแตกต่างกัน) เพราะฉะนั้น ในสังคมที่มีโครงสร้างที่เหลื่อมล้ำกันอยู่แล้ว ข่าวสารในวัฒนธรรมใหม่ก็จะกลายเป็น category ใหม่ที่อย่างน้อยที่สุดก็ช่วยธำรงรักษาความไม่เท่าเทียมนั้นเอาไว้ และอย่างมากที่สุดก็คือ ยิ่งช่วยถ่วงความแตกต่างระหว่างกลุ่มนั้นออกไปมากยิ่งขึ้นจนอาจกลายเป็น "กลุ่มที่มีข่าวสาร" และ "กลุ่มที่ไม่มีข่าวสาร"

(7) ปฏิกิริยาอีกกลุ่มหนึ่งที่ค่อนข้างมองโลกในแง่ดีเสนอว่า การที่สื่อมวลชนนำแนวคิดเรื่องความสะดวกสบายเข้ามามากๆ แม้ว่าจะเริ่มต้นในโลกจินตนาการก่อนเป็นเบื้องต้น (เหมือนอย่างคำสอนเรื่องพระศรีอารยและผู้มีบุญ) แต่นั่นก็เท่ากับเป็นการวางโครงสร้างพื้นฐานทางจิตใจเอาไว้ก่อน

ฉะนั้น แม้ว่าความสะดวกสบายในระยะเริ่มแรกนี้ อาจจะเป็นสิ่งจอมปลอม แต่ทว่า เมื่อปลอมไปปลอมมากก็อาจจะกลายเป็นของจริงขึ้นมาได้สักวันหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขที่ต้องมีก็คือ สำนักที่รู้ตัวอยู่ว่า ทุกวันนี้ "ความสะดวกสบาย" ที่เห็นอยู่นั้นยังไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้ว แต่ทว่าเป็นรายการ "ทำฝันให้เป็นจริง" จำเป็นต้องมีกระบวนการสร้างความสะดวกเป็นกลไกที่ทำงานอย่างสม่ำเสมอ

และกลุ่มนี้ยังมีความเห็นว่า ศักยภาพที่จะทำให้ฝันนั้นเป็นจริงก็ดูว่าจะมีลู่ทางเป็นไปได้ ทั้งนี้ เนื่องมาจากทั้งเหตุผลในแง่หลักการและผลพิสูจน์บางอย่างในความเป็นจริง เหตุผลในทางหลักการก็ดังที่กล่าวมาแล้วว่า สื่อมวลชนมีหน้าที่ทางประวัติศาสตร์ติดตัวมาประการหนึ่ง เช่น เรื่อง "ความเป็นกลาง" อันหมายถึงการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีเวทีแสดงความคิดเห็น นอกจากนั้น หลักการทำงานด้านการตลาดที่ต้องการจะขยายกลุ่มเป้าหมายออกไปให้มากขึ้น ก็ทำให้ต้องจัดพื้นที่ให้กับคนทุกกลุ่ม ตัวอย่างของกรณีนี้ก็เช่น การมี หน้าสตรี อยู่ในหนังสือพิมพ์ประเภท

ประชาานิยม โดยไม่จำเป็นว่าหนังสือพิมพ์นั้นจะมีนโยบายหรือท่าทีต่อสตรีไปในทางใด แต่หากต้องการจะดึงกลุ่มผู้อ่านสตรีเข้ามาด้วยก็ต้องมีหน้าสตรี เป็นต้น

(8) สำหรับทัศนะอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นพวกอนาคตนิยม (Futurist) เช่น อัลวิน ทอฟเลอร์ หรือ จอห์น เนสบิตต์ (ที่กล่าวถึงเรื่องคลื่นลูกที่สามและ Megatrend) นั้นเห็นว่า พัฒนาการของเทคโนโลยีที่นับวันจะแปรรูปจากเทคโนโลยีรวมศูนย์มาเป็นเทคโนโลยีแบบกระจายตัว เช่นตัวอย่างของคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ที่กลายมาเป็นเครื่อง PC เช่นทุกวันนี้ จะเป็นตัวบังคับให้วัฒนธรรมแบบการรวมอำนาจดำรงอยู่ไม่ได้ และจำเป็นที่ทุกสังคมในอนาคตต้องสร้างวัฒนธรรมแห่งการกระจายอำนาจอย่างเสมอภาคไปตามรูปแบบของเทคโนโลยี ตัวอย่างที่สังคมไทยได้ลงลิ้มชิมรสมาแล้วก็คือ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬของ รสช. ที่เป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างเทคโนโลยีรวมศูนย์แบบวิทยุและโทรทัศน์ และเทคโนโลยีแบบกระจายตัว เช่น แฟกซ์ โทรศัพท์มือถือ เป็นต้น

กลุ่มอนาคตนิยมได้ทำนายว่า ในทศวรรษที่ 21 นี้ ด้วยรูปแบบเทคโนโลยีที่กระจายตัวจะบีบบังคับให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมขนาดใหญ่ในทุกๆ ด้าน ตัวอย่างเช่น รูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน จะต้องหลีกทางให้แก่ประชาธิปไตยแบบสายตรง การตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ เช่น การสร้างโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ จะต้องผ่านการลงมติของประชาชนทั่วทั้งประเทศด้วยความช่วยเหลือของระบบ on-line และกลุ่มนี้มีทัศนะแบบวิวัฒนาการนิยม (Evolutionism) คือเชื่อว่า เมื่อวัฒนธรรมและอารยธรรมของโลกเดินก้าวรุดหน้ามาถึงป่านี้นี้แล้ว ก็ไม่มีวันที่จะไถ่เกียรตรอยหลังย้อนกลับไปยังอย่างเด็ดขาด

(4.4) ผู้ผลิต ผู้เผยแพร่ และผู้บริโภคในวัฒนธรรมใหม่

หากเรานำแนวคิดที่พิจารณา "วัฒนธรรม" ในแง่ของกระบวนการผลิตและการผลิตเข้ามาใช้วิเคราะห์วัฒนธรรม เราจะแยกองค์ประกอบของขั้นตอนการผลิตออกได้เป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ ขั้นที่อยู่ในความรับผิดชอบของผู้ผลิต ผู้เผยแพร่ จนกระทั่งถึงขั้นตอนของผู้บริโภค และเมื่อนำแนวพิจารณาเช่นนี้มาวิเคราะห์วัฒนธรรมใหม่ของไทย เราจะพบว่ามีความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมเดิม ดังนี้

(1) ในสำนึกของคนไทยโบราณนั้นเรายังให้ความสำคัญกับ "ผู้ผลิตอุดมการณ์ ผู้ผลิตข่าวสาร" อย่างมาก เช่น เราจะสนใจว่า "นี่ใครพูด" แล้วก็จะให้ความสำคัญกับข่าวสารนั้นไปตามแหล่งข้อมูล (เช่น พ่อแม่ว่ากล่าวแล้วยังไม่รู้จักฟัง) สำหรับฐานะของผู้เผยแพร่นั้นแทบจะเป็นม้านอกสายตา เพราะเป็นเพียง "ม้าใช้ ม้าเร็ว หรือพิราบส่งสาร" เท่านั้น

การจัดลำดับความสำคัญอย่างเลื่อมล้ำระหว่างผู้สร้างและผู้เผยแพร่อย่างแตกต่างกันเช่นนี้น่าจะเป็นลักษณะของสังคมศักดินาที่มีการจัดลำดับชั้นของสถานภาพของบุคคลเอาไว้แน่นอน รวมทั้งกฎกติกาด้วยว่า ผู้ที่มีอำนาจมากกว่า อยู่ในสถานะที่สูงส่งเท่านั้นที่จะเป็นผู้สร้าง

ถ้อยคำ ผู้สร้างวัฒนธรรม ส่วนคนที่อยู่ในลำดับชั้นรองๆ ลงมา ก็จะมีฐานะเป็นเพียงผู้รับคำสั่งไปถ่ายทอดหรือไปปฏิบัติตาม

(2) หากทว่าในสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย โดยเฉพาะในวงการของข่าวสารที่ถูกผลิตผ่านสถาบันสื่อมวลชน อันมีฐานะดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า สถาบันนี้เป็นตัวกลั่น (generate) วัฒนธรรมที่สำคัญ จะมีปรากฏการณ์ว่า ในขณะที่กลุ่มผู้ผลิต (producer) อาจจะหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันไป แต่กลุ่มผู้ที่เผยแพร่ถ่ายทอดนั้นจะเป็นกลุ่มเดิม ดังนั้นจึงอาจจะเป็นการกล่าวที่ไม่เกินเลยไปนักที่อาจจะบอกว่า ในกระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยในปัจจุบันนั้น ผู้เผยแพร่ (distributor) มีความหมายและมีความสำคัญเสียยิ่งกว่าผู้ผลิตหรือผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรม (producer) โดยที่ส่วนใหญ่นักส่วนใหญ่ของคนอาจจะยังคิดไปไม่ถึง

ตัวอย่างปรากฏการณ์เช่นนี้ก็เช่น ในอดีตยุคหนึ่งที่สายส่งหนังไทย (distributor) สามารถที่จะมีอำนาจเป็นตัวกำหนดได้ว่าจะให้ใครเล่นเป็นพระเอกนางเอก โดยไม่ต้องสนใจแง่มุมทางศิลปะจากสายตาของผู้อำนวยการสร้างเลย ในปัจจุบันนี้ก็เช่นเดียวกัน สายส่งหนังสื่อเริ่มที่จะมีอำนาจในการเข้ามำกำหนดการออกแบบหน้าปก โดยที่การแบ่งสัดส่วนรายได้ของสายส่งที่มีถึงหนึ่งในสามนั้น เป็นเครื่องบ่งชี้ที่ดีว่า อำนาจของผู้เผยแพร่กระจายข่าวสารนั้นมีมากกว่าฝ่ายผู้ผลิตเพียงใด (โดยเฉพาะผู้ผลิตในขั้นตอนแรก คือ นักเขียน ซึ่งได้ค่าตอบแทนเพียงหนึ่งในสิบ)

ประการที่พยานอีกอย่างหนึ่งของความสำคัญของผู้เผยแพร่ที่เหนือกว่าผู้ผลิตโดยเฉพาะในแวดวงสื่อมวลชนได้แก่ตัวอย่างงานศึกษาเรื่อง "บทบาทของระบบธุรกิจเทปเพลงไทยสากลต่อการสร้างสรรค์ ผลงานเพลง" ของศมกมล ลิ้มปัทย (2532) ซึ่งได้พบข้อเท็จจริงว่า ศิลปินผู้สร้างสรรค์งานเพลงนั้นต้องดำเนินงานไปตามทิศทางของตลาด (ที่มาจากการประเมินของฝ่ายผู้เผยแพร่) และงบประมาณในการลงทุนผลิตนั้นน้อยกว่างบประมาณในการเผยแพร่ (ทั้งการจัดจำหน่าย การส่งเสริมการขาย และการโฆษณา) อยู่หลายเท่าตัว

(3) และปฏิบัติการทางสังคม (Social practice) ที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ก็ตอกย้ำความเหนือกว่าของผู้เผยแพร่ถ่ายทอดที่อยู่ตามลำดับขั้นตอนต่างๆ เช่น ไม่ว่าหนังสือเล่มนั้นจะผลิตขึ้นมาอย่างดีเพียงใด ถ้าแผงหนังสือไม่เอามาวางบนแผง โอกาสที่หนังสือเล่มนั้นจะถูกมองเห็นจากผู้ซื้อย่อมไม่มีเลย และคงไม่เพียงแต่จะหมดโอกาสที่จะเป็นหนังสือขายดีเท่านั้น หากจะหมดโอกาสแม้แต่จะได้ผู้ใดเกิดในโลกของหนังสือด้วยซ้ำไป ดังนั้นภาพยนตร์ดีๆ จำนวนมากต้องม้วนเสื่อกลับบ้านก็เพราะได้โรงฉายที่ไม่ดี รายการโทรทัศน์ดีๆ ต้องหลุดจากผังรายการเพียงเพราะได้ช่วงเวลาที่มีคนดูน้อย เป็นต้น

ตัวอย่างใกล้ตัวก็เช่น ตัวอย่างโครงการรณรงค์วัฒนธรรมไทยของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) นี้เอง ในขณะที่ สวช. มีฐานะเป็นผู้ผลิตแนวคิดในเรื่องวัฒนธรรมไทย แต่ความจริงแล้ว การที่ประชาชนไทยจะรับรู้แนวคิดนี้น่าจะน้อยเพียงใด หรือรับรู้ออกมาในแง่ไหน ตรงกับที่เจ้าของความคิดต้องการหรือเปล่า ก็ขึ้นอยู่กับ "ถาชีแปลงสาร" ว่าจะเอาใจใส่ในการส่งสารให้

มากนักน้อยเพียงใด และสามารถแปลงสารให้ตรงกับความต้องการของผู้ส่งสารหรือไม่ ตัวอย่างเช่น วัฒน์ ภูวทิศ ได้วิจัยเรื่อง บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในการนำเสนอเรื่องโครงการรณรงค์วัฒนธรรมไทย ของ สวช. ในปี 2537 และพบว่าหนังสือพิมพ์สามารถรายงานได้เพียงในรูปแบบของการบอกข่าวคราวเท่านั้น แต่หนังสือพิมพ์เองยังไม่ได้เล่นหรือยังไม่สามารถจะเล่นบทบาทของการเป็นผู้ตีความ ผู้ให้การศึกษา หรือแม้แต่การเป็นเวทีเสรีทางความคิดได้มากนัก

(4) การศึกษาค้นคว้าวิจัยในเรื่องวัฒนธรรมนั้น เรายังให้ความสนใจกับตัวผู้เผยแพร่ กระจ่ายวัฒนธรรมน้อยเกินไป โดยเฉพาะผู้เผยแพร่ปลายๆ แถว หรือผู้ที่อยู่ในขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการ (เช่น แผงหนังสือ สายส่งหนังสือ) ทั้งๆ ที่กลไกสังคมส่วนนี้ทำหน้าที่เป็นเฟืองข้อต่อ ตัวเล็กๆ แต่ก็เป็นตัวที่เพิ่มความสำคัญมากยิ่งขึ้นทุกที และในขณะทีกลไกการเผยแพร่เหล่านี้ก็ดำเนินการโดยตัวมนุษย์ ดังนั้น ทักษะ ความคิดเห็นและอารมณ์ความรู้สึกของกลุ่มผู้เผยแพร่จึงมี ผลต่อการปฏิบัติการทางวัฒนธรรมไปด้วย เรายังไม่ทราบว่า คนขายหนังสือตามแผงร้านขาย หนังสือเล็กๆ ใช้หลักเกณฑ์อะไรในการหยิบหนังสือเล่มหนึ่งๆ ขึ้นวางบนแผง หรือพวกเขาได้ให้ความหมายมากนักน้อยเพียงใดกับการจัดวางและเรียงหนังสือบนแผง (Display) เป็นต้น

นอกจากนั้น สิ่งที่คุณศึกษาวัฒนธรรมในแง่กระบวนการผลิต (หรือในสำนึกของประชาชนทั่วไป) มักจะหลงลืมไปก็คือ ความแตกต่างด้านความเข้าใจและการรับรู้ระหว่างฝ่ายผู้ผลิตกับผู้เผยแพร่ โดยที่เรามักจะยอมรับกันโดยปริยายว่า เมื่อมีการผลิตวัฒนธรรมใหม่ๆ ขึ้นมาในสังคม ผู้เผยแพร่จะเข้าใจวัฒนธรรมดังกล่าวในระดับเดียวกันและในเวลาเดียวกันกับผู้ผลิต ตัวอย่างเช่น เมื่อ สวช. ต้องการรณรงค์เรื่องวัฒนธรรม ก็คิดว่าสื่อมวลชนจะเข้าใจและเข้าถึงความหมายของ วัฒนธรรมไทยได้ในทันที กรณีที่มักจะทำให้เกิดความตายอยู่เสมอคือ การเผยแพร่ข่าวสารเรื่องการรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งความเข้าใจจะหว่งผู้ส่งสารกับผู้เผยแพร่มักจะจูนคลื่นไม่ตรงกันอยู่บ่อยๆ แต่ทว่าเมื่อเกิดกรณีดังกล่าวขึ้น ก็มักจะมีคำตอบสำเร็จรูปว่าเป็นเรื่องการบิดเบือนข่าวสารจากฝ่ายสื่อมวลชน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้อาจจะเกิดขึ้นเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในโลกแห่งความเป็นจริง ก้าวไปเร็วกว่าการเปลี่ยนแปลงในเรื่องจิตสำนึก ทั้งนี้เพราะในวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้น บทบาทของผู้เผยแพร่นั้นมีอยู่อย่างจำกัดมาก คือทำหน้าที่เพียงแค่อำยทอดเพียงอย่างเดียว ผู้ผลิตข่าวสารส่งมาให้อย่างไร ก็เพียงแต่นำไปถ่ายทอดตามอย่างนั้น แต่ทว่าระบบดังกล่าวนำมาใช้กับการสื่อสารมวลชนในยุคปัจจุบันไม่ได้เสียแล้ว เนื่องจากทุกวันนี้ การผลิตข่าวสารและสินค้าทางวัฒนธรรมมีอยู่อย่างมากมาย แต่ทว่าเนื้อที่ของสื่อมวลชนมีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้นจึงต้องเกิดกระบวนการเลือกสรรการกระจาย (Selection of distribution) เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนง่ายๆ ว่าจะเลือกนำเสนอข่าวชิ้นไหน รวมทั้งขั้นตอนที่ยากขึ้นคือ ถ้าจะนำเสนอจะต้องปรุงแต่งตกแต่งอย่างไรบ้าง ดังที่ได้กล่าวแล้วในเรื่องของเหตุการณ์เทียม งานในขั้นตอนของการเผยแพร่นำเสนอจึงอาจจะนับได้ว่าเป็น "กระบวนการผลิตในขั้นตอนที่ 2" ได้เลยทีเดียว

(5) ส่วนในเรื่องผู้ผลิตกับผู้บริโภคนั้นอาจกล่าวได้ว่า วิธีการศึกษาวัฒนธรรมไทยแบบเดิมนั้น ยังอยู่ในระดับยังชีพ (Subsistence) ดังนั้น จึงมองว่า ผู้ผลิตและผู้บริโภควัฒนธรรมจะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน คือ ไทย (คนไหน) ทำ ก็ไทย (คนนั้น) ใช้ แต่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ปัจจุบันนี้ กระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยเข้าสู่ยุคระบบการตลาดแล้ว ลักษณะประการหนึ่งของระบบตลาดก็คือ ผู้ผลิตกับผู้บริโภคเป็นคนละกลุ่มกัน

นอกเหนือจากลักษณะดังกล่าวแล้ว ในปัจจุบันนี้ ขั้นตอนการผลิตวัฒนธรรมของสังคมไทยยังพัฒนามาถึงขั้นที่เราไม่มีปัญหาแล้วในขั้นตอนของการผลิต ทั้งนี้เพราะพลังการผลิตวัฒนธรรมที่สูงขึ้น (ปัญหาการขาดแคลนวัฒนธรรมหรือข่าวสารได้หมดไปแล้วในเชิงปริมาณ) ปัญหาใหม่อยู่ในขั้นตอนของการกระจายและการบริโภคมากกว่า กล่าวคือ จะกระจายอย่างไรให้ถึงมือผู้รับ และจะบริโภคอย่างไรให้รวดเร็วพอๆ กับการผลิต (ด้วยเหตุนี้ ระบบตลาดและการโฆษณาจึงเฟื่องฟูขึ้นมา)

(6) สำหรับการศึกษาเรื่องการบริโภคในวงวิชาการไทยนั้น มักจะมีอยู่ 2 แง่มุม แง่มุมแรกเป็นมุมมองของนักการตลาดที่ได้พัฒนาองค์ความรู้ในการล้วงดับใต้ไผ่ของผู้บริโภคขึ้นมาอย่างมาก แต่ทว่าเนื่องจากเป้าหมายของแ่งมุมการตลาดนั้นจะจำกัดตัวเองอยู่ที่ปริมาณการขายเป็นหลัก ดังนั้น หากความรู้ใดที่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายนี้ ก็จะหยุดความพอใจไว้ ณ จุดนั้น โดยไม่มีการตั้งคำถามในเชิงวิชาการให้มากไปกว่านั้น

ส่วนอีกมุมมองหนึ่งจะเป็นมุมมองของนักวิจารณ์สังคม ที่จะมีท่าทีในการประณามลัทธิบริโภคนิยมและเห็นว่าการบริโภคอย่างเกินเลย ไร้ทิศทางและไร้ความหมายนั้นเป็นจุดเสื่อมของวัฒนธรรมใหม่ของไทย แต่การประณามนั้นก็มิขัดจำกัดตรงที่ไม่ช่วยให้เข้าใจอะไรได้มาก รวมทั้งไม่ช่วยจัดการอะไรได้ด้วย

ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะว่าเราควรที่จะทำการศึกษาเรื่องการบริโภคซึ่งได้กลายมาเป็นมิติที่สำคัญในตัวเองของวัฒนธรรมใหม่ โดยอาศัยการถ่าโยงคำถามแบบเดิมๆ ที่เราเคยใช้กับขั้นตอนของการผลิตมาประยุกต์ใช้ก่อนในระยะเริ่มแรก เช่น ความหมายของการบริโภคคืออะไรสำหรับคนไทยปัจจุบัน เกี่ยวข้องอย่างไรกับการสร้างอัตลักษณ์ของบุคคล หรือเกี่ยวข้องอะไรกับการรักษาความแตกต่างทางชนชั้น เป็นต้น

(7) ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม เราจะพบว่า มีสำนักและจิตวิญญาณอย่างหนึ่งที่ระบบวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้สร้างให้แก่ผู้คน (guiding spirit) คือ ความขยันขันแข็งในฐานะเป็นผู้ผลิต และจะเป็นผู้บริโภคที่อดออมอย่างยิ่งเพื่อนำรายได้ไปสะสมเป็นทุนเพื่อขยายการผลิต

แต่เมื่อนำพัฒนาการดังกล่าวมาทาบดูกับการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ของไทยแล้ว แทบจะไม่พบเลยว่า สื่อมวลชนได้วางรากฐานสำนักดังกล่าวเอาไว้ ในฉากทุกฉากของละครจะมีแต่การบริโภค และไม่มีแก่นเรื่องที่เป็นความขัดแย้งระหว่างชีวิตรักกับชีวิตการทำงานเลย แม้แต่ในฉากของมิวสิควิดีโอเพลงลูกทุ่ง กลุ่มชาวชนบทหรือกลุ่มผู้ใช้แรงงานที่เป็นเป้าหมายของเพลงลูกทุ่ง ก็ยัง

ปรากฏว่า แทบจะหาจากการทำงานแกล้งกับฉากรักไม่ได้เลย ชีวิตของหนุ่มลูกทุ่งสาวโรงงานมีแต่การนัดพบกันตามศูนย์การค้า หรือเดินเล่นในสวนจตุจักรเป็นส่วนใหญ่ นักนิเทศศาสตร์ไทยให้ข้อสรุปว่า โทรทัศน์ไทยสอนผู้ชมให้เป็นผู้ใช้เงินมากกว่าจะเป็นผู้หาเงิน

ดังนั้นการก้าวเข้าสู่วัฒนธรรมแบบอุตสาหกรรมทุนนิยมของไทยจึงกระโดดข้ามขั้นตอนของการผลิตแบบชนิด"โตแล้วเรียนลัด" ดีกว่า เข้ามาสู่ขั้นการเป็นผู้บริโภคเลย กล่าวคือ เป็นผู้เสพมากกว่าเป็นผู้สร้าง โดยเฉพาะด้านเทคโนโลยี จึงน่าจะมีการค้นคว้าวิจัยในมิตินี้ด้วย

(4.5) ชนชั้นกลางกับวัฒนธรรมใหม่

จากที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นจะเห็นได้ว่า สังคมไทยยุคใหม่ได้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงชั่วคราวจากกลไกรัฐในส่วนที่ถืออาณัติ (คือ กองทัพ) มาเป็นกลไกสังคมที่ทำหน้าที่ทางอุดมการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกสังคมที่ทำหน้าที่ด้านข้อมูลข่าวสารโดยตรง และบรรดากลุ่มคนที่ทำหน้าที่อยู่ในสถาบันสื่อมวลชนนี้ก็คือ กลุ่มชนชั้นกลางนั่นเอง

(1) จากแนวคิดเดิมเกี่ยวกับชนชั้นกลางนั้น แต่แรกเรายังคงจัดว่าชนชั้นกลางเป็นเพียงชนชั้นที่อยู่แทรกระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นล่าง โดยทำหน้าที่อยู่ตามกลไกรัฐต่างๆ เช่น กลไกสื่อมวลชน แต่เดิม ชนชั้นนี้เป็นคนจำนวนน้อยและยังไม่มีความสำคัญมากเท่าใดนัก และมักจะถูกอ้างอิงกับชนชั้นหลักๆ ของสังคม แต่ทว่า เมื่อสังคมยิ่งทันสมัยขึ้น ความสำคัญของชนชั้นนี้ก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น (เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งของสังคมสมัยใหม่) กล่าวคือ ไม่เพียงแต่มีที่ทางอยู่ตรงกลางเท่านั้น หากทว่ายังได้สถาปนาชนชั้นตนเองขึ้นมา โดยมีผลประโยชน์ของตนเอง มีวัฒนธรรมของตนเอง

อำนาจของชนชั้นกลางขยายตัวมากขึ้นเมื่อสังคมพัฒนาเข้าสู่ยุคสังคมข่าวสาร ทั้งนี้เพราะข่าวสารได้แปรสภาพไปเป็นปัจจัยทุนด้วย ผู้ที่สามารถเข้าครอบครอง เข้าถึงก่อน และสามารถใช้ข้อมูลข่าวสารก่อนคนอื่น จึงเป็นกลุ่มของผู้ที่ได้เปรียบทางสังคม (ปรากฏการณ์ของการเล่นหุ้นเป็นประจักษ์พยานที่ดีที่สุด) หลักการที่ว่า ความรู้คืออำนาจ ความมั่งคั่ง และอภิสิทธิ์จึงมองเห็นได้อย่างชัดเจน ในการนี้ ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มที่มีโอกาสดีกว่าชนชั้นอื่นๆ

ในกรณีของสังคมไทย อำนาจของชนชั้นกลางหรือคนในเมืองที่มีอยู่เหนือกว่าชนชั้นล่างหรือคนต่างจังหวัดนั้น แสดงตัวออกมาให้ปรากฏแก่สาธารณะเป็นระยะๆ ดังเช่น การที่มีบทสรุปว่า โครงสร้างอำนาจทางการเมืองนั้นในเมืองไทยนั้น "คนชนบทจะเป็น คนตั้ง รัฐบาล (ด้วยกลไกการเลือกผู้แทน) แต่ชนชั้นกลางในเมืองจะเป็น คนล้ม รัฐบาล" เป็นต้น แต่แม้ว่าอำนาจของชนชั้นกลางจะมีเพิ่มมากขึ้นและโดยอาศัยทางด้านสื่อมวลชน แต่ทว่ายังมีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทั้งสองนี้อยู่พอสมควร

(2) ตัวอย่างหัวข้อการวิจัยที่เกี่ยวข้องและน่าจะศึกษาก็คือ วิธีการใช้สื่อมวลชนทั้งในแง่ส่วนตัวและแง่สาธารณะ เช่น ชนชั้นกลางสามารถทำให้ประเด็นปัญหาส่วนตัว (เช่น ปัญหาโรคติด) กลายเป็นปัญหาสาธารณะได้อย่างไร (กรณีนักเล่นหุ้นไปยิงตัวตายในตลาดหุ้นเป็นรูปแบบที่ชัดเจน

ที่สุด) ปัจจุบันนี้วิถีชีวิตประจำวันของคนไทยจะประกอบไปด้วยสองส่วนใหญ่ๆ คือ ชีวิตการทำงาน และชีวิตการพักผ่อน ซึ่งในทั้งสองส่วนนี้ สื่อมวลชนจะมีส่วนแทรกตัวเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยอย่างมาก กลุ่มทฤษฎีวิพากษ์เป็นนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ความสนใจกับปัญหาดังกล่าวอย่างมาก ด้วยการตั้งคำถามว่า ในขณะที่ชีวิตการทำงานในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้นเต็มไปด้วยความน่าเบื่อหน่าย เต็มไปด้วยการแข่งขัน และความตึงเครียด แต่ทว่าปัจเจกชนยังคงดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม เช่นนี้ได้อย่างไร หน้าที่ด้านความบันเทิงที่มาจากสื่อมวลชนที่ใช้ในช่วงเวลาพักผ่อนเป็นคำตอบประการหนึ่ง และยังช่วยให้คำอธิบายอีกว่า เหตุใดรูปแบบศิลปะความบันเทิงในสังคมสมัยใหม่จึงมีหน้าตาเช่นนี้ (เหมือนนักสร้างละครโทรทัศน์พร่ำบอกอยู่เสมอว่า ต้องทำให้ละครดูสนุก ไม่ต้องตึงเครียด ไม่ต้องคิดมาก เพราะคนต้องคิดและต้องตึงเครียดมาแล้วทั้งวัน)

และไม่จำเป็นที่จะต้องจำกัดตัวอยู่กับชนชั้นกลางเท่านั้น เราอาจจะขยายหัวข้อประเด็นดังกล่าว ไปถึงการศึกษาคนทุกๆ ชั้นในสังคม ตัวอย่างที่มีผู้เคยศึกษามาแล้ว ก็คือ เด็กที่ทำงานตามปั้มน้ำมันมีวิธีการใช้สื่ออย่างไร (และเมื่อฟังเพลง"เด็กปั้ม"แล้วมีความหมายอย่างไร) บรรดาคนใช้ในบ้านมองเห็นอัตลักษณ์ของตนเองในละครโทรทัศน์อย่างไรบ้าง เป็นต้น

(3) และหากชนชั้นกลางเป็นผู้ที่ยึดกุมสถาบันสื่อมวลชนแล้ว ก็ย่อมหมายความว่า บรรดาวัฒนธรรม ค่านิยม รวมทั้งความใฝ่ฝันต่างๆ ที่บรรจุอยู่ในสื่อมวลชนนั้นย่อมจะเป็นตามแบบมาตรฐานของชนชั้นกลาง ซึ่งหากพูดด้วยภาษาของ Gramsci ก็คือ ชนชั้นกลางได้พยายามสร้างความเป็นเจ้าด้านวัฒนธรรม (Cultural hegemony) โดยผ่านกลไกสื่อมวลชนนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ จึงควรที่จะมีงานวิเคราะห์ค่านิยมแบบชนชั้นกลางที่มีอยู่ในเนื้อหาและรูปแบบของสื่อมวลชน ซึ่งในบางครั้งบางคราว เราอาจจะพบว่า วัฒนธรรมแบบชนชั้นกลางนั้นไปไม่ได้กับวัฒนธรรมของชาวบ้าน ตัวอย่างเช่น ทศนะเรื่องความสมจริงในละครโทรทัศน์ แต่เมื่อละครโทรทัศน์เรื่อง "มนต์รักลูกทุ่ง" กลายเป็นที่นิยมของชาวบ้านขึ้นมาอย่างไม่อาจจะเข้าใจได้ เพราะเป็นละครที่หลุดไปจากหลักเรื่องความสมจริงโดยสิ้นเชิง เป็นต้น หรือในขณะที่กระแสอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกำลังมาแรงเช่นปัจจุบันนี้ ควรจะมีการวิจัยว่าวิธีการรักสิ่งแวดล้อมตามความหมายของชนชั้นกลาง โดยเฉพาะที่เผยแพร่อยู่ในสื่อโฆษณาต่างๆ นั้น เป็นอย่างไรบ้าง

(4) ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า แกนกลางประการหนึ่งของวัฒนธรรมไทยก็คือ ต้องมีมิติของโลกาภิวัตน์ ซึ่งชนชั้นกลางจะเป็นตัวสื่อกลางระหว่างสังคมไทยกับสังคมโลก และจากแนวคิดเรื่อง "สังคมเข้มแข็ง-วัฒนธรรมหนักแน่น" ธีรยุทธ บุญมี ได้เสนอว่า สังคมไทยจะเข้มแข็งได้ จำเป็นที่สังคมไทยและวัฒนธรรมไทยจะต้องมีความมั่นใจในตัวเองที่จะเผชิญหน้ากับโลกภายนอก และเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ความมั่นใจนี้จะเกิดมาจากการผนึกกำลังกันระหว่างความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในสังคมไทย (ซึ่งเปรียบเสมือนกระบวนการสร้างฐานสามเหลี่ยมให้กว้างขวาง จะช่วยให้ยอดที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ ไม่ล้มคว่ำได้ง่ายๆ) การมีบทเรียนของ

การประสานความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายในสังคม จะช่วยให้เราเก็บรับบทเรียนนั้นไป
สร้างสรรค์ความหลากหลายในระดับสากล (เพื่อดำเนินงานกระแสการครอบงำทางวัฒนธรรม)

ธีรยุทธตั้งข้อสังเกตว่า คนในสังคมยุคใหม่มักจะไม่ค่อยมีความมั่นใจ ทั้งนี้เพราะยุคสมัยนี้เป็นยุคที่ไม่มีใครสามารถให้หลักประกันในเรื่องเสถียรภาพของสังคมได้ไม่ว่าจะเป็นด้านใดก็ตาม
อ.นิธิ เอียวศรีวงศ์ก็ตั้งข้อสังเกตเช่นเดียวกันในการศึกษาเรื่องลัทธิบูชาเสด็จพ่อ ร.5 ว่า วิถีชีวิตของชนชั้นกลางนั้นมีลักษณะแปรผันสูง เป็นวิถีชีวิตที่เกาะติดอยู่กับปัจจัยเหนือการควบคุมมากมาย (เช่น การผันแปรของตลาดหุ้น ระบบเงินตราต่างประเทศ ฯลฯ) ดังนั้น ชนชั้นกลางจึงต้องก่อสร้างเทวรูปองค์ใหม่ขึ้นมา เพื่อใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจเหมือนเช่นที่ชนชั้นชวานาได้สถาปนาสถาบันผีขึ้นมา

(5) แต่เนื่องจากตัวแปรเรื่องชนชั้นไม่เคยทำงานตามลำพัง หากทว่าจะต้องผูกติดอยู่กับตัวแปรอื่นๆ เช่น ตัวแปรเรื่อง"รุ่น" (generation) ซึ่งเป็น category ที่ค่อนข้างสำคัญตัวหนึ่งในวัฒนธรรมไทย (อาจจะอนุพันธ์-derivative-ของความอาวุโส) ในกรณีของสังคมตะวันตก ได้เคยมีบทสรุปเกี่ยวกับการให้ความหมายกับโลกในแง่ของการมองโลกในแง่ดีและแง่ร้ายว่า คนรุ่นอายุ 50-60 ปี มักจะมีความเชื่อเรื่องวงเวียนแห่งความชั่วร้าย เพราะเป็นรุ่นที่ผ่านประสบการณ์สงครามโลกมา ดังนั้น จึงเชื่อว่าสักวันหนึ่งความชั่วร้ายจะเวียนมาถึงรอบอีก แต่คนอายุรุ่น 30-40 ปี อาจจะเป็นอย่างที่ไม่น่าไว้วางใจ เพราะประสบการณ์ชีวิตสอนไว้ว่า ทุกอย่างไม่เคยย้อนกลับไปเหมือนเดิม สำหรับคนอายุ 20-30 ปีนั้นอาจจะไม่สนใจด้วยซ้ำไปว่าวันข้างหน้าจะเป็นอย่างไร เพราะชีวิตของเขา คือวันนี้และวันนี้เท่านั้น ในกรณีของสังคมไทย เมธวาทิน (2538) ได้วิจัยเรื่องปฏิกิริยาของคนไทย 2 รุ่นที่มีต่อความมั่นใจใน "ความเป็น ไทย" คือ คนไทยวัยรุ่นและผู้อาวุโส โดยสัมภาษณ์ทัศนะที่มีต่อ"ความเป็นไทย"ที่ปรากฏในภาพยนตร์ โฆษณาทางโทรทัศน์ ได้พบผลการศึกษาน่าสนใจว่า เมื่อเปรียบเทียบความมั่นใจในวัฒนธรรมไทยระหว่างคนสองรุ่นแล้ว คนรุ่นใหม่จะมองโลกในแง่ร้ายมากกว่าคนรุ่นอาวุโส และเมื่อเปรียบเทียบความมั่นใจในวัฒนธรรมไทยระหว่างคนสองรุ่น ก็จะพบความแตกต่างอย่างชัดเจนว่า ผู้อาวุโสของไทยจะมีความเชื่อมั่นในพลังของวัฒนธรรมไทยมากกว่าคนรุ่นใหม่

(6) หากว่าเราเชื่อข้อเสนอของธีรยุทธที่ว่า ปัจจุบันนี้ ชนชั้นกลางไทยยังขาดความมั่นใจในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา โดยเฉพาะการสร้างสรรค์โดยการผสมผสานวัฒนธรรมต่างๆ ที่ส่งแรงผลักดันอยู่รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักที่ดูเท่แต่อาจจะกินไม่ได้ วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดูมีเสน่ห์ วัฒนธรรมแบบชนชั้นกลางของตัวเอง ฯลฯ แต่ทั้งๆ ที่ไม่มั่นใจนี้ หากทว่าชนชั้นนี้ก็ยังได้รับมอบหมายภาระหน้าที่ให้ทำการลองผิดลองถูกในการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมแบบต่างๆ ขึ้นมา เราจึงได้เห็นโฆษณาที่มีทัศนวิสัยกระพือเท้าเพื่อโฆษณารองเท้ากีฬา ผีเสื้อของพระอภัยมณีมาโฆษณาพัดลมที่ให้ความเย็นราวกับชายทะเล หรือโฆษณารถยนต์ของนอกแต่ราคาแบบไทยๆ (วิธีการแบบนี้ชอบมาก) เป็นต้น

ผู้เขียนมีสมมติฐานว่า ในขณะที่ชนชั้นกลางไทยกำลังทำหน้าที่เป็น "บาร์เทนเดอร์" ในการผสมผสานวัฒนธรรมต่างๆ ทั้งวัฒนธรรมส่วนกลาง วัฒนธรรมไทยท้องถิ่น และวัฒนธรรมตะวันตก เข้ามาด้วยกันนั้น สัดส่วนของการผสมผสานนั้นยังไม่ค่อยลงตัวเท่าใดนัก (แต่นี้ก็เป็นขั้นตอนของการผสมผสานทางวัฒนธรรมโดยทั่วไป) กล่าวคือ ยัง"หนักมือ"ไปทางตะวันตกมากเกินไป และมีสัดส่วนของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เบาบางเจือจางอย่างมาก (ถ้าลองพลิกดูโฆษณาวิทยุสารรุ่นใหม่ของไทยสักเล่มหนึ่ง ก็จะเป็นประจักษ์พยานได้อย่างดี)

อันที่จริงอาการยิ่งฝรังมากไปหน่อยในการผสมผสานทางวัฒนธรรมนั้นน่าจะเกิดมาจากการก่อตัวของสถาบันใหม่ๆ ของสังคมและชนชั้นกลางนั้นมักมีต้นกำเนิดมาจากตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นสถาบันการศึกษาหรือสถาบันสื่อมวลชนก็ตาม และเนื่องจากการขาดโอกาสในการศึกษา วัฒนธรรมของไทย ไม่ว่าจะเป็นของส่วนกลางหรือส่วนท้องถิ่นให้ถ่องแท้ ทำให้ชนชั้นกลางไทยยังไม่สามารถนำเอาวัฒนธรรมไทยมาผลิตซ้ำในรูปแบบใหม่ๆ ได้ (อย่างไรก็ตาม เมื่อมองโลกในแง่ดี ปัจจุบันก็เริ่มมีแสงรำไรของกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นมาแล้ว)

(7) จากการที่ไม่มีโอกาสเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง (ในสังคมไทย มักจะมีการตัดสายสัมพันธ์ระหว่างพันธมิตรชนชั้นกลางกับชนชั้นล่างๆ ของสังคมอยู่เสมอมา) ทำให้สิ่งที่ธีรยุทธ บุญมีเรียกว่า "วัฒนธรรมการตีความ" ระหว่างชนชั้นกลางกับชนชั้นพื้นฐานของสังคมไทยแตกต่างกันอยู่มาก ตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางนั้น จำกัดขอบเขตการมีส่วนร่วมทางการเมืองเอาไว้แต่เฉพาะรูปแบบทางรัฐสภาเท่านั้น ในขณะที่วัฒนธรรมของชาวนาและคนงานนั้น ขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมทางการเมืองออกไปถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยตรง เช่น การเดินขบวน (ซึ่งเป็นรูปแบบที่ต่อเนื่องมาจากการถวญฎีการ้องเรียนในอดีต) และการที่ประชาชนยังต้องใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมโดยตรงเป็นรูปแบบหลัก ก็เนื่องจากรัฐสภาเปิดทำงานปีละไม่กี่วัน และตลอดเวลาของการทำงานนั้น ก็แทบจะไม่มีประเด็นความเดือดร้อนของคนชนบทชั้นล่างเข้าไปตัดสินใจแก้ปัญหาเลย

แต่รูปแบบการมีส่วนร่วมดังกล่าว ซึ่งถูกนำมาขนานนามว่า "การก่อกบฏ" (mob) และสื่อความหมายไปในทางลบอย่างมาก เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงว่า ชนชั้นกลางไทยยังทำใจยอมรับรูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองดังกล่าวไม่ได้ และการตีความว่ารูปแบบการเดินขบวนหรือการประท้วงอย่างกระตือรือร้นในความหมายของ"การลุกฮือ" หรือ"กระด้างกระเดื่อง"นั้น ก็หมายความว่าชนชั้นกลางไทยยังเกาะติดอยู่กับค่านิยมของระบบเจ้าขุนมูลนายอย่างมาก ทั้งๆ ที่เมื่อเทียบกับตะวันตกแล้ว ตะวันตกเองก็ได้ประชาธิปไตยมาเพราะ mob แบบนี้ รวมทั้งบางส่วนของประชาธิปไตยในสังคมไทยด้วย

อันที่จริงในยุคปัจจุบันนี้ ชนทุกชั้นของสังคมไทยต่างกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาของตัวเองทั้งนั้น และชนทุกชั้นต่างก็ "ลุกฮือ" ในรูปแบบต่างๆ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า วิธีการแก้ปัญหาของ

วัฒนธรรมไทยนั้นก็มีทางออกแบบรวมหมู่ไม่น้อยเกินไป และเต็มไปด้วยทางออกแบบส่วนตัว (กรณีรถติดในกรุงเทพเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด)

(8) ส่วนปัญหาวิกฤตทางวัฒนธรรมที่ชนชั้นกลางกำลังเผชิญหน้าตามทัศนะของ อ. อานันท์ กาญจนพันธ์ มีอยู่ 2-3 ประการ เช่น การถือเอาผลประโยชน์เป็นที่ตั้งแล้วขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม (ซึ่งเกิดขึ้นในคนส่วนใหญ่) การรู้จักเคารพสิทธิของคนอื่น การใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ฯลฯ ในมิติเหล่านี้ ภูมิปัญญาดั้งเดิมของวัฒนธรรมไทยเคยมีคำตอบที่ดีกว่าให้ แต่ทว่าชนชั้นกลางยังไม่ได้หันไปเหลียวแลอย่างจริงจัง ทำให้วัฒนธรรมใหม่มีข้ออ่อนคือ แม้จะเป็นปัจเจกบุคคล แต่ก็ลืมเลือนเรื่องศักดิ์ศรีของบุคคล แม้จะเน้นเรื่ององค์กร แต่ก็ไม่ค่อยจริงจังกับเรื่องความร่วมมือร่วมและการติดตั้งระบบตรวจสอบเท่าใดนัก

(9) ในท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียนยังคงมีทัศนะแบบนักมนุษยนิยมที่ว่า มนุษย์เราเป็นสัตว์โลกที่ยังคงมีศักยภาพที่เปิดกว้างอยู่เสมอในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ กระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของไทยเราท่ามกลางบริบทใหม่ แต่ก็คงจะต้องผ่านกระบวนการลองผิดลองถูกดูบ้าง อย่างไรก็ตาม การลองของเราก็อาจจะมีโอกาสผิดน้อยลง หากเรามีฐานความรู้ที่กว้างขวางขึ้น ในอดีตที่ผ่านมาชนทุกชั้นในสังคมไทยได้เคยผ่านบทเรียนการพัฒนามาแล้วอย่างมากมาย อาจจะมีทั้งบทเรียนที่ผิดพลาด และในเวลาเดียวกันก็มีบทเรียนที่ประสบความสำเร็จอยู่ไม่น้อย (เหมือนเช่นในวงการสื่อมวลชนสมัยใหม่ที่กำลังผ่านกระบวนการลองผิดลองถูกอยู่เช่นเดียวกัน) บทเรียนเหล่านั้นเป็นคลังความรู้ที่มีค่าสำหรับจะช่วยให้เสริมการสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยต่อไปในอนาคต

เอกสารประกอบการค้นคว้า

1. กาญจน กา้วเทพ (2537)

“ความหมายและนัยยะสำคัญของสังคมสารสนเทศตามทัศนะนักอนาคตศาสตร์” โครงการอาศรมความคิดเรื่อง “เทคโนโลยีสารสนเทศกับสื่อมวลชน” คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. กิ่งแก้ว อัดถากร (2519)

คติชนวิทยา หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู

3. จัทรทิพย์ นาถสุภา (2524)

วัฒนธรรมไทยกับการเปลี่ยนแปลงสังคม สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. ชัยนัต์ วรรณะภูติ (2524)

“การศึกษาสังคมไทยเชิงมานุษยวิทยา: แนวทางการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม” **สังคมศาสตร์** (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 2: (ตค.2523-มีค.2524) หน้า 42-59.

5.ธีรยุทธ บุญมี (2538)

วิกฤติมนุษยยุคโลกาภิวัตน์ สำนักพิมพ์วัฒนา

6.เมธยาพิมพ์ สมประสงค์(2538)

“ความคิดเห็นของผู้รับสารที่มีต่อแนวคิดเรื่อง”ความเป็นไทย”ในภาพยนตร์โฆษณาที่เน้น
ความเป็นไทยจากสื่อโทรทัศน์” วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

7.วัฒน์ ภูวทิศ (2538)

“การวิเคราะห์บทบาทหนังสือพิมพ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย” วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศ
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

8.สุทธิณี ละไมเสถียร(2538)

กลยุทธ์การสื่อความหมาย”ความเป็นไทย”ในชิ้นงานโฆษณาทางสื่อสิ่งพิมพ์ของบริษัทการ
บินไทย ปี 2530-2535” วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

9.เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน)(2501)

วัฒนธรรมเบื้องต้น ราชบัณฑิตยสถาน

10.อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2536)

**ศักยภาพชุมชนและการพัฒนา: กรอบความคิดและแนวทางการวิจัยด้านการพัฒนา
สังคม** คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

11.D.Benson & J.A. Hughes (1983)

The perspective of Ethnomethodology, Longman.

12.W.Sharrook &B Anderson (1986)

The Ethnomethodologists ,Ellis Horwood Limited.

13.J.B.Thompson(1990)

Ideology and Modern Culture , Polity press

14.Amara Pongsapitch(1985).

“Introduction” in Traditionnnnnnnnal Changing Thai World View CUSRI.

